

ELS JUEUS DELS ANTICS COMTATS DE ROSSELLÓ I CERDANYA*

per Pere Vidal

I. Establiment dels jueus en els dos comtats. Ordinacions sobre la usura.

Establerts a Narbona des de la fi del segle V, els jueus no van pas trigar a escampar-se pels voltants d'aquesta metròpoli i per les ciutats de la província narbonesa. Els avantatges de què hi gaudien aconseguiren fins i tot d'escandalitzar els bisbes catòlics del regne dels visigots. Segons sembla, l'any 672 es van creure prou importants per a ficar-se en les disputes que dividien les diverses províncies d'aquest reialme, car van prendre partit pel duc Pau, que s'havia rebel·lat contra el rei Vamba. La victòria fou d'aquest darrer, que expulsà els jueus de la Septimània.¹ Tanmateix, no van trigar a tornar-hi; tot fa creure, però, que van aprendre la lliçó i van restar quiets. Sigui el que sigui, foren exceptuats de les mesures rigoroses prescrites pel concili de Toledo de l'any 694 per a la resta del regne hispanogot.²

Narbona i moltes altres ciutats de la Septimània conservaren nombroses colònies de jueus, les quals, segons les faules ridícules considerades en altre temps dignes de crèdit, haurien afavorit l'invasió dels sarraïns i maldat per causar la ruïna dels gots.³ Però al Rosselló no se'n troba cap rastre abans del segle XII, sia perquè els comtes no volguessin tolerar-los en llurs estats, sia perquè Perpinyà, Elna i les altres ciutats del país fossin massa poc importants per a atreure'ls. La relació del viatge de Benjamí de Tudela anomena els de Girona i de Narbona, però no fa cap esment dels del Rosselló, regió que aquest rabí hagué de travessar el 1173.

No obstant això, en un document del 1011 citat per Marca,⁴ hom parla d'una partida de *Iudegas*, situada dins el terme de Clairà, que és avui un municipi del cantó de Ribesaltes. Un altre document, datat el 1089, ens fa conèixer l'existència d'una *villa Iuddicas*,⁵ al terme de Sant Hipòlit, al mateix cantó, i un tercer, datat el 1139, dóna el nom d'un individu que es diu *Bernardus Massoti de Iudaicis*.⁶ L'any 1153, aquest nom es transformà en *Iudeges* i *Iuzeges*,⁷ i, més tard, en *Juheges*, que és la forma actual. Aquests mots, que designen evidentment el mateix lloc,⁸ deriven del llatí *judeus* i *judaicus*, d'on prové el català "jueu" i "judaic". ¿Cal veure, doncs, en la *villa de judaicis* o de *juzeges*, una colònia de jueus establerts a la nostra terra abans del segle XI? Nosaltres ens inclinàrem a creure-ho, tot i que els documents d'aquesta època restin absolutament muts pel que fa a la presència de jueus a les poblacions del Rosselló. D'altra banda, trobo al terme de Salses una partida que diversos documents de l'any 1269 anomenen *ad claperium judeorum, judei* i *de juseu*.⁹ Aquí, l'origen etimològic és encara més segur que en el cas de *Juheges*; no hi ha dubte que aquest nom s'aplicava a algun antic domini o qui sap si a algun cementiri de jueus que devia existir o existeix encara a Salses.

Sigui el que sigui, el cert és que trobem un jueu al Roselló l'any 1185, anomenat *Vitalis de Cabalo*, resident a Perpinyà, a qui Ramon d'Orla fa un llegat per disposició testamentària.¹⁰ Aquest nom de Cabalo, que tornarem a trobar més endavant, designa indiscutiblement la vila de Cavalhon, al departament de la Valclusa. Però, cosa ben curiosa, no tornem a trobar cap més esment de jueus al Rosselló fins a l'any 1217. No sembla gaire possible que Vidal de Cavalhon fos l'únic habitant jueu dels comtats en aquella època; sens dubte, s'hi estava en companyia d'altres correligionaris, el nom dels quals no ha arribat fins a nosaltres. Els jueus tenien, en tot cas, el dret de residir a la nostra terra "com a subjectes i sota la salvaguarda del sobirà", com podem veure a la carta de pau i treva, jurada el mes d'octubre de 1217 per Nunó Sanç i els principals senyors del Rosselló i la Cerdanya. Fa així: "Item estaran sota aquesta pau tots els jueus i sarraïns, és a saber, tots els qui habiten sota la nostra fe i salvaguarda a la nostra terra, amb tots llurs béns i possessions."¹¹ Un altre document de Nunó Sanç, del 15 de les calendes de desembre de 1227, relativa al dret de fornatge de Perpinyà, indica clarament que hi havia aleshores jueus establerts en aquesta vila. "Manem —diu— a tots els homes i dones que habiten la vila de Perpinyà i el seu terme, així cristians com jueus o sarraïns, que ningú no gosi fer coure el pa en cap altre lloc que no sigui el forn de la cavalleria del Temple."¹²

Els sarraïns de què parlen aquests dos documents només poden

haver residit al Rosselló en tant que esclaus, llevat que no hi hagués ja en aquella època *sarraïns francs*, com foren anomenats més tard a Mallorca, és a dir, serraïns lliures mitjançant el pagament d'uns drets d'estada, la qual cosa no sembla gens probable.¹³ Sabem, en efecte, que en els temps a què ens referim més amunt, els sarraïns ocupaven les illes Balears, i les relacions que mantenien amb el Rosselló i Catalunya, els veïns més acostats, eren hostils. Durant l'any 1227, els mallorquins havien fins i tot capturat naus barcelonines, i el rei sarraí havia respost amb insults a les queixes del rei Jaume I.¹⁴

Entre els jueus que habitaven Perpinyà els primers anys del segle XIII, podem esmentar un tal *Eliaix*, a qui Berenguer, senyor de Parestoretes, reconeix deure una certa quantitat el 12 de les calendes de gener de 1224,¹⁵ i Aaró, a qui Nunó Sanç fa una deixa en el seu testament del 15 de les calendes de gener de 1241.¹⁶ En una donació d'una peça de terra, situada a Malloles, feta als templers el 2 dels idus de juny de 1236, veig que intervé el jueu Samiel Vidal en qualitat de creditor.¹⁷ Cedeix a la "Milícia" tots els drets d'empenyorament i d'hipoteca que tenia damunt aquesta propietat.

Aquest Samiel Vidal era fill de Vidal de *Cabalo*, que ja era establert a Perpinyà el 1185. A més de dedicar-se als préstecs usuraris, com els altres jueus, Samiel Vidal adquiria també immobles, com demostra el fet que Guillem de Montesquiu, senyor de Sant Esteve, li hagués cedit, dins el terme de la seva senyoria, la meitat d'una *colomina* dita *camp de la Sala*. Aquest camp de la Sala passà, més tard, a Mossé Samiel, fill de Samiel Vidal, i al seu nét Sautell, que n'era encara el propietari l'any 1266.¹⁸ El 1265, un altre jueu comprava a un sabater cristià una vinya situada al terme del Vernet,¹⁹ que afrontava amb la propietat d'Astruc Maïr. Les adquisicions d'aquesta mena, fetes per jueus en diversos llocs del Rosselló, foren encara freqüents durant el segle XIII; però després esdevingueren extremament rares. Els jueus només adquiriren propietats situades fora de Perpinyà a través del préstec de diners (practicat igualment pels cristians).²⁰

Els reis d'Aragó van intentar ben d'hora de reprimir la usura que practicaven els jueus. El 5 de les calendes de març de 1240 (25 de febrer de 1241), el rei Jaume I promulgà unes ordinations concernent això. Aquestes ordinations potser no foren aplicables de seguida als comtats, car no hi havia cap comunitat o aljama constituïda, però sabem que foren inscrites més endavant entre els privilegis de la vila de Perpinyà. Diuen que "havent-se calmat del tot l'apetit dels cristians pel que fa a les extorsions usuràries, la insaciabile avidesa dels jueus ha començat a fer estralls fins a tal punt que ja no els fa res d'exigir, per les quantitats que presten, no solament interessos immoderats i per damunt del tant per

cent regulat per les constitucions, ans també interessos del interessos". En conseqüència, és defès als jueus d'afegir els interessos al capital per exigir-ne nous interessos, i de cobrar més de quatre diners per mes per cada lliura d'argent prestada.²¹ Per una ordinació de l'11 de les calendes de gener (22 de desembre) de 1228, Jaume I ja havia prohibit de cobrar, com a interès per les sumes de moneda lliurades a préstec, més de quatre diners mensuals per lliura d'argent, o més d'un sisè del valor prestat anualment, tant si el préstec havia estat amb penyora com si no. Per tal d'impedir que el prestador, aprofitant-se de la necessitat del manllevador, no prenguéss camins amagats per esquivar la llei, l'ordinació prohibia als tribunals de rebre el jurament d'un jueu en matèria de reclamació de deutes, i el manllevador, en el moment de signar l'acta, havia de jurar "que havia rebut tal suma, que pagaria tant d'interès i que no havia donat ni promès res més".²² Aquesta ordinació fou renovada, el 1280, pel primer rei de Mallorca, que, demés, prohibí als jueus de cobrar usura de la usura i d'incloure cap mena d'usura implícita en la renovació dels documents i contractes, o de qualsevol altra manera que fos.²³

Les ordinacions dictades pels reis d'Aragó relatives als jueus eren certament aplicables als de Perpinyà; però no concernien gairebé res més que llurs operacions financeres o usuràries. No hi trobem res que ens doni clàrícies de les altres condicions de llur existència. Nogensmenys, l'ordinació de l'11 de les calendes de gener (22 de desembre) de 1228, prohibeix als jueus d'exercir càrrecs públics i de tenir cristians a casa a llur servei: *quod judaei officia publica non praesumant aliquatenus exercere, in domibus suis non teneant christianos*.²⁴ Una assemblea eclesiàstica del 7 dels idus de febrer del mateix any afegí noves penalitats a les antigues en prohibir la traducció de la Bíblia en *romans* (català) i en reduir al vint per cent l'interès permès als jueus.²⁵

És segur, doncs, que el petit nombre de jueus establerts a Perpinyà estaven separats dels cristians, però no és possible de dir si vivien escampats per diversos punts o bé aplegats en algun carrer que no podem determinar.

És tot el que hem trobat d'indicacions sobre els jueus de Perpinyà i del Rosselló abans de l'establiment del call, que tingué lloc en temps del successor de Nunó Sanç.

II. Creació del call de Perpinyà

Nunó Sanç, que havia administrat durant vint-i-nou anys les senyories del Rosselló, el Vallespir, el Conflent i la Cerdanya, morí al començament

de l'any 1242. Amb el títol de “senyor”, el fill de Sanç havia gaudit de tots els drets i poders d'un veritable sobirà; tots els seus documents foren confirmats pels reis que el succeïren com si haguessin emanat d'una autoritat legítima i sobirana: és un dels fet més curiosos de la història dels nostres dos comtats, els quals, en definitiva, foren sempre dependències del regne d'Aragó o, més ben dit, del comtat de Barcelona. La sobirania del rei d'Aragó sobre el Rosselló i la Cerdanya no deixà mai de figurar en els documents públics reconeguts i atorgats per Nunó Sanç, el qual, d'altra banda, no deixà mai tampoc de proclamar-se vassall fidel o “cavaller” de Jaume I. Amb això s'explica que certes ordinacions del rei d'Aragó fossin aplicades als jueus dels comtats.

En morir Nunó Sanç, el seu nebot, Jaume I, prengué la sobirania dels dos comtats. És d'aquest moment que data l'eixamplament de Perpinyà i l'establiment del *call* o “barri jueu”. Llavors fou organitzada també l'*aljama* o “comunitat jueva”, que va incloure, dins la seva *col·lecta* o “contribució”, tots els jueus que existien als comtats de Rosselló i Cerdanya.²⁶

Com ja hem donat a entendre, els jueus havien estat fins aleshores poc nombrosos a Perpinyà, on vivien, molt probablement, sense cap distinció de barri. Però, des de feia algun temps, llur nombre havia crescut notablement. N'havien vingut de l'Empordà i de Girona, de Narbona, Besiers, Montpeller i altres ciutats del Llenguadoc. El rei Jaume I va prendre el determini de reunir-los tots en un barri a part.

En aquells temps, la vila de Perpinyà no s'estenia, per l'est, més enllà de l'església de Sant Joan i del córrec o torrentera que avui passa per sota dels carrers del Córrec i del Bastió de Sant Domingo. El córrec separava la ciutat d'un puig, a dalt del qual hom construïa cases en aquell mateix moment.²⁷ A la part baixa del puig, a les vores del córrec, hi havia la casa dels Llebsos, ja força antiga, que havia donat nom al puig (el *Podium leprosum*).

El rei Alfons havia començat el poblament del Puig dels Llebsos vers 1175, i tot sembla indicar que el rei Jaume hi trobà una petita vila nova el 1243, puix que n'allunyà els llebsos i donà la casa d'aquests a l'orde de Sant Domingo. El mateix any, Ponç d'Esparra, prior provincial dels predicadors, posava en aquell lloc els fonaments de l'església del nou convent. D'altra banda, l'antiga ciutat saltava la muralla pertot arreu. Sota Pere I s'havien construït molts edificis fora de la porta d'Elna, al sud dels carrers actuals de la Fusteria i de Sant Salvador. El creixement havia continuat sota Nunó Sanç part defora de la porta de Malloles,²⁸ i ben aviat el rei Jaume, d'acord amb els templers, establí una nova població entre aquesta porta i el petit monestir de Sant Martí.²⁹ També decidí que fossin establerts nous barris a la falda del puig dels Llebro-

sos.³⁰ Tant la part alta com el coster del puig es cobriren de cases de teixidors, paraires i d'altres menestrals, mentre que els llebrosos s'instal·laren al turó anomenat d'aleshores ençà "de Sant Llätzer", a l'est de l'església de Sant Jaume. Tot l'espai comprès, envers l'oest, entre la plaça del Puig i la nova casa de Sant Domingo fou destinat a establir-hi el call dels jueus, que restà, doncs, comprès entre el punt més elevat del Puig, la muralla, els dominics i el camí rost que aviat prengué el nom de "Pujada dels Predicadors".

Així, doncs, els jueus es trobaven entre dues esglésies i uns barris cristians a penes configurats, com el mateix call. Malgrat els avantatges concedits pel rei als jueus que anessin a poblar el Puig dins els límits assenyalats, és clar que els qui vivien aleshores a Perpinyà romangueren encara un quant temps escampats per diversos punts de la ciutat. És el que podem concloure de la carta mateixa de fundació del call, data- da el 13 de les calendes de maig (19 d'abril) de 1243. El rei hi concedeix i confirma a tots els jueus pobladors del Puig "totes les parades o patis, i cases que us han estat o que us seran assignades en el dit Puig perquè les tingueu, les posseïu i les espleteu per propi, franc i lliure alou, amb la facultat de donar-les, vendre-les, empenyorar-les a tota vostra voluntat o a la dels vostres, a qui que sigui, llevat de cavallers i eclesiàstics. Amb aquesta reserva: que si veníeu o alienàveu aquestes cases a jueus, no caldrà que doneu a nós ni als nostres cap foriscapi ni cap lluïsmo, però si les veníeu a cristians, sereu obligats a donar-nos el foriscapi i lluïsmo."³¹ Adés veurem que aquestes darreres disposicions de la carta de Jaume I foren anul·lades per la seva muller Violant.³² Quan es casà amb ella l'any 1235, el rei li havia donat el Rosselló i la Cerdanya en garantia de la dot. Violant no havia daudit mai de la sobirania efectiva dels dos comtats, però en treia diverses rendes, entre d'altres les de l'aljama de jueus de Perpinyà, vila on tenia un batlle o procurador per a l'administració del seu patrimoni. Els drets de la reina eren sobirans en aquest sentit. I en féu ús en una carta datada a Cotlliure el 16 de les calendes d'abril de 1250 (17 de març de 1251).³³ La reina concedeix als habitants del Puig de Perpinyà que "tots els jueus d'aquesta vila tindran l'obligació de traslladar-se al Puig i establir-hi llur domicili, *en el barri a ells assignat* (pel rei), trasllat que haurà de ser executat abans de la propera festa de Nadal, sota pena de cinquanta morabatins alfonsins als contraventors". Fins al compliment total d'aquest manament, "el batlle de la reina i d'altres (comissaris) elegits pels habitants del Puig" estaven autoritzats a procedir contra les persones i els béns dels jueus recalci- trants per tal d'obligar-los a establir llur domicili al Puig en el termini prescrit.

En aquella època, tots els habitants de Perpinyà, tant si pertanyien a

la vila primitiva com si habitaven les noves poblacions establertes fora de les antigues muralles, gaudien dels mateixos drets, costums i privilegis. “Però és segur — diu Alart — que la població del Puig devia haver gaudit de certs avantatges des del principi. Es tractava d’una població purament industrial, gairebé tota composta de teixidors i paraires. Tenia, doncs, interessos particulars, diferents, fins a un cert punt, dels de la resta de perpinyanesos, interessos que el rei tenia cura a conservar i a desenrotllar. El fet que els jueus residissin enmig dels burgesos de la vila vella no podia sinó perjudicar els industrials del Puig, que devien estar força interessats que aquests mercaders de diners continuessin estant a llur abast.”³⁴ Es comprèn, d’altra banda, que no tots els jueus confinats al Puig estiguessin en situació de poder comprar o fer-se fer una casa; eren, doncs, els llogaters ideals.³⁵ Les ordres de la reina Violant foren aleshores executades amb tot el rigor, car en acabat no trobem cap més jueu que resideixi fora del call, ara ja definitivament establert, ben delimitat i clos.³⁶

III. Els jueus dels dos comtats durant el regnat de Jaume I

Jaume I és una de les grans figures del segle XIII. Elevà el seu reialme fins al primer lloc dels estats d’Espanya. Protegí les ciències i les lletres, fomentà la indústria i el comerç. Amb semblants disposicions, el rei no podia pas ser desamic dels jueus, industrials i comerciants per excel·lència. Malgrat el rigor d’algunes disposicions que els afectaren, els jueus d’aquesta època obtingueren la protecció eficaç del monarca. Almenys no veiem, en els documents que ens resten del segle XIII, aquelles persecucions i vexacions de tota mena amb què hom aclaparà els jueus de França. Trobem més aviat la tolerància, la moderació, àdhuc la benvolença envers ells en un gran nombre d’actes de la cancelleria del rei Jaume.

El 5 de febrer de 1266, atorgà a perpetuïtat als habitants de Perpinyà un privilegi pel qual qualsevol jueu o jueva que rebria en penyora un objecte robat pertanyent a un cristià, o bé empenyorat sense consentiment del propietari, estaria obligat a declarar, en cas de reclamació, qui li havia donat aquell objecte de penyora. Si no podia dir qui, l’objecte seria purament i simple restituït al propietari. Si designava aquella persona i si l’objecte no pertanyia a qui l’havia empenyorat, calia tornar-lo al propietari, el qual estaria obligat a pagar al dit jueu la quantitat donada, però sense interessos, “sempre, tanmateix, que el dit objecte hagués estat **empenyorat** secretament i sense que el propietari n’hagués hagut co-

El 1284, Jaume de Mallorca renovà l'ordinació del seu pare, el rei d'Aragó. El llibre de les *Ordinacions* de la vila de Perpinyà³⁸ duu, en efecte, l'*Ordonament co tot juseu qui prest sobre peyora sia tengut d'amostrar de qui l'a ahuda, e que no la nech, e si o fasia, que'n sia punit així co si la avia fanada*.³⁹

El rei d'Aragó havia vingut dues vegades a Perpinyà durant l'any 1269. Durant el segon viatge, i per lletra datada a Perpinyà el 10 d'octubre, havia assabentat els seus veguers i altres oficials que, "en recompença dels nombrosos i graciosos serveis que els seus fidels jueus de Perpinyà li han prestat i continuen prestant-li", els atorga un privilegi que els fa francs de lleudes per llurs persones i cavalcadures en tots els llocs de les vegueries reials.⁴⁰ El rei mana, en conseqüència, de tornar als jueus totes les quantitats percebudes o els embargaments fets contra ells amb motiu d'aquestes lleudes, d'ençà de la promulgació de l'esmentat privilegi.⁴¹ I per un altre document del 30 de gener de 1270, confirmà "a tots els jueus que habiten Perpinyà, el Conflent i la Cerdanya, i a tots els altres que depenen de llur col·lecta", la franquícia de les lleudes atorgada pel seu pare.⁴²

És probable que aquesta franquícia només s'apliqués als jueus de la col·lecta de Perpinyà que sortien del Rosselló o la Cerdanya per anar a Catalunya, al País de Foix o al Llenguadoc, però que paguessin les lleudes com els altres habitants quan no feien sinó circular dins els comtats. En efecte, veiem jueus inscrits a les lleudes de Perpinyà, Cotlliure, Puigcerdà i Querol a les diferents tarifes redactades sota el regnat de Jaume de Mallorca i mantingudes pels seus successors.⁴³ El que és cert és que eren francs de lleudes per les cavalcadures a Salses, Cotlliure, Arles, el Voló, Puigcerdà, Bellver i Querol.⁴⁴

Per un document datat el 3 de les nones d'agost de 1273, Jaume I condonà als habitants de Perpinyà, inclosos els jueus, tota pena que els hagués estat infligida per la qüestió del valor de la moneda melgoresa, *et in predictis omnibus intelligimus judeos Perpiniani sicut christianos*.⁴⁵

L'any 1275, es trobava de bell nou a Perpinyà. El 24 de juny d'aquest any, declarà francs i lliures, en el temps present i en l'esdevenidor, tots els terrenys adquirits pels jueus de l'aljama d'aquesta vila per construir-hi cases; a més, no haurien de pagar res al patrimoni reial per censos, lluïsmes o altres drets, els quals el rei es reservava, nogensmenys, en el cas que les propietats passessin a mans de cristians.

Un gran nombre de documents d'aquesta època es refereixen a préstecs de diners fets per jueus a cristians; entre aquests darrers hi ha monjos, canonges, abats i d'altres personatges eclesiàstics. Aquesta gent no tenia cap mena d'escrúpul de demanar l'or dels jueus, que tanmateix aparenyaven menysprear.

Veig que el 1274, l'abat del monestir de Sant Martí del Canigó manllevava a Cresques Astruc, jueu de Perpinyà, la quantitat de 3.000 sous de Barcelona, destinats a satisfer "el servei" que el monestir havia fet darrerament "al senyor rei i al senyor infant Jaume, son fill", i al pagament de "la dècima" que "el senyor papa exigia dels monjos i de les rendes del convent."⁴⁶

El *Manual* del notari Querubí, de Perpinyà, per a l'any 1273, conté un munt de documents que fan referència a jueus. Veig que el 2 dels idus de juny d'aquest any, Astruc Vidal i Abram Vidal, fills de Vidal Astruc, feren concessions de terres a uns habitants de Perpinyà, la qual cosa demostra una vegada més que els jueus eren propietaris de béns immobles. Entre els testaments, faig remarcar el de Vidal, jueu de Montpeller, en aquells moments a Perpinyà (5 dels idus d'agost). Vidal deixa diversos llibres a les seves filles, entre d'altres, les *Lleis de Moisès*, i demana que es torni a la seva dona tot el dot, "com és convingut en el contracte de matrimoni redactat en hebreu."⁴⁷

En un altre lloc, trobo, el 1276 (4 dels idus de febrer), el testament d'un jueu molt conegut, Asser de Lunel, habitant de Perpinyà. Esmenta els seus fills Samiel i Mossé, la seva dona Bonafília, la seva filla Bonaanus, vídua de Vitalis Mossé de Scola, la seva altra filla Bonadomina, muller de *Mosse Dauini de Capitestagno*, i la seva germana Bonafília, muller de Sullam de Besiers. Deixa la seva casa del *call del Puig* a la seva dona, i llega 625 sous per distribuir *in festo quod judei vocant de Cabanes*; més 12 sous i 6 diners a l'obra del pont de la Tet, *operi pontis Tetis Perpiniani*. Entre els testimonis apareixen set cristians i un jueu anomenat *Vitalis Bonifilius de Soal*.⁴⁸

Ja que cito documents de 1276, em permeto d'assenyalar que els secretaris de l'aljama, per aquell any, foren: *Astruchus Abrae, Salomonus Astruci de Villafrancha, Mayr Abrae* i *Asser Coen de Lunello*.⁴⁹

A l'època a què hem arribat, és a dir, a la fi del regnat de Jaume I (1276), el nombre de jueus havia augmentat notablement a Perpinyà, i l'aljama d'aquesta vila havia adquirit una importància considerable. La col·lecta comprenia ja un cert nombre de viles dels dos comtats: Cotlliure, Ceret, Millars, Illa, Vilafranca de Conflent i Puigcerdà, on veiem que hi havia jueus establerts a mitjans segle XIII.⁵⁰

El rei Jaume morí a València el 26 de juliol de 1276. El mes d'agost de 1272, havia dividit els estats entre els seus dos fills. Pere, que era el gran, rebé Aragó, València i Catalunya; Jaume rebé, per la seva part, les illes Balears, la senyoria de Montpeller i els dos comtats de Rosselló i Cerdanya, amb el títol de *rei de Mallorca*. Els dos germans havien de ser independents l'un de l'altre, però de fet estigueren en lluita constantment.

Més endavant veurem quina fou la situació dels jueus dels dos

comtats durant el temps que durà aquesta nova monarquia; però cal dir primer de tot alguns mots sobre l'organització de la jueria de Perpinyà que, com ja hem indicat, comprenia dins la seva col·lecta les altres jueries de Rosselló i Cerdanya.

IV. Organització política, financera i judicial de l'aljama de Perpinyà

Apartats dels afers públics, els jueus vivien lliures dins el call. Llur comunitat o aljama formava com un petit estat dins l'estat, amb assemblees, estatuts i magistrats particulars. Reconeguda i protegida pels reis d'Aragó o de Mallorca, gaudia, sota llur vigilància, d'una certa llibertat política i d'una completa autonomia religiosa. Elegia ella mateixa els seus magistrats, redactava els seus reglaments, establia els seus impostos i es lliurava sense destorb a totes les pràctiques del seu culte. No obstant això, les eleccions, la legislació particular, les contribucions, havien de ser aprovades i confirmades pel rei o pel seu representant als comtats de Rosselló i Cerdanya.

La població d'aquesta petita república era governada per una assemblea anomenada "consell de l'aljama", composta d'un cert nombre de "consellers", quatre "secretaris" o *neemanim* i un "clavari". El clavari era l'encarregat del servei veïnal i de l'ordre públic. Havia de vigilar el "macell" o carnisseria i els botiguers del call; però exercia, a l'aljama de Perpinyà, les funcions de tresorer. També era així a la conselleria municipal.⁵¹ La funció dels secretaris era força més elevada. Els secretaris eren els executors de les decisions del consell de l'aljama. Tenien, entre d'altres atribucions, el poder de fer les "talles" o taxacions, poder que, en veritat, els fou retirat més endavant. Veiem, en efecte, per un document de 1417, que el governador del Rosselló, a *requesta de l'aljama*, nomena dotze consellers o "protectors" amb poder de fer les talles o taxacions de tributs per satisfer les càrregues de la comunitat, així com de redactar les ordinations necessàries, *quas secretarii alias facere consueverunt*.⁵²

Els secretaris foren sempre quatre a l'aljama de Perpinyà, però el nombre de consellers varià. Per lletres dades a Saragossa el 27 de gener de 1382, l'infant Joan donava al donzell Pere d'Ortafà el poder d'augmentar o disminuir el nombre de consellers de l'aljama dels jueus de Perpinyà. Uns quants dies després, el 5 de febrer del mateix any, el mateix príncep donava al mateix donzell unes comissions per a reglamentar el nombre de consellers. En fi, per lletres dades a Barcelona el 9 d'abril de 1387, confirmava a Pere d'Ortafà la comissió de compondre o modificar el consell de l'aljama de jueus de Perpinyà fixant el nombre de consellers en trenta.⁵³

El consell era elegit per un any, i es reclutava ell mateix. Els membres sortints nomenaven els membres entrants. Era prohibit a aquests darrers d'acomplir llurs funcions abans d'haver prestat jurament al procurador reial, que podia acceptar-los o refusar-los. El 17 d'abril de 1455, Belshoms de Blanes i Dayes Manafem, secretaris sortints, constituïts davant Fèlix Andreu, jutge de la cort reial, nomenaven secretaris de l'aljama per a l'any vinent Mossé Manafem i Issach Xatau. Actuaven —deien (*ut dixerunt*)— amb l'assentiment de tot el consell de la dita aljama. El jutge aprovà la designació de Mossé Manafem i d'Issach Xatau, i els donà poder de triar com a consellers “aquells que els semblaran aptes, segons llur consciència”. Els dos secretaris prestaren jurament, i també n'Astruch Sciri, clavari, Jussé de Ceret, conseller en cap, Cresques i Jussé Salam, consellers novament elegits.⁵⁴ Així, doncs, el poder dels secretaris de triar els consellers era formal, tant com el dels consellers d'elegir els secretaris.

Una lletra del rei Jaume de Mallorca del mes d'abril de 1335, ens assabenta que els secretaris havien pres el costum de restar en funcions “tant de temps com els plaïa”. El rei reforma aquest abús i ordena que els secretaris siguin elegits cada any. No sembla pas que hom hagi contravingut a aquestes ordres posteriorment. Per la mateixa lletra, el rei prescriu als secretaris de retre comptes després de cada gestió.⁵⁵

El 27 de febrer de 1357, es van presentar davant el governador dels dos comtats Astruch Bonisach, Asmies Cabrit, Vitalis Abram i Vitalis de la Cavalleria, secretaris de l'aljama, dient que ells i els consellers (*consiliarii*) havien, *secundum ordinationem dicte aljame*, elegit secretaris, per a l'any vinent, Astruch de Besalú, Astruc Nasan, Maymó Momet i Samiel Caracosa, i que els dos darrers rebutjaven la secretaria perquè ja l'havien exercit i llurs comptes encara no havien estat aprovats. El governador pren aleshores consell dels mateixos secretaris i d'un gran nombre de jueus (*cum multis judeis*), entre els quals veiem Bonafós Vidal, Bonafós Dauí, Astruch Bendit, Vidal Benevist, Bonjach de Montpeller, Mossé Vides, “mestre” Jacob Bonjuhes, Struch Bonmacip, Astruch Maymó, Astruch Dauí de Cotlliure, “mestre” Abram Vas,⁵⁶ Salamon Abram i “mestre” Baron Diyot. Segons el parer de tot el consell present, el governador decideix d'examinar els comptes de la gestió de Maymó Momet i de Samiel Caracosa per tal que puguin acomplir la funció de secretaris.⁵⁷

A vegades, aquestes eleccions presentaven dificultats d'un altre gènere. El 26 d'abril de 1456, els secretaris declaren al procurador reial que han elegit i nomenat, “com havien fet ja amb llur consell”, Cresques de Suau i Struch Sirí secretaris per a l'any vinent, i demanen que siguin

constrets i forçats a acceptar aquestes funcions. Però el jutge reial, “atenent que l’elecció feta pels dits secretaris és nul·la i no conforme a la regla, com al·leguen alguns membres de l’aljama, perquè una altra elecció ja havia estat feta entre ells, segons l’antic costum”, procedeix a remetre l’elecció a rodolins. L’escrutini designa Bellshoms de Blanes i Jucef Salamó.⁵⁸

Els consellers es reunien en un local especial, que era una mena d’ajuntament del call. La *domus concilii* és esmentada l’any 1357. El 1377, es parla d’una casa situada al call que afrontava amb la de Cresques Daví i amb *domus vocate del Conceyl*. El consell és l’assemblea sobirana de la comunitat jueva. Reuneix a les seves mans el poder de redactar i de votar els estatuts, i de fer-los complir. És ell qui autoritza la recaptació dels tributs, qui disposa les finances de l’aljama, en regula i en vigila l’esmerç, arrenda el macell, tria o nomena per elecció els magistrats o funcionaris, talladors (taxadors), experts, censors, recaptadors.⁵⁹ Rep les denúncies presentades contra la comunitat i jutja les disputes que sorgeixen entre ella i els particulars. És a ell a qui l’autoritat s’adreça per donar ordres a la població israelita. El consell dirigeix, en una paraula, tots els afers de la comunitat.

El consell ha de reunir-se cada vegada que els secretaris el convoquin;⁶⁰ les reunions es fan a la *Scola* o sinagoga. Les normes establertes pel consell, i aprovades posteriorment pel procurador reial, són d’obligació per a tots els jueus de la col·lecta dels dos comtats. Qui les viola és maleït, excomunicat i bandejat de l’aljama, després d’haver estat condemnat a pagar una pena pecuniària. En definitiva, les disposicions votades pel consell eren només uns estatuts que concernien l’administració i la religió o els reglaments de policia. Era prohibit als consellers de pronunciar altres penes que no fossin la multa i l’excomunió. No podien condemnar ni tancar ningú a la presó, tret que fos amb l’autorització i en virtut d’una ordre del governador o del procurador reial.⁶¹ La jurisdicció penal no li pertanyia, salvat els casos de poca importància. Amb tot, a l’interior del call la seva acció tenia una gran força.

Tots els jueus de l’aljama contribuïen als tributs *pro facultatibus*, és a dir, proporcionalment a llurs béns. N’hi havia de diverses classes. De primer antuvi, la talla, que era una mena d’impost o contribució que gravava àhora els béns mobles i les terres; la recaptació era facultativa, sempre que hagués estat autoritzada prèviament pel rei o pel seu procurador general als comtats. També hi havia talles extraordinàries destinades al manteniment de la sinagoga i dels banys; a pagar els deutes de l’aljama, el cens que el bisbe d’Elna percebia pel fossar o cementiri jueu, el tribut anual degut al rei etc.

Jaume el Conqueridor havia fixat la quota d'aquest tribut o impost reial; Jaume II regulà la capitació que pagaven els jueus de l'aljama de Perpinyà i d'altres viles i terres situades deçà el mar. Aquesta pragmàtica, donada a Perpinyà el 7 de les calendes de setembre de 1339, fixà a vint sous de tern per cap, sense diferència d'edat ni de sexe, l'impost que calia pagar sobre tota mena de rendes, censos i béns mobles de l'aljama, inclosos la vaixella i les joies d'or i d'argent, els adreços i els vestits individuals, els ornaments de la sinagoga i qualssevol altres objectes d'ús quotidià, no comercial. Aquesta capitació (*cabessagium*), calia pagar-la cada any per Pasqua. El rei podia substituir-la per un impost de dotze diners per lliura de diners que posseïssin els jueus, havent-ne deduït les quantitats que serien reconegudes com a no pertayents als jueus de les terres del rei i que es trobarien en mans d'aquests per raó d'afers comercials amb jueus forasters, i havent-ne deduït així mateix els deutes i les sumes compromeses per qüestions de negoci.⁶² El rei restava amo i senyor de triar entre els dos modes de pagament que acabem d'exposar.⁶³ Observeu l'exempció del capital esmerçat en el comerç. Els serveis que prestaven les activitats comercials dels jueus eren enormes; i van contribuir d'allò més a procurar-los un tracte més suau. D'altra banda, el rei conèdia exempcions del cabeçatge a qui li semblava bé.⁶⁴

L'impost o tribut de què parlàvem suara no era pas l'únic diner que el rei treia dels jueus. El 28 d'abril de 1358, Pere III, assigna a les infantes Constança i Joana una renda de mil sous *super peytis, subsidiis et tributis et aliis quibusvis exaccionibus exigendis ab aljama judeorum ville Perpiniani*; però uns quants dies després reconogué que havia fet aquesta assignació debades, puix que havia assignat les *questes* de l'aljama al seu sastre. A la força, va haver de col·locar aquella renda sobre d'altres ingressos.⁶⁵

El 1413, l'aljama de Perpinyà s'imposà una talla, el producte de la qual havia de ser destinat a saldar l'import d'una quantitat que la comunitat devia a conseqüència d'un compromís contret amb un burgès de Perpinyà, anomenat Joan de Ribesaltes, que era conseller del rei; després, a pagar un cert nombre de creditors, així jueus com cristians;⁶⁶ i finalment, a satisfer al tresor del rei una d'aquelles *peytas, questas* i *trahutos* de què hem tractat més amunt.⁶⁷

D'aquest document es pot deduir que hi havia a Perpinyà prop de cent vuitanta famílies jueves el 1413.

El quadern d'aquesta talla parla d'un impost dit "del préstech". Issac Salomó Bendit fou l'encarregat de fer-ne el cobrament aquell any. Trobem aquest **impost** o **ajuda** a d'altres documents amb les *ajudas rauparum, mercium, mutuorum et pignorum ac carnum judeorum et judea-*

rum Ville Perpiniani et Comitatum Rossilionis et Cerritanie, ajudes recaptades totes per col·lectors especials (el 1396).⁶⁸ Per diversos documents veiem que els arrendataris d'impostos tenien el dret de procedir contra els contribuents, fins i tot les vídues i les mullers en absència dels marits, pel pagament de les talles, i de fer-los empresonar, de prendre'ls els béns en penyora i de vendre'ls en benefici propi fins a cobrir la quantitat deguda. Hom pronunciava una excomunió general a la sinagoga contra tots els qui intentessin, per un mitjà o altre, d'esquivar la necessitat de pagar la talla.⁶⁹

La declaració de les sumes de moneda i l'estimació dels béns sobre els quals eren establertes les talles o les contribucions havia de ser feta per cada jueu i jueva amb jurament damunt la Llei i segons el ritu de llur culte. Cada jueu feia el seu manifest, és a dir, declarava l'estat real de la seva fortuna. Trobem aquest costum practicat a l'aljama de Perpinyà a partir del 1621. El dia de les nones d'agost, Bonjuses, fill de Mossé Catalani, declara mitjançant una acta notarial a Lleó d'Elna i a Daví de Besiers, secretaris de l'aljama, que ell ha fet la llista exacta i veritable dels seus béns en el "memorial" o manifest que els ha lliurat; i afegeix que accepta, en cas que trobessin al Rosselló, el Conflent o la Cerdanya d'altres crèdits seus que no fossin els que ha indicat, que siguin adjudicats al senyor rei, *illa sint domini regis et illa possit ipse vel sui petere et habere et recuperare tanquam sua propria*.⁷⁰

L'excomunió o *hérem* que el jueu havia d'escoltar en fer el seu manifest no era una pura formalitat. Els qui eren tinguts per convictes de mentida podien ser excomunicats, exposats a la sinagoga els dilluns i els dijous. El culpable era assegut en una cadira especial, designada amb un nom que ha desaparegut del document d'on trec el fet que adés esmentaré. El 1385, Mossé Macip i Samuel Struch Macip havien arrendat l'"ajuda dels préstecs", i s'adonaren que Issach de Blanes els havia defraudat en fer el manifest. Aleshores el feren comparèixer davant notari i demanaren per al falsari la pena de la cadira. "Vos, En notari —diuen— livatz carta que nós amonestam Nischa⁷¹ de Blanes que assí és que (...) per virtut del sagrament e herem e vet per ell scoltat sobre l'adjuda del préstechs (ell se) aja a seure diluns e dijous e l'altre diluns prop segens a la cadira apelada (...)n, e açò per com és casegut en ban e à fraudada l'adjuda a nós pertanyent sobre la quantitat per ell prestada sobre penyores, la qual no à a nós denunciada; en (altra m)anera protestam de totes penes de les quals a nós sia legut de protestar contra ell."⁷²

Les *Constitucions de Catalunya* ens han conservat el text català d'un jurament que els jueus havien de prestar als cristians en determinades circumstàncies. És manllevat al capítol vint-i-vuit del Deuteronomi. És digne de ser remarcat per les excessives precaucions mitjançant les quals

el legislador intentà d'estrènyer els llaços de la consciència del qui havia de prestar-lo. Diríeu que és impossible d'acumular més imprecacions contra el perjur, que és perseguit en la seva persona, els seus béns, la seva salut, el seu esdevenidor, la seva família, la seva nissaga, tota la seva posteritat. Tots els flagells i tots els desastres, totes les calamitats físiques i morals, són invocades contra ell, contra el seu honor, com a pare i com a marit. Prestant aquest jurament, aquell de qui és exigit es lliura a totes les malalties més terribles i més cruels si no compleix els seus compromisos o si no diu la veritat; en una paraula, la fórmula d'aquest jurament conjumina la cobejança, l'avarícia i la mala fe que hom considera inherents a la qualitat de jueu, i mira de fer girar, contra el qui se sentiria temptat de perjurar, tot allò que hi ha de més sagrat en l'antiga llei. La llargària extrema d'aquest jurament, que havia de ser individual, no podia sinó fer perdre un temps considerable quan calia que diversos individus el prestessin.⁷³

Tanmateix, per més terrible que fos aquest jurament, sembla que, exigit per cristians, perdia, als ulls dels jueus, tota la gravetat amb què l'havien formulat, i no els feia gaire escrúpol de violar-lo o de prestar-lo en va, almenys en matèria d'interès pecuniari. Per un edicte promulgat a les Corts de Barcelona de 1228, Jaume I establí que en causes de deutes no es prestaria cap fe als juraments dels jueus; que els qui es considerarien creditors no podrien ser admesos a fer valer llurs crèdits sinó mitjançant títols ben legítims o per la deposició de testimonis l'afirmació dels quals no pogués inspirar cap mena de malfiança.

Després dels consellers i els secretaris, venia el clavari, del qual ja hem parlat. El seu càrrec era electiu com el d'ells. Hi havia altres funcionaris que tenien relació més o menys estreta amb la religió i el culte. D'aquests eren els "mestres de la confraria del cementiri", que tenien la comesa de rentar els cadàvers i d'encarregar-se de les exèquies. Feien enterrar el mort al lloc triat per la família, i demanaven als hereus de satisfer les despeses de l'enterrament.

Des del primer moment d'establir-se a Perpinyà, els jueus tingueren sens dubte un cementiri particular, car en un document del 16 de les calendes de maig de 1279, hom parla ja del "nou cementiri dels jueus de Perpinyà", *et in ciminterio novo judeorum Perpiniani*.⁷⁴ No obstant això, les escasses indicacions donades per aquest document no ens permeten de fixar d'una manera certa l'emplaçament del nou cementiri, i menys encara el del vell. El 1310 es va crear un nou cementiri, com es dedueix de les crides fetes a Perpinyà el mes de febrer d'aquell any per manament del batlle de la vila, *ad instanciam suprapositorum cimiterii novi et nunc de novo constructi judeorum*.⁷⁵ Sabem on era el cementiri de 1310. Estava situat a la riba dreta de la Tet, no gaire lluny de la casa de Sant Llätzer,

com podem veure en diversos documents, del quals esmentarem només els principals. El 3 d'abril de 1403, els "sobreposats dels horts i els termes" foren requerits per Mossé de Besalú i Salomó Freuol, jueus de Perpinyà i "sobreposats de la confraria del cementiri de l'aljama", perquè determinessin la partió del camp anomenat *Fossar dels jueus* i la vinya de G. Castanyer, hortolà. Diuen que el límit passa "fins en I. moniment de pera" (probablement una creu de pedra), i que el camp o *fossar* i la vinya en qüestió estan dins el terme de la parròquia de Sant Joan, "davant la casa de Sant Llàtzer".⁷⁶ Doncs, bé, ja hem vist que els llebrosos en deixar el Puig van anar a establir-se a dalt d'un turó situat a l'est de l'església de Sant Jaume. El cementiri dels jueus es trobava, doncs, davant per davant de la porta de Canet actual.⁷⁷ Un altre document de 1403 esvaeix qualsevol dubte sobre això. Aquest document, rebut pel notari Bernat Fabre, havia estat fet i signat *in cimiterio judeorum Perpiniani prope et ante Portale vocatum de Caneto ville Perpiniani*⁷⁸ Noranta anys després, trobem el cementiri jueu en un altre punt del terme de Perpinyà, al costat del Pont de la Pedra, i no gaire lluny de la casa de Sant Llàtzer, la qual havia canviat també de lloc.⁷⁹

Tot el que acabem de dir indica que la població israelita de Perpinyà havia crescut considerablement durant el segle XIV. La talla de 1413 que hem citat no conté pas menys de dos-cent trenta-cinc jueus i jueves.

Ja que parlem del cementiri dels jueus, afegim que no s'ha trobat mai cap inscripció hebraica a la nostra regió, tot i que hi hagué fossars a Illa, Tuïr, Puigcerdà i d'altres llocs dels dos comtats. Pels que fa al fossar de Perpinyà, s'explica molt bé que no se n'hagi trobat ni una sola pedra inscrita, car el 1420 la comunitat jueva, havent-se endarrerit en el pagament de les diverses contribucions, i sobretot en el de la pensió que donava al guardià dels lleons del Castell reial, el fisc embargà els deutors, i per no arruïnar-los totalment, és a dir, per no embargar els diners o els béns que poguessin tenir —la qual cosa hauria menyscabat evidentment les rendes del tresor públic— li va semblar escaient d'apoderar-se dels béns que a cap governant se li havia acudit encara de carregar amb impostos. Embargaren, doncs, les pedres tombals del fossar, tant si duïen inscripcions com si no, i en feren encant públic per als mestres de cases i els contractistes. El detall d'aquesta venda encara existeix.⁸⁰ No cal dir que si aquesta col·lecció arqueològica encara existia avui, l'estat podria vendre-se-la a preus molt més alts. Totes aquestes pedres foren, doncs, emprades com a material de construcció a Perpinyà o la rodalia. En deuen existir encara alguns trossos que l'atzar de les demolicions un dia pot posar al descobert.

Aquest fet corrobora, em penso, l'opinió de Loeb, que no creu que els jueus posseïssin una immensa fortuna a l'Edat Mitjana.⁸¹ Els de Perpin-

yà no semblen, realment, haver fruït, durant els segles XIII i XIV, sinó d'una fortuna modesta, a vegades fins i tot mediocre. A mitjan segle XV eren pobres, o quasi. La talla de 1413 assenyala una fortuna mitjana de 37 lliures per cap. “No és pas cap gran fortuna”, té raó de dir Loeb. Per altra part, ens adonem que els jueus de Perpinyà manllevaven tot sovint diners als cristians. Potser pensareu que era una pràctica interessada, car com més devien als cristians menys aquests intentaven de fer-los expulsar. Això pot ser veritat,⁸² però allò que no ho és menys és que reflecteix les dificultats financeres fàcilment observables molts cops a l'aljama de Perpinyà. Per no citar sinó un exemple, tenim el cas de Mossé Duran i Salomó de Belcaire, “protectors i representats de l'aljama de Perpinyà i de la seva col·lecta”, que el 20 de novembre de 1400 contracten en nom de l'aljama un préstec amb vista a pagar-ne els deutes que l’“aclaparen”.⁸³ D'altra banda, veiem sovint que la “corona” (junta) de creditors del call mobilitza els seus “protectors” i demanda els jueus deutors, ven llurs béns o fa empresonar les persones.⁸⁴ El 1396, un dels creditors, Joan Garrius, exigeix diners dels jueus. Li responen dient que no poden donar-li'n, tot al·legant “lurs grans e importables càrrechs e desanansament e desteniment de lur juheria”. Garrius fa cridar els deu o dotze més rics de la comunitat, entre ells Samiel Asday i Mossé Alphaquim, i els fa tancar “en una sitja scura e molt tenebrosa”, dins el mateix call.⁸⁵

Originàriament, eren els governadors dels dos comtats els qui entenien en les qüestions dels jueus. Hi havia un assessor que exercia la funció de “comissari reial dels jueus”,⁸⁶ i servia d'intermediari entre l'autoritat superior i els dirigents de l'aljama, les decisions dels quals a vegades anul·lava.⁸⁷ Més endavant, el rei Alfons atribuï exclusivament al procurador reial la jurisdicció civil i criminal dels jueus de l'aljama de Perpinyà i de la seva col·lecta.⁸⁸ Algunes vegades el procurador reial hagué de defensar les prerrogatives que tenia en aquesta matèria, especialment el 26 de març de 1451. Una baralla molt seriosa havia esclatat entre Lehon Jaffudà, Mossé Assau, Cresques de Suau i Issach Grassan, per un costat, i En Bellshom de Blanes, de l'altre; tots eren jueus de Perpinyà. El procurador fiscal del governador procedí contra ells en justícia; però el procurador reial, que havia fet detenir els qui havien delinquit i els *tenia al seu tribunal*, protestà tot reivindicant el dret a jutjar-los.⁸⁹

Hi ha diverses ordinations dels batlles de Perpinyà que contenen disposicions relatives als jueus; tenim algunes sentències i tot donades per aquests funcionaris, jutjant israelites.⁹⁰ Tanmateix, el 23 de febrer de 1452, hom prohibí explícitament al batlle Pere David “de ficar-se en res” que pertoqués a la jurisdicció dels jueus,⁹¹ la qual era *reservada* al

procurador reial. Per citar els jueus, el procediment era el mateix que per als cristians; però sembla deduir-se d'alguns documents que les citacions fetes en dissabte eren ajornades, perquè els jueus "fan la lur oració" aquest dia.⁹²

En qüestions d'interessos o de família, l'arbitratge feia un gran paper a l'aljama. Els àrbitres són, més de quatre vegades, els mateixos secretaris i, força sovint també, jueus que no prenen part en l'administració de la jueria. Trobem jueus que repudien la muller d'acord amb sentències arbitrals pronunciades per dos àrbitres israelites;⁹³ d'altres signen pau i treves seguint el consell justificat d'àrbitres escollits.

Ja sabem fins a quin punt els jueus han estat sempre molt addictes a llur religió i culte, que comprenia per damunt de tot la pregària i l'ensenyament. Arreu on eren en nombre suficient, es donaven ànsia de cercar de seguida un local per instal·lar-hi la sinagoga, en la qual celebraven el dissabte i les festes de l'any, i es perfeccionaven espiritualment durant la setmana. El 1303, els procuradors reials donaren en feu a R. Savina i a Perrot de Burges, una peça de terra on hi havia abans l'escola o sinagoga, *in qua consuevit esse scola sive sinagoga judeorum Perpiniati*⁹⁴ Una nova sinagoga acabava de ser construïda al call mateix.

No sabríem pas determinar amb certesa l'emplaçament que ocupava la sinagoga dins el call, però creiem que el convent dels Mínims (avui la Manutenció) va ser bastit damunt les seves ruïnes el 1575. Aquest convent també era anomenat "de la Victòria". El carrer del call o dels jueus va prendre llavors aquest darrer nom. Actualment és el carrer de Sant Francesc de Paula.

Existia un impost dit dels *setis* o dels seients de la sinagoga. Els secretaris requerien un dia En Salomó Freuol, jueu de Perpinyà, a pagar la contribució de 40 sous anuals imposada, per cada seti, a cada un dels jueus de l'aljama.⁹⁵

"Els sobreposats de la confraria del cementiri" no eren potser ministres del culte, però devien dependre més o menys del ministre oficiant, anomenat *capellanus judeus* o "capellà jueu" en els documents cristians.⁹⁶

Hi havia funcionaris encarregats de l'"almoïna de la lluminària", *procuratores helemosine aljame judeorum Perpiniati*, que tenien cura de mantenir la llàntia perpètua (*ner tamid*) i les llànties ordinàries enceses en diversos moments de la setmana, sobretot el dissabte, per il·luminar la sinagoga.⁹⁷

Tothom sap que la cultura intel·lectual no ha estat mai desatesa entre els jueus, i que la religió els imposava el deure de conèixer la Torà. Hi havia, doncs, uns funcionaris especials, veritables mestres civils i religiosos ensems, encarregats de llegir la Llei al jovent de l'aljama. Els secretaris nomenaven els lectors de la Llei i els imposaven l'obligació de complir

aquell deure. Si s'hi refusaven, el representat de l'autoritat superior intervenia. És en aquestes circumstàncies que el procurador reial, amb data del 28 d'abril de 1458, intimava, sota pena d'una multa de 25 lliures, a Jussé de Lerach, a fer la lectura als nois del call durant el temps determinat pels secretaris, que li havien de pagar dos florins de salari.

V. Els jueus dels dos comtats durant la dominació mallorquina. Reglaments de policia de l'aljama. Ordinació del batlle de Perpinyà sobre la rodella imposada als jueus (1276-1344)

La creació del regne de Mallorca al costat del regne d'Aragó fou una font inestroncable de conflictes i dissorts. Els dos fills de Jaume el conqueridor es van fer la guerra amb aferrissament; i els successors continuaren aquest duel avorrible i odiós, que va causar la ruïna del regne de Mallorca (1344).⁹⁸ Els prínceps mallorquins van residir habitualment al castell de Perpinyà, circumstància ben sortosa per a la vila i els comtats. Va caldre tot l'estrall d'una guerra despietada per a aturar l'embranchida que havia pres l'agricultura, la indústria i el comerç sota el regnat de Jaume el Conqueridor. I malgrat tot, seria fàcil de demostrar que la monarquia mallorquina afavorí eficaçment l'agricultura, la indústria i el comerç, als quals els jueus d'ambdós comtats no foren de cap manera estranys. Molts d'ells compren i expedeixen llana i cotó; d'altres fan el comerç de llibres; alguns són tintorers; trobo també que hi havia relligadors i sastres. Aquests menestrals jueus eren sotmesos a examen pels sobreposats dels gremis de cada ofici.⁹⁹ Semblantment, els prínceps mallorquins fomentaren la llibertat, i llurs reglaments i ordinacions relatius als jueus, per més que ara ens semblin contrariosos i vexatoris, no són, d'una manera general, sinó reglaments de policia exigits per les circumstàncies i els costums de l'època.

Als cristians del Rosselló, els agradava d'allò més de jugar als jocs d'atzar. Els jueus s'hi lliuraven amb no menys passió.

L'any 1279 ja trobem una ordinació dels còsols de Perpinyà que prohibeix de deixar diners al joc, sota pena, al creditor, de perdre el crèdit, tant si el qui els havia manllevat era jueu com cristià.¹⁰⁰ El 1284, Jaume II de Mallorca interdí tota mena de jocs de daus, així a dins com a fora de Perpinyà. El transgressor que no tindria diners per a pagar la multa (deu sous), rebria un assot per cada sou que no pogués pagar.¹⁰¹ Entre els jocs prohibits trobem el "tindaureyl" i el "cabraboch", però no sabem quines eren les regles o quina era la manera de jugar-hi. El joc anomenat *amicdolorum*, *amicdala pro amicalis* era purament d'atzar.

Per una ordinació del 12 de les calendes de novembre de 1295, els jueus no podien jugar als daus “en festes lurs”, ni els dies de nocces, ni en cap altra circumstància, si no n’havien rebut el permís del batlle reial, el qual sabia fer-los-el pagar; en cap cas no havien de jugar amb cristians.¹⁰² L’únic joc de daus permès als jueus a mitjan segle XIII era l’anomenat “taules malleta” o “taules ferrando”, però desconeixem també en què consistia.

El joc donava lloc adesiara a convinences força singulars. Un jueu de Perpinyà, anomenat Gracià Cap, assumia un dia l’obligació, envers Martí Trillar, de no jugar durant dos anys al joc conegut amb el nom de *amicdalarum*, *amicdala pro amicdalis*. Aquesta mena de compromisos eren signats davant notari o davant un subaltern de l’escrivania, i quan les parts volien rescindir-lo, compareixien de bell nou davant aquests magistrats. El 10 de les calendes d’abril de 1276, Astruc Abram deslligava un dels seus correligionaris i els seus béns de tot clam que pogués posar contra ell; el dispensava també de la suma que li havia promès cada vegada que jugaria o faria jugar a un joc en què podria perdre quelcom de seu: “Podràs jugar, doncs, sense cap temença — li diu —; rescindeixo l’acta que havíem fet a l’escrivania de Perpinyà, i reconec haver rebut per aquesta definició la suma de mil sous barcelonesos.”¹⁰³

L’ordenança reial del 12 de les calendes de novembre que hem esmentat més amunt conté, en forma d’apèndix, una ordenança d’En Vidal Grimau, batlle de Perpinyà, en què constreny els jueus a no sortir sense capa: “que d’aquí anant negú jueu no gaus anar menys de capa”.¹⁰⁴

La interdicció d’anar sense capa demostra que aquesta indumentària, que tenia la forma d’un mantell llarg i folgat, fou a la primeria el senyal particular que feia distingir els jueus. En efecte, la rodella no els fou prescrita fins al 1314, i, a més, aquest senyal distintiu, només era obligat que el portessin els qui no duïen la capa. La rodella era cosida sobre la roba del damunt, enmig del pit i de la manera més visible. Era de tela o de seda i d’un color que destacava respecte al de la roba.¹⁰⁵ Era molt petita, si fem cas de la figura que la representava al llibre primer de les *Ordinacions*.

Alguns jueus eren dispensats de portar la rodella. En posaré un exemple. El dia abans dels idus de setembre de 1323, el rei Sanç de Mallorca, successor del seu pare Jaume II, autoritzà Bonjorn del Barri a formar part de l’aljama de Perpinyà, a viatjar i trafiquejar lliurement arreu dels seus estats i a no portar damunt els vestits la rodella ni cap altre senyal pel qual pogués ser reconegut com a jueu, “atenent — diu el rei a Bonjorn del Barri — que semblant senyal, si el portàveu, us podria fer córrer molts de riscs i perills en els vostres béns i en la vostra persona, anant d’ací d’allà pels vostres afers, a causa de l’odi quasi general contra els jueus” (*propter quasi commune odium judeorum*)¹⁰⁶.

El que només era una excepció esdevingué més endavant una regla per als jueus que feien viatge. Ja veurem, efectivament, com, per raó de llur seguretat, Alfons IV alliberà els jueus de l'obligació de portar la rodella o qualsevol altre senyal que permetés de reconèixer-los.

El 1279, Jaume de Mallorca prohibeix als jueus i jueves de prendre dides, cambres (*pediceca*) o serventes cristianes; i alhora prohibeix a tota dona cristiana de llogar-se a jueus per a aquests serveis, sota pena de dos-cents sous de multa a l'un i a l'altre; si no poden pagar aquesta quantitat, seran fuetejats per tota la vila (*fustigentur per villam Perpiniāni tam judeus et judea quam christiana*). Demés, tota dona cristiana que entrarà en una casa jueva, sia pels seus propis negocis sia per prestar-hi algun servei (*pro negociis suis vel servicio eis faciendo intus domus*), encorrerà la mateixa pena.¹⁰⁷

Un afegiment a aquesta ordinació, datada del 5 dels idus de juny de 1279, prohibeix als cristians de portar aigua a un jueu o a una jueva, de rentar-li la roba, de portar-li el pa al forn. Una cristiana no pot anar a visitar una núvia o partera jueves (“ni gaus anar cortejar nòvia judia ni partera”); i haurà de guardar-se de fer cap servei en una casa jueva. Un establiment del mateix any (1296) prohibeix a tot jueu batejat de mantenir relacions amb els seus antics correligionaris, de freqüentar-los i fins i tot de parlar-hi. Pocs dies després, el batlle de Perpinyà, En Vidal Grimau, prohibeix als cristians d'anar a vendre comestibles (“negunes causes menjadores”) al call.

Els jueus de l'aljama no podien exposar a la venda pública cap article de consum; havien de proveir-se de tot al mercat. Un reglament del batlle reial del 8 de les calendes de setembre de 1299 prohibí als comerciants de fruita de permetre als jueus que toquessin res de dins les cistelles. El rei decidí que no es fes cap crida de tot això; el batlle havia de limitar-se a transmetre el manament als secretaris de l'aljama, que el comunicarien als jueus a la sinagoga.¹⁰⁸

VI. Els jueus dels dos comtats durant el regnat de Pere III i de Joan I. Lletres de guiatge. Reglaments relatius al proveïment dels jueus als mercats públics. Assalt al call pels cristians (1344-1396)

Pere III, dit el Cerimoniós, succeí el seu pare Alfons en el tron d'Aragó. I aviat cercà raons al rei de Mallorca, fent compte de desposseir-lo dels seus estats. Pere envai el Rosselló el 1343, s'apoderà de Cotlliure i d'Elna, ocupà Perpinyà i s'instal·là al castell dels reis de Mallorca. El 22 de juliol de 1344 féu publicar a l'església de Sant Joan l'acta de reunió dels comtats de Rosselló i Cerdanya a la corona d'Aragó. El regne de Mallorca arribava a la fi.

Sota Pere III, els jueus d'ambdós comtats semblen haver deixat el petit comerç per lliurar-se a negocis de més gran envergadura. També veiem que fan viatges tot sovint, anant a Catalunya o a França. Però no ens penséssim pas que gaudien d'una absoluta llibertat de sortir dels comtats. Per més que no fossin considerats estrictament una mercaderia pels reis de Mallorca i d'Aragó, aquests prínceps posaven molta cura a impedir que els jueus sortissin del reialme, car tenien hipotecades contínuament llurs bosses, el capital de les quals no volien pas que disminuís. Trobem els jueus inscrits a les llistes d'objectes, la sortida dels quals era prohibida.¹⁰⁹ Per a passar la frontera, havien de menester un permís concedit per l'autoritat reial o per la dels oficials reials. És per això que el 1372, Pere III, havent gravat amb una forta contribució l'aljama de Barcelona, comanà Jusef Zarch de traslladar-se a França per sol·licitar l'ajut dels seus correligionaris per satisfer la suma, i el batlle reial de Barcelona li donà una lletra en forma de passaport perquè el governador del Rosselló li permetés de sortir del regne d'Aragó.¹¹⁰ El mateix rei autoritzà uns quants jueus de Perpinyà a passar a França per negociar-hi.¹¹¹ El sobirà donava també *lletres de guiatge* o salconduits als jueus forasters que desitjaven venir als comtats. En tenim la prova en una lletra que el governador del Rosselló i la Cerdanya adreçava a Issach, jueu de Carcassona, el 12 d'octubre de 1377.¹¹²

El jueus es llevaven de bon matí. La primera cosa que procuraven fer era d'anar al mercat i comprar, com és natural, allò que els venia de grat. I resulta que allò que els venia de grat era gairebé sempre la carn més bona, l'aviram més grassa, la fruita més fresca. No ho deixaven, doncs, per a aquells dormilecs de cristians, que jeien fins a gran hora del dia. Els cristians es van entutjar i van obtenir d'un dels reis de Mallorca una ordinació que vedava als jueus de presentar-se al mercat abans del "toc de la terça hora".¹¹³ El 1358, hom devia adonar-se que els jueus violaven l'estatut reial, ja que Pere III, per lletres donades a Girona el 28 d'abril de 1358, prohibí que cap jueu gosés comprar aviram, caça, formatge o qualsevol queviures a la plaça del mercat (*in platea Gallinarum*), "abans que hagi passat la tercera part del dia", *donec transierit tertia pars diei*.¹¹⁴

Cal creure que els jueus van protestar contra aquesta ordinació i que el rei Pere III l'anul·là. Altrament, no s'explica el contingut d'una altra ordinació, datada a Cervera el 14 de desembre de l'any següent (1359). El rei hi diu que *retira als jueus la llicència que els havia concedit de comprar als mercats de Perpinyà*. Recorda aquesta vegada l'ordinació que hem esmentat suara i mana de fer-la complir amb tot el rigor.¹¹⁵

A l'empara del desgavell produït per la darrera guerra entre els dos reis de Mallorca i Aragó, alguns jueus de Perpinyà havien deixat el call i

s'havien escampat per l'interior de la vila. Joan Gil, cònsol, i Guillem Redon, burgès, tots dos síndics de la "universitat" de Perpinyà, es queixaren enèrgicament al rei d'això. Pere escriví de seguida al senyor d'Orcau, *portantveus* o lloctinent del seu governador al Rosselló: "Diversos jueus — diu — han abandonat el Puig dels Teixidors¹¹⁶ que els havia estat assignat antigament, i han comprat cases en un carrer que mena al Puig, carrer habitat per cristians". Això no és tolerable, ja que quan passa el viàtic per aquell carrer, els jueus el blasfemen *tàcitament*. En conseqüència, Arnau d'Orcau és pregat d'expulsar immediatament els jueus de tot carrer habitat per cristians, amb interdicció absoluta d'habitar les cases que aquells hi hagin comprat. La lletra és datada a Barcelona, el 26 d'octubre de 1366. El rei volia que s'atinguessin a les seves ordres fins que anés a Perpinyà.¹¹⁷

Jaume II d'Aragó havia ordenat que tota escriptura o contracte signat, a títol usurari o no, pels jueus del seu regne, deixés de ser vàlid al cap de sis anys, si, durant aquest interval, el creditor no havia fet cap instància judicial, a menys, tanmateix, que el contracte fos a favor d'un menor o d'un absent.¹¹⁸ Per lletres donades a Perpinyà el 6 de desembre de 1366, Pere III manà als seus oficials que apliquessin aquest estatut als jueus del Rosselló. El 27 d'abril de 1367, aquestes lletres foren presentades a Jaspert de Tegurà, jutge reial, per Maymó Momet, Bonjach de Montpeller, Samiel Caracosa i Jussé Tovia, secretaris de l'aljama. El 15 de març de 1368, per fi, el jutge reial pronuncià una sentència que feia executòria l'ordinació del 6 de desembre de 1366.¹¹⁹

Pere III va prendre un dia el partit dels jueus contra el cos municipal de Perpinyà, que havia volgut gravar la carn amb un impost. Per tal de fer-lo menys oneros als habitants, estenent-lo al major nombre de contribuents, els cònsols havien decidit que en lloc de gravar amb aquell impost la carn venuda a les carnisseries, es carregaria l'impost sobre cada cap de bestiar que entrés a la vila per al consum. D'aquesta manera, el tribut afectava els clergues, llavors molt nombrosos a Perpinyà, tant com els laics i els jueus.

El clergat protestà: hom violava les llibertats de l'Església i atacava les seves immunitats. El bisbe d'Elna es queixà resoludament als cònsols, però no en va treure res. Aleshores fulminà una sentència d'excomunió i incoà davant els jutges eclesiàstics un procés contra aquests magistrats. El rei prengué el partit dels cònsols; ordenà al bisbe de sobreseure la causa, i, havent-se refusat el prelat a fer-ho, féu embargar i ocupar les seves temporalitats.

Aquest mateix tribut havia afectat els jueus, que reclamaren com havien fet els **clergues**. Per una d'aquelles contradiccions administratives típiques d'ell, Pere III va escriure als cònsols de Perpinyà, el 22 de

gener, dient que sense el seu permís, i contra la seva voluntat, havien imposat una contribució als jueus de la vila; que es recordava molt bé de no haver-los autoritzat, ni a ells ni a ningú més, en cap sessió de corts ni en cap altra circumstància que els seus jueus —*judaei nostri*— fossin inclosos en les imposicions dels cristians sobre el vi i la carn; que els jueus no havien de ser tributaris sinó d'ell només, mentre que, per aquest camí, els cònsols els feien tributaris del comú. Prohibeix, doncs, d'obligar els jueus a pagar aquest tribut, i encomana al governador del Roselló, al batlle i a llurs lloctinents de denunciar-li qualsevol nova contravençió d'aquest gènere i de fer-la esmenar en doble.¹²⁰

“Aquest tribut —afegeix Henri, del qual hem pres totes les dades precedents— no era, tanmateix, sinó el que havia autoritzat aquest príncep per amortir els deutes de la vila. Les raons que adduïa a favor dels jueus podien aplicar-se semblantment als clergues, que no pertanyien, ni més ni menys que els jueus, a la jurisdicció municipal, i els cònsols no podien tampoc subjectar-los als tributs de la vila.”

Dos anys després, aquests mateixos jueus a qui el rei donava la seva protecció, foren assaltats dins el call pels cristians. El fet no ens és conegut d'entrada sinó per una nota del *Llibre verd menor*, que és als arxius comunals de Perpinyà.¹²¹ Fa així: *IIII Kal. Augusti. hac die lune anno M. CCC. LXX°. fuit rumor contra judeos Perpiniani*. Res més. Quasi és segur que devien saquejar el call. El procurador reial va nomenar comissaris per fer una enquesta, però aquests no van llevar cap acta per establir les pèrdues sofertes per l'aljama. Els secretaris se'n queixaren enèrgicament en una requesta presentada per dos d'ells, Mestre Bonet Belshoms i Samuel Asday, però els comissaris manifestaren que no tenien “cap jurisdicció” ni cap autoritat per fer escriptura de les pèrdues que la comunitat havia patit *en lo feyt del avalot dels juseus*; que ells no sabien el que cada jueu o jueva hi podia haver perdut.¹²² No tenim cap més informació d'aquest fet, ni coneixem tampoc les causes que el provocaren.

El 1391 durant el regnat de Joan I, que havia succeït Pere III en el tron d'Aragó, es produí una nova escomesa contra el call; aquesta fou, per dir-ho així, el darrer acte d'una sagnant tragèdia, el primer de la qual s'havia representat al regne de Castella a mitjan 1391. La multitud havia pillat i saquejat les cases i les botigues de la jueria de Sevilla i donat mort als jueus que havien oposat una mica de resistència. Aquesta notícia arribà a Mallorca el mes de juliol. Hom explicava també que alguns cristians del regne de València, *faciendo avalot contra judeos Valencie*, havien matat ben bé vuitanta jueus i tot seguit havien envaït el call d'aquella ciutat i pres els béns del jueus.¹²³ Aquests fets eren realment així. L'infant Martí, d'altra banda, empenyé accions judicials rigoroses

en aquest assumpte. Dissortadament, no aconseguiren aturar el corrent d'intolerància que, procedent dels estats del rei de Castella, bufava per totes les ciutats on hi havia jueus. El 2 d'agost, el call de Mallorca va ser pres i pillat. Tres cristians van perdre la vida en la lluita. Tres-cents jueus la pagaren amb la seva.¹²⁴ El dia 4, li tocà al call de Barcelona.¹²⁵ El dia 13, setanta-vuit jueus eren degollats a Lleida.¹²⁶ A Tarragona i a Girona hi hagué també matança de jueus. Uns quants dies més tard, els cristians de Perpinyà entraven al call del Puig.¹²⁷

Si prenc al peu de la lletra un document de 1394, el call fou "destruït". El document, en efecte, diu que el *taulatge del masell* (carnisseria) no dóna més de cinc lliures de benefici al rei *per* [causa de] *la destrucció del dit call*.¹²⁸ Sabem, si més no, que els jueus es van veure obligats a abandonar les cases i refugiar-se al castell reial.¹²⁹ No tinc, de moment, cap més informació sobre aquest trist esdeveniment.

VII. El rei Martí i els jueus dels dos comtats. Nova manera d'elegir els càrrecs de l'aljama (1396-1410)

El rei Joan I tenia la passió de la caça. Un dia, tot perseguint un animal pel bosc de Foixà, caigué del cavall i es matà (19 de maig de 1396). Ell mateix havia designat com a successor seu son germà Martí, duc de Montblanc, el qual, en aquell moment, governava Sicília. Martí posseïa algunes de les qualitats que fan un bon rei, i no tenia la política estrèta ni la religió supersticiosa dels seus antecessors. Hi ha un gran nombre de documents que demostren que fou molt curós dels interessos del Rosselló. El jueus que habitaven aquest país van treure un remarcable profit de les seves bones disposicions. Retenir-los als seus estats li semblava una cosa bona i útil. Sabia que els jueus tenien molt del caràcter industriós dels àrabs, i que entre ells hi havia més d'un punt de contacte. Va fer procedir, doncs, contra els cristians que maltractaven els jueus i desaprovà a vegades els clergues o els frares que predicaven la guerra contra la raça d'Israel.¹³⁰ El rei sabia també que la bossa dels jueus de Perpinyà estava sempre a la seva disposició, sobretot d'ençà que li havien ofert un donatiu graciós de 4.000 florins en el seu adveniment al tron d'Aragó.¹³¹

Els fets de l'agost de 1391 havien assestat un cop molt fort a la jueria de Perpinyà, i el nombre d'habitants del call havia minvat sensiblement.¹³² Així i tot, els qui restaren recuperaren les forces perdudes, però només pogueren aixecar els negocis, endeutant-se. Per eixugar aquests deutes al més aviat possible, establiren un impost extraordinari, anomenat "de cens o morabatins", sobre les cases i altres propietats del call de Perpinyà i les seves dependències. Aquest impost esdevingué tan feixuc i

carregós per als propietaris que una sentència arbitral de Samuel Alphaquim determinà que l'aljama pagaria immediatament, en concepte d'ajuda als dits propietaris, una quantitat de 200 lliures barceloneses a Jordi Pons, procurador dels creditors.¹³³ Aviat mancà la feina; els creditors es mostraren rigorosament exigents. Per posar fi a aquesta situació, el rei Martí ordenà al governador del Rosselló, sota l'enorme pena de 2.000 florins d'or, de fer sobreseure tota demanda contra els jueus fins que ell no ordenés una altra cosa, sense que això suposés que els creditors anessin a perdre llurs crèdits. Aquesta ordinació, que és del 3 d'octubre de 1398, és motivada pel fet que "a l'aljama regnen l'extrema fretura i la més gran aflicció, a causa dels freqüents embargaments fets a instàncies dels creditors". La situació obligava diversos jueus a abandonar llur domicili.¹³⁴

Sota la protecció del rei Martí, els jueus reconstituïren llurs afers, gràcies a l'activitat incessant de llur indústria, i no van trigar a tornar a ser ells els creditors de cristians. És aleshores quan el rei els atorgà el dret de procedir contra els mals pagadors cristians fins a la detenció. Els perpinyanesos protestaren enèrgicament contra semblant mesura, que permetia als jueus de fer-los empresonar. Els cònsols actuaren tan hàbilment prop del rei Martí, que aquest revocà, el 29 de maig de 1409, aquella mesura que, malgrat ser molt justa en el fons, estava en desacord amb els costums de la vila. Una altra ordinació farà veure encara més bé fins a quin punt el rei Martí tenia els jueus sota la seva protecció. El 1398, manà al governador dels comtats de cercar una casa al call per establir-hi una "carteria" comuna, és a dir, un dipòsit dels patrons de totes les mesures corrents al país, a fi que els jueus poguessin verificar si havien estat defraudats en els pesos o les mesures. Tement que aquesta disposició protectora no fos preterida, el rei posà al governador una pena de mil florins d'or, a prendre dels seus béns, si negligia el compliment d'aquestes ordres.¹³⁵

Estenent damunt els jueus de Perpinyà el benefici de les llibertats públiques consagrades per la constitució municipal de Perpinyà, el rei Martí homologà, el 28 de juliol de 1408, una resolució presa pels secretaris, clavaris i consellers de l'aljama sobre el sistema d'elecció dels oficials de la comunitat jueva.

Els articles d'aquesta resolució es poden resumir de la manera que segueix:

I. Tot jueu que no posseeixi almenys deu lliures de renda no podrà formar part del consell, i si aquesta garantia no sembla suficient al rei o als talladors de tributs de l'aljama, en serà exclòs;

II. Els secretaris actuals i futurs hauran d'utilitzar els serveis d'un escrivà jueu, que inscriurà cada any, en un llibre, "tot lo fet de la

clavaria". Els secretaris podran autoritzar qualsevol despesa que no superi els dotze sous; pel que fa a les despeses de dotze sous en amunt, només es podran autoritzar pels secretaris i el consell, a les més veus, i aquesta autorització haurà de ser inscrita per l'escrivà jueu abans que una part d'aquestes despeses hagi estat efectuada. I que el clavari "no gos en altra manera despendre diner algun";

III. Ni els secretaris ni cap altra persona que no sigui el clavari no podran rebre o administrar els diners de l'aljama;

IV. D'ara endavant, l'elecció del clavari, del rebedor de còmptes i de l'escrivà podrà ser feta pels secretaris, segons el costum; la dels secretaris serà feta pel consell, a les més veus; tindrà lloc el dia 10 del mes d'agost de cada any; deu dies abans, els secretaris i els membres del consell es tancaran en una casa i no en podran sortir fins que s'hauran posat d'acord sobre la tria dels futurs secretaris; no hi podrà haver, en el consell, al mateix temps, pare i fill, avi i nét, dos germans, dos o diversos cosins germans, oncle i nebot, sogre i gendre, o dos cunyats;

V. Cap jueu ni jueva no podrà fer intervenir un cristià o una cristiana en els debats que pugui tenir amb l'aljama o amb algun dels seus membres, amb vista a obtenir un càrrec en aquesta aljama o a esdevenir membre del consell, tant si és per mitjà de prec com d'amenaques o de qualsevol altra manera que fos; al contrari, tota vegada que un cristià o una cristiana pregarà o amenaçarà, sigui de la manera que sigui, l'aljama corporativament, o algun dels seus membres, a favor d'un jueu o d'una jueva o d'alguna cosa que els afecti, aquest jueu o aquesta jueva a favor de qui els prec o les amenaces hagin estat fets serà *ipso facto*, deixat de banda, encara que digui, al·legui o juri que no té res a veure amb aquests prec o aquestes amenaces, i els secretaris tindran l'obligació de publicar el rebuig del jueu o jueva a favor de qui els prec o les amenaces hagin estat fets;

VI. Tots els articles precedents seran observats al peu de la lletra per aquells o aquelles a qui pertany de fer-ho, sota pena de cent florins d'or d'Aragó¹³⁶

El lector ja ha vist més amunt quin zel posaven els creditors dels jueus en la recuperació de llurs diners; no fa estrany, doncs, que els jueus insistissin també a voler cobrar el que era d'ells. Per desgràcia, els cristians trobaven massa sovint el mitjà de retardar els venciments. Els jueus van posar clam al rei Martí, el qual, per lletres del 28 de juliol de 1408, els prometé que durant cinc anys, a partir d'aquell moment, no concediria cap pròrroga, respit, moratòria o ajornament de pagament als municipis o particulars que els fossin deutors. Mesura excel·lent, que permetia als jueus, gairebé tots comerciants, de fer treballar els diners.¹³⁷

Martí traspassà d'aquesta vida el 31 de maig de 1410, a l'edat de cinquanta-dos anys. Fou una gran pèrdua per als seus súbdits, el benes-

tar dels quals havia cercat constantment, i sobretot per als jueus, que li devien mesures assenyades i ordinacions beneficioses que els successors no van respectar prou. Dos anys d'anarquia seguiren la seva mort. No fou fins el 1412 que l'infant de Castella va ser proclamat rei d'Aragó, amb el nom de Ferran I, per una comissió reunida a Casp.

VIII. Regnat de Ferran I d'Aragó. Ordinació sobre les sinagogues i el culte israelita (1412-1416)

Talment com si la fatalitat hagués volgut marcar el nom de Ferran per a la dissort dels jueus,¹³⁸ aquest rei *elegit*, fent cabal de les acusacions d'alguns jueus convertits al cristianisme, prohibí expressament, d'ara endavant, de llegir a les sinagogues el *Talmud Mahace Iehu*¹¹, "compost contra Jesucrist per certs falsos rabins", i qualsevol altre llibre "o escrit que contingui malediccions, menyspreu o qualsevol altre deshonestat contra el nostre Redemptor i la seva sacratíssima Mare, i contra la santa fe catòlica, els sacraments de l'Església, i els sants i les santes, així com els vasos sagrats, les relíquies, els ornaments i altres misteris de la Santa Església i contra tot cristià en general i en particular."¹³⁹

Entre les altres disposicions d'aquesta llarguíssima ordinació, dada el 23 de juliol de 1415, esmentarem les que segueixen:

Cap jueu o jueva no podrà rebre per via de penyora objectes que pertanyin a l'Església;

Cap jueu no podrà ser jutge en cap causa, civil o criminal, malgrat qualsevol privilegi contrari;

Cap jueu, home o dona, no podrà exercir l'art de la medicina o de la cirurgia ni de la farmàcia respecte als cristians;

No podran ajudar en el part cap dona cristiana, ni exercir cap lloc de treball o de servei fora del call;

Cap cristià no acceptarà d'ells pa, carn, ni queviures de cap mena, tot sota pena, al jueu, de córrer la vila, és a dir, de ser assotat per les places i els carrers; i el cristià, d'una multa de 50 sous per cada contravençió.

Ferran prohibia de construir noves sinagogues, d'engrandir, reparar o embellir les antigues, les que la pietat s'havia complagut a adornar i a enriquir. Arreu on n'hi hagués més d'una, només una podia restar oberta al culte, però no havia de pertànyer a la categoria de les sinagogues notables per la *decoració*. Els oficials reials eren encarregats de fer tancar en el termini de dos mesos les sinagogues suprimides. En els llocs on no hi hagués sinó un sol d'aquests temples, hom podia deixar-lo obert, sempre que no fos d'aquells que per llur riquesa o magnificència havien de ser proscrius. Si el temple era en aquest cas, els jueus tenien el permís

d'aplegar-se en una casa particular, que podrien adequar a l'exercici del culte. Si fos cas que una sinagoga, sia per qualsevol títol sia per tradició, hagués estat originàriament una església cristiana, havia de ser tancada immediatament, fos quina fos la situació en què es trobés.

Aquest reguitzell de mesures vexatòries hauria estat massa incomplet, si només hagués tingut com a objectiu les sinagogues: calia que afectés les persones. És el que fa l'ordinació amb una maliciosa habilitat. A les ciutats on hi havia comunitat de jueus, l'ordinació reial els obligava a assistir tres vegades l'any a un sermó que els seria predicat per un mestre en teologia o per qualsevol altre clergue amb condicions per a fer-ho, en les dates següents: el segon diumenge d'Advent, l'endemà de Pasqua (de Resurrecció, per distingir la pasqua cristiana de l'hebrea), i el diumenge en què hom canta l'evangeli *Cum appropinquasset Iesus Ierusalem, videns civitatem, flevit super eam*, que s'escau al mes d'agost. El rei regula fins i tot la matèria d'aquests sermons, als quals havien d'assistir tots els jueus i jueves més grans de dotze anys, Traduïm textualment aquesta part de l'ordinació: "La matèria del primer sermó serà de mostrar plenament, per autoritats que els jueus no poden rebutjar, la vinguda tant de temps desitjada del veritable Messies, el nostre Salvador Jesucrist, demostrant que aquest Messies, que ells encara esperen, ja va venir fa molt de temps. La matèria del segon sermó serà de donar entenent als dits jueus en quants d'errors diferents ha fet caure palesament la ceguetat jueva, d'ençà que es van refusar a veure el fill de Déu, encarnat, amb els ulls de la intel·ligència, fent córrer sobre això coses vanes, errors ridículs i condemnables, mentides i heretgies execrables, les quals són contingudes en l'esmentat *Talmud* dels jueus, redactat i compost per gent que ells consideren de gran autoritat. El qui predicarà el tercer sermó tindrà en vista principalment de mostrar als damunt dits jueus la destrucció del temple de la ciutat de Jerusalem, destrucció esdevinguda arran del que Nostre Senyor havia dit i pronosticat a l'evangeli d'aquell dia, que concorda plenament amb els sants profetes; a més, s'esforçarà a demostrar de la manera més evident la perpètua captivitat del poble jueu. Després, a la fi d'aquest sermó, llegirà públicament i amb veu intel·ligible aquestes constitucions i pragmàtiques nostres, explicant-les tan bé com pugui a fi que restin gravades el més eficaçment possible en llur memòria."

Diríeu que és el llenguatge presumptuós i intolerant d'un inquisidor, a qui el monarca hagués cedit la ploma per un moment. No obstant això, vers la fi de l'ordinació, el rei Ferran torna a aparèixer amb el seu caràcter de bonat, de suavitat i de conciliació. Recomana amb viva instància la moderació, la caritat, la manyagueria fins i tot envers els jueus, "mitjans que mostren molt més bé — diu — el caràcter de la religió cristiana, que

no pas la rudeses, els mals tractes i els altres procediments violents i inescients”.

Aquests consells eren excel·lents; però, venint després de la llarga llista de rigors continguts a la resta de l'ordinació reial, perdien valor, sobretot als ulls del poble, que no portava gens de voluntat als jueus.

Ferran regnà molt poc temps. Féu testament a Perpinyà el 10 d'octubre de 1415. Morí el 2 d'abril de 1416 a Igualada, de camí cap a Castella, on anava a fer que el rei d'aquest país retirés l'obediència al pseudo-papa Benet XIII. Tindrem avinentesa de tornar a parlar d'aquest darrer personatge.

IX. Regnat d'Alfons IV d'Aragó. Querella del rei amb els inquisidors a propòsit dels jueus dels dos comtats (1416-1458)

Ferran I s'havia casat a Madrid, el 1393, amb Elionor, filla de Sanç, comte d'Alburquerque. D'aquesta unió nasqueren diversos fills. El gran, anomenat Alfons, vingué al món a Medina del Campo, el 1394. Dugué el títol de “príncep de Girona” a partir del mes de febrer de 1414. És ell qui pujà al tron d'Aragó, a la mort del seu pare, amb el nom d'Alfons IV. Cridat a Nàpols per la reina Joana II el 1420, no en tornà fins al 1435. Regnà, doncs, poc ell mateix a Aragó; però hi fou suplert admirablement per la seva muller, la reina Maria, dotada de totes les qualitats que fan un bon monarca,¹⁴⁰ i tingué l'ocasió de demostrar-ho diverses vegades durant els anys que administrà el regne.

El batlle de Perpinyà,¹⁴¹ cedint a les instàncies dels cònsols, provoca des per les contínues queixes dels menestrals cristians, féu publicar en aquesta vila, el 27 de juny de 1427, un edicte d'una extrema gravetat en relació amb els jueus. Hom hi prohibia de donar cap feina als jueus; de rebre cap jueu en una casa per restar-hi; d'anar a l'aljama del divendres al vespre al dissabte al matí; d'entrar al call per beure-hi, menjar-hi o jugar-hi; d'entrar-hi a hora de sol post i en dies de festes solemnes, tot sota pena de cinquanta sous, un terç dels quals en profit del denunciante.

El batlle havia anat tan lluny que el rei Alfons hagué de revocar l'edicte d'aquest oficial reial; privant els jueus de treballar, tendia, ni més ni menys, a fer-los morir de fam. Després d'haver repetit l'ordinació del batlle mot a mot, el rei afegeix: “Però, com que apar al dit senyor rei que els articles que veden als cristians de donar feina a fer, nova o vella, als menestrals jueus, com ara sastres, sabaters, giponers i d'altres oficis, siguin injustos i intolerables, i que apar més injust encara al senyor rei que un cristià no pugui donar roba vella per cosir als jueus, i que li apar també injust que els cristians no puguin rebre cap jueu a casa; per

aquests motius, el dit senyor rei, mitjançant la present crida, notifica a cadascú i a tothom que ha revocat la publicació (per part del batlle) dels dits articles d'aquell edicte, i dóna llibertat a cadascú i facultat a tot cristià de donar als jueus feines a fer, segons l'ofici que tindran de sabater, sastre, giponer, orfebre, o qualsevol altre ofici, o de fer-los confeccionar roba nova o de fer-ne reparar de vella. El rei fa saber també, per la present crida, que dóna facultat i llibertat a tot cristià de rebre a casa seva qualsevol obrer jueu, bé que només per treballar en les feines del seu ofici, sota reserva, tanmateix, que no podrà fer-l'hi restar, menjar ni dormir. Els altres articles de la crida del batlle restaran vigents i valedors. Ordena, a més, el senyor rei a cadascú i a tothom de deixar circular els jueus pels carrers de la vila sense fer-los ultratge, sota pena de cent sous de multa a tot contraventor, i per cada contravenció, i a tot oficial que no obeeixi les presents lletres."¹⁴²

Afegim, a més d'això, que el rei Alfons, per una provisió del 27 d'octubre de 1417, havia tret els jueus de la jurisdicció del governador, batlle de Perpinyà i veguer del Rosselló, i els havia posats sota la del procurador reial, encarregat de l'administració del patrimoni reial.¹⁴³ Vist que aquestes ordres del rei no havien estat executades, aquest, per una nova lletra de 2 de juliol de 1427, comminà el lloctinent del governador general i el veguer del Rosselló d'executar *ad unguem* la dita provisió, sota pena de dos mil florins.¹⁴⁴

El rei i la reina Maria no foren pas menys enèrgics pel que fa als inquisidors, els quals, des de feia força temps, tenien la vila de Perpinyà presa d'esglai.

Potser no serà inoportú que diguem aquí algun mot sobre la manera en què aquests desplaents personatges exercien llur ministeri; però, per a això, caldrà que repregui les coses d'una mica més lluny. Sabem que la Inquisició no va ser realment instituïda fins al 1233, any en què el papa Gregori IX en confià la direcció als frares predicadors, anomenats també dominics. Doncs bé, ja hem vist que el convent de Sant Domingo de Perpinyà no fou fundat fins al 1243; la qual cosa ens fa suposar que la Inquisició no s'introduí al Rosselló sinó després d'aquesta data. El que és cert, tanmateix, és que l'any 1260 hi era.¹⁴⁵ En aquells temps, dos inquisidors dominics, Pere de Cadireta i Bernat dez Bach, comissaris de la Santa Seu als estats del rei d'Aragó, arremeteren contra una de les famílies més potents del Rosselló. "Acabaven de trobar, segons testimoniatges suficients, que el difunt Ponç de Vernet (*Pontius de Verneto quondam*), pare de Ponç de Vernet vivent, havia rebut a casa seva, amagat, sostingut i freqüentat (*familiares habuit*) heretges, els havia fet bé i els havia adorats (*ac eos etiam adoravit*); amb la qual cosa era palès que havia cregut en llurs errors, sense que se sapigués que se n'hagués

confessat o que n'hagués fet penitència." Era més del que calia perquè tots els béns del dit Ponç difunt fossin confiscats de dret en profit del tresor reial, sens perjudici de les mesures que l'autoritat eclesiàstica prendria contra les restes mortals del cavaller herètic,¹⁴⁶ i de la taca d'infàmia que esquitxaria els seus descendents. Ponç (II) de Vernet havia, en efecte, lluitat contra els croats de Simó de Montfort, però ja feia més de quaranta anys que era mort quan els inquisidors el van condemnar, i son fill Ponç (III) gaudia en gran manera del favor de Jaume I d'Aragó, puix que figura com a testimoni a quasi tots els privilegis d'aquest príncep datats a Perpinyà El rei, "afectat de misericòrdia" per aquest senyor, li va restituir tots els béns del seu pare, bo i declarant-lo, ell i els seus, absolts per sempre més de tota taca d'infàmia pels crims objecte de la condemna del seu pare, la qual no era pas menys definitiva. Però aquesta "misericòrdia" no era gaire desinteressada, com fa remarcar Alart,¹⁴⁷ car per la restitució i per totes les altres gràcies, el fill de Ponç de Vernet havia de pagar al rei vint-i-dos mil sous melgoresos. Aquesta suma enorme no era gens fàcil de trobar aleshores al Rosselló, fins i tot per un senyor tan important. Ponç de Vernet es veié constret a vendre la major part dels seus béns, i morí miserablement, menys de dos anys després.

Veiem, per un document del 3 de setembre de 1333, que els acusats d'heretgia eren tancats en una presó anomenada la *Murada* o *Domus de la Murada*. Un tal Ramon Isarn, acusat d'heretgia, torna a la Murada, d'on havia sortit amb un permís d'un mes per raons de salut. Amb la més bona voluntat del món, Isarn torna a instal·lar-se al seu calabós.¹⁴⁸ Un altre presoner és alliberat dels ferros mitjançant un dipòsit de setze lliures barceloneses, que seran confiscades en profit del rei si abusa d'aquest favor i s'enfuig. Gazanyola, que esmenta aquests dos casos,¹⁴⁹ creu poder-ne treure la conseqüència que el terrible tribunal de la Inquisició "encara no havia adoptat els procediments rigorosos que l'han fet tan avorrible". Podria ser que fos així, però el comportament dels inquisidors respecte al difunt Ponç de Vernet i son fill, el 1260, fa pensar també que, des de mitjan segle XIII, tenien esversada la cosa. El carceller de la Murada era qualificat al mateix temps de "saig de la Inquisició".¹⁵⁰ Veig en el Registre V de la *Procuració reial* una ordre de pagar al carceller de la cort del batlle de Perpinyà les despeses produïdes per la detenció de Guillem Romaguera i de Jaume Tolsà, de Portel, *que havien estat lliurats per l'inquisidor dels heretges* (vers 1340).¹⁵¹

Una lletra del rei Pere III, datada a Perpinyà el 17 de setembre de 1356, ordena de pagar el seu salari a fra Jaume Domènech, de l'ordre dels predicadors, "inquisidor de l'herètica pravitat al regne de Mallorca i els comtats de Rosselló i Cerdanya."¹⁵² Torno a trobar el mateix inquisidor

als comtats el 1378¹⁵³ i el 1380.¹⁵⁴ Segons que sembla, era un home força instruït, que havia traduït al català, per compte del rei d'Aragó, diverses obres escrites en llatí. El 1395, el càrrec d'inquisidor era exercit per fra Pere Riba (*Petrus Rippe*), de l'ordre dels predicadors. Havia estat nomenat per fra Nicolàs de Valladolid (*Nicholas Vallisoletanus*) per ordre del papa Benet XIII. Per lletres del 5 de febrer del mateix any, el rei Joan havia confirmat aquest nomenament.¹⁵⁵

A la darrereria del segle XIV, la Inquisició ja havia adquirit una potència formidable als comtats. La feina havia esdevingut massa feixuga per a un sol inquisidor. Per això, Pere Riba escriu, el 3 de setembre de 1399, a Bernat Maurici i Bernat Roger, frares predicadors del convent de Cotlliure, i els diu que els acaba de nomenar lloctinents seus al Vallespir, i els dóna alhora plens poders de citar, agafar i detenir els heretges o altres suspectes en qüestions de fe.¹⁵⁶

Però la Inquisició rossellonesa no es limità a empresonar els pretesos heretges; els cremà. En efecte, a partir del 1346, havia encès les seves horribles fogueres a Perpinyà, i fou un jueu convertit qui pagà la festa de l'acte de fe. Posseïm el text d'una lletra de Pere III en què dóna a un dels seus oficials els béns de Joan David, jueu convertit, condemnat a ser cremat.¹⁵⁷ L'inquisidor d'aquell temps es deia fra Bartomeu Ferrer.

És cosa perfectament establerta, pel que acabem d'exposar, que la Inquisició va entrar molt aviat als dos comtats i que hi féu actes de fe o sacrificis humans.

L'urc i l'arrogància dels inquisidors augmentà amb els anys. Fins i tot van emprendre lluites amb la reialesa. Tanmateix, van haver de cedir moltes vegades, car no tenien encara, sortosament, aquella independència nefasta que els permeté més endavant de plantar cara als mateixos prínceps i d'amenaçar-los amb les flames de la foguera. Però no s'estaven pas de galejar la pretensió de sotmetre-ho tot a llurs desconfiades investigacions. Havien arribat fins a reivindicar una jurisdicció absoluta damunt els jueus dels dos comtats. El rei Alfons hagué d'intervenir, el 1416, prohibint-los de conèixer dels afers dels jueus de Perpinyà, enfora de certs casos determinats.¹⁵⁸

La lluita entre la Inquisició i la reialesa s'accentuà a propòsit dels jueus dels dos comtats. El mes d'agost de 1420, el batlle de Perpinyà, a requesta de l'inquisidor Pere Solà, va fer anunciar que era prohibit als jueus batejats d'anar a habitar al call i de tenir cap mena de tracte amb els jueus no batejats.¹⁵⁹

En l'absència del rei Alfons, la reina Maria, lloctinent general seu, va córrer a donar ajut als jueus. En efecte, el 10 d'octubre de 1421, prohibí d'una manera imperativa a l'inquisidor d'intervenir en els processos contra els jueus de Perpinyà, "tret del cas d'odi i de profanació de les lleis

morals". El to de severitat que domina a la lletra que la reina va escriure en aquest sentit al governador dels comtats demostra a bastament la manca de mesura amb què hom es captenia envers aquells dissortats: "Havent sabut amb desplaer — diu la reina — que l'inquisidor establert a les vostres comarques no es dóna cap vergonya d'ultrapassar els límits del seu càrrec i d'arreplegar arbitràriament la collita d'altri; que carrega sovint d'exaccions els jueus d'aquesta vila, tant homes com dones, tot i que sap perfectament que no han pertangut mai a la seva jurisdicció, sinó que depenen únicament de la jurisdicció reial, prohibim..."¹⁶⁰

Però els inquisidors no eren pas homes que amollessin fàcilment. Tan bon punt la intervenció reial havia bandejat un sistema de vexacions, n'inventaven un altre per substituir-lo. Quan no inquietaven els jueus ortodoxos, amoïnaven o perseguïen els jueus conversos o neòfits, acusats d'apostasia per llurs antics correligionaris. Alfons va intervenir una vegada més i va intimar els inquisidors a deturar aquell encalç.¹⁶¹ D'altra banda, la majoria dels neòfits s'havien convertit per les amenaces de la jurisdicció inquisitorial. Un escàndol més que el papa Martí intentà reprimir. Per un estatut del 24 d'abril de 1422, aquest pontífex prohibí expressament d'obligar els jueus a fer-se batejar, fos quin fos el compromís que haguessin adquirit en aquest respecte.¹⁶²

Aquest estatut no fou més respectat que les ordinacions del rei, que es veié constret a denunciar la conducta criminal dels inquisidors a Alaman, "cardenal de Sant Eusebi, llegat de la Santa Seu a Aragó, València, Navarra, Mallorca i altres països". Aquest prelat va escriure de Lleida estant als inquisidors per interdir-los d'inquietar els jueus i forçar-los a rebre el baptisme.¹⁶³ També fou ell qui va suspendre, en aquella època, diverses ordinacions perjudicials als jueus, estatuïdes pel demès Pero de Luna, "anomenat Benet XIII en temps de la seva obediència".¹⁶⁴

Un dels inquisidors d'aquells temps fou Pere Solà, frare predicador del convent de Cotlliure, de qui hem parlat més amunt. Havia estat nomenat el 8 de juny de 1419, per una butlla datada a Florència.¹⁶⁵ Era un home molt actiu i gran enemic dels jueus, com acabem de veure. Malauradament, ens resten pocs documents per determinar amb precisió les persecucions que portà a cap contra ells. Sabem, per un document del 9 de novembre de 1442, que en un cert moment havia perseguit Bonafós Roget, jueu de Perpinyà.¹⁶⁶ Ignorem si Bonafós Roget fou lliurat a les flames, però és ben cert que fra Pere Solà era la mena d'home que el podia sotmetre a l'acte de fe. Tenim, de fet, davant nostre un document en el qual aquest dominic reconeix haver cobrat un acompte de vint florins d'Aragó del seu salari, procedent dels béns del difunt Pere Domènech, teixidor, "condemnat i jutjat per mi com a heretge — diu el mateix Solà —, el qual Domènech fou *dessoterrat* i cremat."¹⁶⁷

Els conversos o neòfits eren ja nombrosos. Esglaiats per les amenaces de la Inquisició, que no eren gens platòniques, un gran nombre de jueus acceptaven el baptisme. Aleshores canviaven el nom. Així, el 1330, un jueu que se deia *Jachoetus Juces* duu el nom de *Johannes de Ampuriis, propter santum sacramentum baptismum suscepit*.¹⁶⁸ El 1371, els cònsols de Perpinyà declaren que Pere Gironí, jueu de Puigcerdà, s'ha convertit a la fe catòlica i ha contribuït en gran manera a la conversió dels seus dos fills, Jaume Ribera i Joan Roger, i a la de Bartomeu Garí; el primer ha rebut el baptisme a Clairà i ha estat presentat a les fonts baptismals per Joan Ribera, burgès de Perpinyà i de Montpeller; el segon, a Perpinyà, per Guillem Roger Suau, burgès d'aquesta ciutat; i el tercer, per Bartomeu Garí, mercader.¹⁶⁹ Uns quants anys després (1377), els cònsols d'Illa certifiquen que Pere Gironí, jueu que fou de Puigcerdà, amb Na Alienor, la seva esposa, i llurs fills, Pere i Francesca, tots batejats, resideixen a Illa i "es comporten com a bons catòlics".¹⁷⁰

Una lletra del rei Pere III, datada el 13 de febrer de 1378, confirma diversos privilegis antics relatius als testimoniatges dels cristians i dels jueus, i declara que un jueu neòfit o batejat ha de ser considerat cristià.¹⁷¹

A la primeria del segle XV, el nombre de conversos havia crescut considerablement. Trobo un tal Joan de Pròixida, de Besiers, abans comerciant de Perpinyà, que s'intitula *curator datus et assignatus per curiam domini bajuli Perpinaini omnibus neophitis absentibus ville Perpiniani habentibus domos seu hospicia in callo seu juderia ville Perpiniani*.¹⁷² Passant de la Sinagoga a l'Església, els neòfits havien fundat a l'església de Sant Jaume una confraria dita de Sant Pau. D'altra banda, formaren una comunitat anomenada dels "cristians novells", que tenia al capdavant alguns "rectors", encarregats de defensar els seus interessos.¹⁷³ Entre els conversos que canviant de religió han canviat de nom, veiem, amb el nom de Pere Fabre, un jueu que es deia Abram de Besalú;¹⁷⁴ un altre, anomenat Pere Cardenal, és un ex-jueu que es deia Boffill, fill de mestre Bonmassip de Lunel.¹⁷⁵

No hi ha cap dubte que els enuigs de la Inquisició desanimaren considerablement els jueus de Perpinyà, que la reialesa no era capaç de protegir convenientment. Les conversions s'havien multiplicat i l'emigració havia reduït la comunitat jueva.¹⁷⁶ Hem vist ara mateix que els "conversos absents" tenien un curador; però els "jueus no convertits absents" també en tenien un.¹⁷⁷ La llista d'un tall imposat als jueus de Perpinyà l'any 1439 conté el nom només de 39 contribuents.¹⁷⁸ Les dificultats financeres tenen l'aljama assetjada, i és aquest moment que hom tria per recaptar un donatiu gracios en nom de la reina d'Aragó (març de 1453). Els jueus de Perpinyà adrecen reclamacions a qui de dret cal fer-ho: Les ordres donades en aquest respecte — diuen — arriben en

un moment molt poc oportú, “en dies molt impertinents als dits jueus, los quals, per reverència del temps en què som, se han a recloure en lurs cases fins lo disapte de Pascha e separarse de tota comunió dels chrestians”; els pretesos delegats que han ofert el donatiu no tenien cap poder d’actuar en nom de l’aljama; la repartició és, d’altra banda, injusta, car el call de Perpinyà no compta sinó disset o divuit casats, tots força pobres: talment que si, per exemple, l’aljama de Cervera fos taxada en cent i la de Girona en seixanta, la de Perpinyà només ho hauria de ser en cinc; en fi, la quantitat que hom els demana és exorbitant i no podrien pagar-la mai, “no.y bastaria tot cant han, ne les persones encara que les venessen”.¹⁷⁹

L’any següent (1454), veiem encara alguns jueus de Perpinyà acuitats pels procuradors o protectors de la “corona” o junta de creditors, representats per Pere Durall;¹⁸⁰ aquest es presenta pels creditors de Barcelona i de Catalunya; Bernat Andreu, burgès, pels creditors de Perpinyà i del Rosselló. El protector dels jueus de Perpinyà conferencia amb aquests dos procurador i els exposa la situació anguniosa, d’extrema necessitat, dels seus clients: tots els béns i totes les rendes de l’aljama ja són hipotecats als dits creditors des de fa molt de temps. Estableixen una llista dels deutes de cada particular, i cadascú es compromet a pagar-los integralment en el període d’un any. Els deutors són deu. Els dos secretaris, Dayes Manaffem i Bellshoms, i també el rector de la confraria, donen fiança d’una lliura, set sous i sis diners, deguts per “alguns pobres, pels banys i per la *Scola*.”

A continuació, el registre que ens forneix aquests detalls¹⁸¹ conté només els comptes del protector de la “corona”, escriptures d’establiment i reducció de censals sobre cases del call a favor de dos o tres jueus i d’un gran nombre de cristians.¹⁸² Gairebé totes aquestes cases havien estat abandonades o estaven completament arruïnades. Els concessionaris es comprometien a esmerçar diverses sumes en reparacions que calia fer en un termini breu.¹⁸³

És la fi de la jueria de Perpinyà; és també la fi del regnat d’Alfons IV, que morí a Nàpols el 28 de juny de 1458. La reina Maria, la seva muller, no trigà gaire a seguir-lo a la tomba (el 4 de setembre següent).

Ja hem vist (al capítol I) que, per un document de 1228, Jaume I havia prohibit als jueus d’exercir funcions públiques. Les ordres que contenia semblen haver estat rigorosament observades als dos comtats. No hi trobo veguers, batlles, ni assessors de nacionalitat jueva, mentre que seria fàcil d’esmentar ciutats i viles de Catalunya on els jueus exerciren aquestes funcions els segles XIII i XIV.¹⁸⁴ A tot estirar, trobo vers 1400 un cert Bonjuha Gracià que és “corredor públic de la ciutat de Perpinyà”.¹⁸⁵ Tanmateix, els jueus d’ambdós comtats gaudiren del dret d’arrendar els peatges (lleudes), els censos i d’altres rendes reials.¹⁸⁶

No hi ha dubte que l'exercici de les funcions públiques no podia sinó acréixer la consideració de què ja gaudien els jueus de Catalunya. Alguns d'ells havien adquirit grans riqueses. Prenien el títol de *don*, que, pel que sembla, només es donava als cavallers i als nobles. Henry¹⁸⁷ i Gazanyola¹⁸⁸ pretenen que “esdevinguts orgullosos d'ells mateixos” els jueus dels nostres dos comtats s'arrogaren també el títol de *don*. Aquests dos valuosos historiadors del Rosselló no citen gairebé mai llurs fonts, i no donen cap prova de les suposicions que fan. Per la meua part, he trobat ben rares vegades alguns jueus arreats amb el *don* als dos comtats. ¿Podria ser que no hi hagués, als comtats, jueus rics i poderosos que gaudissin, per això, d'una gran consideració? És poc probable. *Don* és castellà;^[2] i hom no ha parlat mai la llengua de Cervantes als comtats de Rosselló i Cerdanya, on la població no ha conegut sinó el català fins a la fi del segle XVII. Potser l'explicació més bona d'aquesta qüestió és que el títol de *don* es donava només als rabins. Per això el rabí Menahem ben Salomó Meïrí era anomenat normalment Don Vidal Salomó de Perpinyà.

Pel que fa a la batllia, Henry ens diu que els jueus de Perpinyà, a la primera administrats per dos síndics i un escrivà de llur nació aprovats per l'autoritat, “van tenir més tard per cap un batlle”. Era un batlle cristià. Per una lletra patent del 16 d'abril de 1393, Joan I “prohibí que cap nomenament de batlle dels jueus de Perpinyà, baldament fos reial, pogués ser admesa pel governador del Rosselló, si els cònsols de la vila no havien abans estat escoltats, conforme als privilegis del municipi”.¹⁸⁹

Alfons havia dispensat els jueus de portar la rodella. El document és del 12 de juliol de 1419. Autoritzava també els jueus a suprimir dels vestits tot allò que pogués fer-los reconèixer, sia pels camins sia per les ciutats on haguessin d'aturar, quan l'estada no s'allargués més de tres dies consecutius. A les ciutats on tenien el domicili, només estaven obligats, per disposició d'aquesta lletra patent, a portar la rodella fora del call, sense que hom els pogués constrènyer a dur-la mentre es mantinguessin dins els límits de llur barri. Tot oficial que volgués obligar-los-hi encorreria la indignació reial i seria multat amb mil florins.¹⁹⁰ Aquesta autorització devia ser retirada més endavant; trobem, el 22 de març de 1451, una ordre donada a tots els jueus de portar la rodella prescrita per les lleis.¹⁹¹

Aquesta obligació de tornar a portar la rodella va ser provocada, potser, per la conducta improcedent d'alguns jueus. Sigui el que sigui, el rei ja els havia prohibit, un mes abans, de “metre ramor” al call i portar armes defenses.¹⁹²

X. Les lletres i les ciències a l'aljama dels dos comtats durant els segles XIII, XIV i XV. Els metges, els rabins, els llibres

La ciència que els jueus cultivaven amb més d'èxit era la medicina. Seria ben difícil de determinar amb exactitud el grau de coneixements dels nostres metges del segle XIII, o d'esbrinar exactament en què consistia l'ensenyament d'aquesta ciència al Rosselló, però podem creure que a llurs mans havia fet grans progressos.

Alguns àrabs d'Espanya i un cert nombre de jueus posaven en pràctica els coneixements de l'escola de Còrdova a Catalunya i a les comarques veïnes. Se sap que Alfons de Poitiers, que patia una greu malatia de la vista, s'adreçà el 1252 a un cèlebre metge israelita, arribat a Aragó procedent de les terres dels moros, anomenat Ibrahim o Abraham.¹⁹³

Els reis d'Aragó dels segles XIII i XIV, Pere I, Jaume el Conqueridor, Pere II, i els reis de Mallorca, llurs successors, van tenir metges particulars que eren, sens dubte, cristians, i cristians espanyols; és només posteriorment que els graduats de les universitats franceses i italianes apareixen a les nostres comarques.¹⁹⁴ En veiem alguns que exerceixen llur art a les ciutats d'una certa importància. Perpinyà, que tenia apotecaris i cirurgians, comptava mestre Bernat de Jorena, metge, entre els seus habitants l'any 1226. Tanmateix, no veiem que hi hagi, en aquesta vila, en aquella època, el més petit indici d'ensenyament de la medicina. És sense cap mena de prova que hom ha volgut suposar aquest ensenyament a Perpinyà abans de l'establiment de l'Estudi General, fundat el 1349 per Pere III. Sabem d'una manera certa que els clergues de la diòcesi d'Elna anaven a Montpeller en cerca de ciència, i és evidentment d'aquesta ciutat que venien també els graduats en medicina que exercien al Rosselló. L'ensenyament de la medicina no és precisament esmentat, però no hi ha dubte que és inclòs en els termes mateixos del document de Pere III que funda l'Estudi General de Perpinyà per als estudiants de tota ciència (*cujuscumque sciencie*) segons el model dels Estudis de Lleida, de Bolonya i d'altres Estudis Generals. El document diu fins i tot que els cursos inclouran l'ensenyament de la santa teologia, el dret canònic i el dret civil, així com les arts i l'estudi de tota professió (*ac etiam artes et cujuscumque professionis inibi vigere generale studium*).

Tot amb tot, era més fàcil decretar que organitzar i desenvolupar aquest ensenyament, almenys pel que fa a la medicina, i els nostres compatriotes, que anaven a la universitat de Montpeller des de feia un segle i mig a adquirir-hi la ciència del dret i de la teologia, no podien abandonar tan de seguida l'escola d'aquesta ciutat, de tanta anomenada per l'estudi de la medicina, o de la física, com deien aleshores. És, doncs,

de Montpeller que arribaren encara durant la segona meitat del segle XIV gairebé tots els membres del cos mèdic que exerciren a les nostres comarques, on es denominaren indiferentment “metges” o “físics”.¹⁹⁵

Entre ells hi havia molts jueus, car l'exercici de la medicina els era permès als dos comtats. Tothom sap, d'altra banda, que si l'escola de Montpeller fou tan pròspera durant tot el segle XIII, és gràcies a l'impuls que alguns jueus, vinguts de països musulmans, hi van donar a l'art de guarir. Esmentaré alguns dels metges jueus que exerciren als nostres comtats. Hi ha primer de tot mestre Salomó, que vivia a Perpinyà abans del 1283;¹⁹⁶ mestre Salomó Mossé de Vilamanya, físic, que exercia a la ciutat episcopal d'Elna, el 1327; mestre Jacob de Guanges exerceix a la mateixa ciutat el 1380. El 1341, trobo dos metges jueus a Clairà, Bonjuses Helies i son fill Jacob Helies;¹⁹⁷ pels volts del 1335, mestre Bonaffós i mestre Issach Bonet estan establerts a Perpinyà com a físic;¹⁹⁸ el 1354, veig a la mateixa ciutat mestre Baró Dayot Cohen amb el mateix títol;¹⁹⁹ després, *magister* Jacó Bonjuhes, el 1358;²⁰⁰ *magister* Baró, el 1359; Abrah Issach, *judeus fisichus*, també el 1359;²⁰¹ *magister* Jacob, el 1363; *magister* Mager Macip, que va venir de Besiers, el 1370.²⁰² L'any següent Jacob Bonjuhes és esmentat amb el títol de *fisichus Perpiniani, de domo domini regis*.²⁰³ Citem també *magister Jussef de Cereto, phisicus habitator de Insula* (Illa), el 1407, *Jussef Mossé, phisicus habitator de Toyrio* (Tuïr), el 1410, tots metges públics.

Posseïm un document que, per bé que no té relació amb cap metge jueu, ens forneix algunes informacions precises sobre les condicions d'existència dels homes d'aquesta art al Rosselló al segle XIV. Tenint present potser la pesta esgarrifosa que havia assolat Cotlliure el 1348,²⁰⁴ el consell municipal d'aquesta vila decidí, el 1372, d'aconduir-se amb un metge públic. Els cònsols, doncs, van signar un contracte davant notari entre ells i mestre Albert del Puig o Dupuy (*de Podio*), que duu el títol de físic. Aquest contracte conté els deures i les obligacions del metge, ensems amb els avantatges del càrrec.

Mestre Albert del Puig comença declarant que habitarà durant dos anys i tindrà el domicili al lloc de Cotlliure, en tant que metge i per tal d'exercir-hi saludablement “l'art de medicina o de física”. El contracte començarà a vigir a partir del dia que haurà fixat realment el seu domicili i la seva residència personal en aquesta vila. Promet, doncs, que durant dos anys, examinarà i judicarà, pels mitjans d'observació mèdica en ús (és a dir, per l'examen de l'orina), l'estat de salut de tots els habitants de Cotlliure, homes i dones, incloent-hi els malalts de l'hospital dels pobres.²⁰⁵ D'acord amb aquestes primeres observacions donarà, segons el seu poder i la seva ciència, els consells o les medicacions que Déu li inspirarà i segons li ensenyarà la ciència de la medicina. Haurà de fer, a

més, tres visites mensuals a cada malalt, home o dona; però si s'esqueia que després del reconeixement de l'orina i les tres visites obligatòries, hagués de fer altres exàmens o donar-los altres receptes o consells, o cures o visites suplementàries, tindrà dret a percebre honoraris, que els malalts tindran l'obligació de pagar-li de manera condecant, segons l'esforç que haurà fet i la importància del tractament a què haurà sotmès el malalt. En fi, el metge no podrà, durant aquests dos anys, sortir de la vila de Cotlliure per anar-se'n fora, ni a un altre lloc, a visitar o tractar malalts, sense haver demanat abans, i obtingut, el permís dels cònsols. Si s'absentava sense llicència, encorria una pena pecuniària que ell mateix establí en cinc sous de tern barcelonesos per cada dia d'absència. Fins aquí les obligacions. Vejam ara els avantatges.

En aquestes condicions, serà, ell i els seus, mentre duri el contracte, franc i lliure de tot pagament de contribució de fogatges, tributs, ajudes, talles i d'altres exaccions reials o particulars de la vila de Cotlliure, existents aleshores o imposables d'aleshores endavant. També estarà exempt de fer la guaita. Hom exceptuava, tanmateix, la imposició per compra o venda de mercaderies, posat cas que el metge en comprés o en vengués durant el període de vigència del contracte, ja que si es lliurava a qualsevol negoci seria tingut de pagar la part corresponent d'impostos, ni més ni menys que els altres habitants. En fi, per pensió i salari pels seus serveis, els cònsols li havien de pagar 50 lliures de tern barceloneses, és a dir, 25 lliures cada any, amb les quals calia que mestre Albert trobés una casa a l'abast de tota la població, a la "vila vella" i prop de la "plaça rodona", per establir-hi el domicili. Després d'aquestes convinençes, ve el jurament pel qual Albert del Puig es compromet a tractar els malalts, segons les seves forces, el seu poder i la seva ciència, tot prometent de socórrer-los tots indistintament i de la manera que podrà durant llurs malalties, administrant-los els auxilis i els consells de sanitat que el Senyor i la ciència li inspiraran, sens perjudici de les tres visites convingudes i degudes a tothom.²⁰⁶

Hi havia metges públics jueus en diferents pobles i ciutats del Roselló: no és sinó lògic de pensar que hom els devia imposar les mateixes condicions i obligacions que al físic Albert del Puig. L'ordinació de Ferran I que veda als jueus d'exercir la medicina o la cirurgia envers els cristians demostra que abans ho feien. En tenim, a més, un exemple. Els primers dies de juny de 1413, Bartomeu Batlle, sotscol·lector dels drets de la cambra apostòlica a la diòcesi d'Elna, pagà totes les despeses que; havia produït la malaltia de fra Francesc [Eiximenis], patriarca de Jerusalem i "administrador de la diòcesi", mort el 1409. Entre els creditors, trobo *Sicardus de Montellis, magister in medicina, Bertrandus de Fita, magister in artibus et in medicina baccalarius, Franciscus Ginis*, també

mestre en medicina, que havia tractat el difunt, i, finalment, Issach Cabrit, físic i jueu de la vila de Perpinyà, que havia estat cridat a consulta.²⁰⁷

Deia més amunt que seria difícil de determinar amb exactitud el grau de ciència del nostres metges de l'Edat Mitjana; no gensmenys, podem fer-nos-en una idea aproximada escorcollant les biblioteques d'aquell temps. Esmentaré tot seguit algunes de les obres de medicina que apareixen als inventaris.

El 1348, *.I. librum medicine copulati per magistrum Ar. de Villanova super regimine vite*.²⁰⁸

El 1363, torna a aparèixer el mateix llibre amb el títol en romanç, com en deien aleshores per indicar la llengua catalana: *Regiment de maestre Ar. de Vilanova*.²⁰⁹ El retrobo en un inventari del 1412, amb un *altre libre de paper, de medicines*.²¹⁰

El 1374, veig un *Liber fisicorum*.²¹¹

El 1382, *Librum in papiro vocatum Avicenna; et incipit "Creador omnium rerum"*.

Alium librum in papiro scriptum vocatum de Medicina sive Comenta.

Alium librum in pergameno scriptum vocatum Dioscorides.

Alium librum de medicina scriptum in pergameno ubi est Scriptura Magistri Petri Ispani et Questiones Magistri Petri Juliani.²¹²

Arnau de Vilanova, Pere Hispà i Pere Julià són metges cèlebres de l'època. Tothom coneix Avicenna o Ibn Sina, el gran metge àrab de la fi del segle XI; quant a Dioscòrides, l'autor del *De Materia Medica*, va gaudir d'una extraordinària reputació fins al segle XVII.

L'inventari dels béns d'"En P. Riba tender saentràs de Perpinyà",²¹³ fet el 26 de gener de 1414, dona una llarga llista de llibres que semblen indicar que aquest botiguer (tender) era una mica llibreter. En efecte, al costat d'un *Cató*, d'un *Doctrinal*, d'uns *libres grammaticals*, d'unes *Horas de Nostra Dona*, veig un gran nombre de llibres de medicina. Reproduiré els títols tal com figuren al document:

Un libre appellat Guido, en romans; e comensa en la primera fulla de les Rúbriques En lo nom de nostre senyor Déus Jesu Christ comensa lo prohemí complit en cirurgia.²¹⁴

Un libre appellat Alemfranch de cirurgia; et incipit in prima follea dicti libri, videlicet in rubro Aquesta taula mostra a trobar; *et incipit in nigro in ipsa follea* Cirurgia; *et finit in eadem pagina* Anathomia; *et finit in ultima follea dicti libri* Accabat és lo tractat del Alemfranch.²¹⁵

*Hun libre de medesina appellat Thederic;*²¹⁶ *et incipit in prima follea* Incipit Thederic magistro; *et finit in eadem pagina* confusió per ignorància; *et incipit in ultima follea* encara sagujha, *et finit in eadem follea* imperpetuuñ vivat amen.

Item. Hun altre libre de medecina appellat Roger,²¹⁷ ab cobertes blanques, ab quatre tanquadós; et incipit in prima folea, videlicet in rubro De les quatre qualitats de persona; et finit in eadem pagina ajustada ab qualitat freda; et incipit in ultima folea l'actor en aquesta part; et finit in eadem folea si voluisset sed noluit.

Item. Hun libre de medicina appellat Plateari;²¹⁸ et incipit in prima folea En Perelis universal; et finit in eadem folea an stubes naturals se sofre; et incipit in ultima folea que la pera la qual; et finit in eadem folea quant es trenquada.

*Item. Hun libre de medecina molt antich, appellat Tresor de Pobres. (Es tracta probablement d'una traducció en català, en romanç, com deien aleshores, del *Thesaurus Pauperum* d'Arnau de Vilanova, indicat en un inventari de 1420).²¹⁹*

Item. Hun libre appellat Plateari, in latino, petit, cobert de cobertes empastades, scrit en pergamí.

Item. Hun libre appellat Nathomia abreujada de Gido,²²⁰ scrita en paper.

Hun libre appellat Guillem de Saliset; et incipit in prima folea Rúbrique del primer libre; et finit in eadem pagina davall les exelles; et finit in ultima follea Assí fenex lo libre de mestre Guillem de Saliset.²²¹

Al segle XIV, quan l'aljama dels dos comtats estava en ple vigor, la sinagoga o escola de Perpinyà devia tenir molts alumnes. Com tothom sap, és allà on la joventut jueva anava a cercar els coneixements científics i teològics. Aly Abram, jueu d'Arles resident a Perpinyà, fent testament, el 3 dels idus de gener de 1346, deixa a l'escola del call, "on hom ensenya les lletres i les ciències jueves - *in qua addiscuntur litere et sciencie hebrayce*", la suma de vint sous perquè siguin distribuïts als directors i professors d'aquesta escola (*prepositis dicte scole*). Llega al seu nét Bondia Abraam, fill d'Abraam Aly, *retulam Legis Moysi* (rotlle de la Llei de Moisès) en pergamí; un "llibre jueu" anomenat *Volum, in pergameni scriptum, in quo sunt omnes octo libri Prophetarum*;^[6] cinc llibres de la Llei de Moisès (*V. libros legis Moysi*); un llibre anomenat *Casuvim* (Ketuvim = Hagiògrafs). Aly reconeix que tots els llibres de medicina (*omnes libri medicinales*) que té en el seu poder, i que havien pertangut a mestre Mossé Astruch, sogre del seu fill, pertanyen a aquest darrer, que es diu Bonjuzes Ali. Li llega també el llibre anomenat *Macdassia*,^[7] en pergamí, que conté tota la Bíblia (*librum meum vocatum Macdassia, in pergamenis scriptum, in quo est tota Biblia*).²²²

El 1322, Bendit Dauí, jueu de Perpinyà, fa testament. Llega a Salomó, fill d'Issach, germà seu, un "llibre hebreu anomenat en hebreu *Quesumim* (Ketuvim)", i tots els seus altres llibres. Deixa a Salamies, fill d'Astruch, germà seu, *omnes libros qui sunt de Asserim Verba*.²²³ [8]

L'inventari dels béns del difunt Samiel Cresques de Besalú, jueu de Perpinyà, fet el 25 de novembre de 1370 per la seva muller Simà, conté informacions interessants sobre el mobiliari d'una casa jueva d'aquella època.²²⁴ Transcriu el passatge que fa referència a la biblioteca:

Item aquests llibres següents:

Primerament .I. libra apelat Micra²²⁵ de les .VIII. profetes;^[9]

Altre libra de la Ley de Moysèn;

.II. llibres d'obres de pergamins;

.III. llibres de paper d'obres;

.I. libre de pergami apelat Daualfeç (sic per Rav Alfeç = Alfasi);

.II. llibres de Talmut;

.I. altre de Talmut en paper;

.II. llibres pochos de pergami apelats Micra;

.II. llibres pochos de pergami de la Ley;

.III. pesses de llibres scritz en paper, apelatz de mestre Moyen (sic);

.IIII. pesses de llibres de paper e de pergami, apèlades Perus^[10] de Micra;

Libre apelat Quetunim (Ketuvim);

Altre libre de Psalms de Dd;²²⁶

.I. libre apelat Saracim (Shorashim, diccionari de Kimhí), de paper e de pergami;

.III. Hores;

Item. Perucim del Talmut;

.IIII. pesses²²⁷

Item .II. pesses de llibres apelades Tenassuma (Tanhuma),^[11] e són de paper;

.I. libre de pergami apelat la viblia (sic) de Moysen, qui ich (sic) és en penyora per .XVI. sols;

.II. rotle de Purim apelat Maguilla (llibre d'Ester);

.III. pesses apelades Aclèl (Hallel, com més avall), en pergami.²²⁸

L'1 d'agost de 1358, *magister Mossé Lehó judeus fisicus Perpiniani*, reclamava a Salamies Jussé el pagament d'un llibre anomenat en hebreu *Hahova bethaha migim de miga pleca* (?), bo i reconeixent que Salamies Jussé l'havia quitat del que li devia *ratione documenti per te michi facti hucusque, tam de sciencia medicine quam aliarum scienciarum.*²²⁹

El 27 d'abril del mateix any, Jussé Lehó d'Elna havia venut a Bonjach de Montpeller, jueu de Perpinyà, *tres pecias librorum judaycorum de Talmut, quorum unum vocatur Gamara de Roana (Rosh ha-Shanà) et de Joma (Yoma) et aliud Gamara de Jampton (Yom Tov) et de Pessa Resson (Pessah Rishom), et aliud vocatur Gamara de Setbas et de Hehelin (Shabat i Eruvin?)*. Tot plegat donat per cent sous de tern barcelonesos.²³⁰

El 9 de juliol de 1377, Vidal Natan, jueu de Perpinyà, ven, per 50 sous barcelonesos, a Mossé Alfaquim, jueu de la mateixa vila, un llibret intitulat *Moré* (*Moré ha-nevukhim* de Maimònides), en pergami, "scrit de letra masça prima".²³¹

A l'inventari dels béns de Cresques Nascí, jueu de Perpinyà, mort vers la fi d'agost de 1388, trobo *quasdam horas juhiguas cum postibus* (tapes) *virides; aliud librum in abrayco scriptum vocatum "Cants de cap d'any", cohoptum de vermilio; unum librum in papiro scriptum, modici valoris, in abrayco vocatum Itdussim* ^[12] *de Banataz* (hidushim de ?); *item aliud librum abraychum, in pergameno scriptum, cohoptum postibus fusteis, vocatum in abrayco Gamara de Cassubot* (Ketubot); *item duos libros in pergameno scriptos, cohoptos cum postibus fusteis, quorum unus vocatur Gamara de Cassubor et alter Cassunim*.²³²

A l'inventari dels béns de Ferrer Salomó, fet el 7 de desembre de 1411, noto:

.I. *Libre vocatum Hummas* (el Pentateuc);

.III. *Costayos*^[13] *de libro vocato Coher de Rassona*²³³ (és el Yotser de Rosh ha-Shanà, o ritual del matí de Rosh ha-Shanà).

Un altre jueu de Perpinyà, Bonjuhes Bellshom, posseïa una biblioteca important. Es pot veure que ho era per l'extracte del catàleg, que prenc de l'inventari dels seus béns fet per la seva muller Bona Struga, el 2 d'agost de 1403.

Unum librum ebraycum vocatum Fumas^[14] *sive Staros* (Pentateuc);

Alium librum ebraycum vocatum Perus de Fummas (*alias Fumias*) *de maestre Salomó* (Comentari al Pentateuc de R. Salomó Ishaquí, RASHI);

Alium librum ebraycum vocatum Sarrasims (*alias Sarrasinus*) *de Maestre Dauí* (Shorashim de David Kimhí);

Alium librum ebraycum vocatum Gamara, in quo est Berotors e Tanys e Mailla e Sempton et Subca (Berakhot, Taanit, Meilà (o Meguilà?), Yom Tov i Sukà);

.I. *librum ebraycum vocatum Rison de Vensina*;^[15]

.I. *librum ebraycum vocatum Baal aytur* (Baal ha-ittur);^[16]

Alium librum ebraycum vocatum Fienmas de Belmi bar Sinay ab Astaros;^[17]

Alium librum ebraycum vocatum Perus de Bidaiiu de Josuha e Samuel;^[18]

.I. *librum ebraycum vocatum Saar Musar*;^[19]

.I. *librum ebraycum vocatum Micra de Jesayha*;

.I. *librum ebraycum vocatum Perus de Breessis e de Velle Samos, de Maestre Salomó*;^[20]

.I. *librum ebraycum vocatum Zamanim*;^[21]

.I. *librum ebraycum vocatum Neziquin de maestre Mossé*,^[22]

.I. *librum ebraycum vocatum Pirque de bi Eliaser*,^[23]

.I. *librum ebraycum vocatum Tergum de Torra*,^[24]

Després vénen:

Perus de Fummas de Maestre Abram hauen Estra,^[25]

Dic Duc,^[26] *Ossanors*,^[27] *Perus de Maestre Salomó de Haguigà e de Sutchà e de Jepton e de Rosana e de Mohay Catan*,^[28]

Allel,^[29]

i el libre anomenat *La Storia de Mordaffay e de Faman*.^[30]

L'inventari dels béns dels jueus fet el 24 de setembre de 1493 conté un gran nombre de llibres. Malauradament, els comissaris tenien pressa i moltes vegades no s'escarrassaven gens a anotar els títols. Així, indiquen: "tretze llibres, entre ligat e no ligat, escrits en ebreu" en poder de Na Gràcia, vídua de Mossé Manaffem; "vint llibres judaycs de poca valor" i "trenta hun llibres, entre ligats e desligats, escrits en ebreu", propietat Juseff Leó Salamó; "caranta pesas de llibres, entre grans e petits, tots escrits en ebraych", en poder d'Abram Abenfulo. Els comissaris no hi entenien un borrall, en aquests llibres, els estimaven i classificaven com ho haurien fet amb peces de roba o amb el parament de la casa.

Entre els llibres i pergamins de Nasim Abdus, veig un gran "ròtoll de pergamí escrit en letra judaycha" i "vint llibres de la lur Ley". No hi ha cap jueu que no tingui llibres hebreus, la qual cosa ens dóna, fins a un cert punt, una idea del grau de cultura intel·lectual d'aquesta gent que la massa ignorant dels cristians meyspreava.²³⁵

No ha quedat al Rosselló cap monument literari de procedència jueva, tot i que la nostra aljama produí savis, filòsofs i poetes, dels quals parlarem més avall. L'únic manuscrit assenyalat fins ara és el n° 21 dels manuscrits de la Biblioteca Municipal de Perpinyà, que conté la talla de 1413-1414, de la qual hem parlat diverses vegades. No cal dir, però, que aquest manuscrit no té cap valor literari. Els altres documents en escriptura hebrea coneguts o existents al Rosselló,²³⁶ són un contracte de matrimoni de les darreries del segle XIV, un testament redactat a Montsó el 1463, i diverses llistes de repartiment d'impostos (talls) o de desgravacions (*gracie* en llatí); aquests documents només tenen valor diplomàtic o purament històric.²³⁷

La poesia fou molt conreada a les jueries del migdia de França. Els diversos poetes de la família Ezobí, sobretot, assoliren molta anomenada. Josep ben Hanan ben Natan, conegut amb el nom d'Ezobí, fou un dels poetes més agradables del segle XIII. L'epítet d'Ezobí indica que era originari d'una ciutat designada amb el nom d'Ezob o Hisop, que segons creuen alguns podria ser Aurenja (Orange).²³⁸ Residia a Perpinyà i floria probablement pels volts de 1235, ja que fou mestre d'Abraham Bedersí,

nat vers 1225. Per a les noces del seu fill Samuel, compongué una obra en vers coneguda amb el nom de *Qa'arat Késef* ("Safata d'argent"), per al·lusió a la safata esmentada al Pentateuc (*Nm* 7,13). Aquest poema conté les regles de conducta que Samuel haurà de seguir en la societat, i normes sobre els estudis a què s'haurà de dedicar.²³⁹ Josep recomana a son fill d'estudiar per damunt de tots els comentaris d'Isaac al-Fasí i de Maimònides. En d'altres moments, pot estudiar la gramàtica i la Bíblia, però s'ha d'abstenir completament de la ciència dels grecs, la qual és semblant als fruits de Sodoma i de Gomorra. Josep espera el seu fill a conrear la poesia, a fi de compondre poemes com els del seu pare; li recomana d'esforçar-se a emprar un llenguatge elegant per escriure en prosa.²⁴⁰

Josep tenia dos germans, Alazar Ezobí i Messul·lam Ezobí, que no residiren a Perpinyà. De Samuel Ezobí, fill de Josep, coneixem una composició en vers que adreçà al seu pare en resposta al poema de la "Safata d'argent".

A les viles de Perpinyà, Illa, Tuir, Ceret i Puigcerdà que hem esmentat com a llocs de residència de jueus, cal afegir Cotlliure, Millars, Elna, Torrelles, Clairà, Salses, el Voló i Vilafranca de Conflent. En aquesta darrera vila nasqué, vers 1245 o 1250, Leví ben Abraham, famós pel paper que féu en la lluita entre els partidaris dels estudis filosòfics i els de la tradició jueva ortodoxa. El 1276, encara jove, havia escrit el poema didàctic intítulat *Flascó d'olor*, i el *Tractat d'astronomia*;^[31] mentre que el 1304 hom el designa ja amb l'epítet de "vell", expressió utilitzada generalment per a les persones que ranegen almenys a la seixantena. Els pares de Leví habitaven Narbona; ell mateix deixà Vilafranca per anar-se'n a Montpeller, on redactà l'esmentat *Tractat d'astronomia* (1276). Més tard, el trobem a Perpinyà (1303), després a Arles (1314). De les lletres que els rabins ortodoxos, i sobretot Salomó ben Adret, escriviren contra ell, se'n segueix que fou no solament un escriptor agosarat, ans també que ensenyava i predicava d'acord amb el seu sistema.²⁴¹

Entre els jueus que habitaven Vilafranca a la segona meitat del segle XIII, podem citar Astruch de Besalú (*Astruchus de Besalduno*), Dauinus Bonisach, Jucef Astruc, Bonetus Bonisac, Vitalis Mayrii, Mayr Mossé.²⁴² Vilafranca fou fundada el 1095 pel comte Guillem Ramon, en un lloc molt important per a la defensa militar del país. Muntanyes abruptes, enmig de les quals els rius de Vernet i de la Tet s'obren un pas perillós i formen en aquest lloc un congost estret. "És com pels voltants de Vilafranca de Conflent — diu Leví —, el meu poble nadiu, que està situat entre dues muntanyes; el sol se n'amaga al mes de desembre."

A l'època en què Leví vivia a Vilafranca, aquesta vila es distingia dels altres nuclis del Conflent pel fet que la classe agrícola constituïa la major

part de la població. El que trobem aleshores a Vilafranca, després dels comerciants, és una població industrial, composta de paraires, adobers, teixidors, i sobretot aquella classe que formava llavors la burgesia, que avui anomenaríem rendistes. Una població feta de tals elements no s'entén sense la intervenció de l'agent del comerç i de la indústria de l'època, és a dir, sense el jueu, que trobem, en efecte, a Vilafranca, a la primera meitat del segle XIII.²⁴³

Entre els rabins o els escriptors jueus dels dos comtats, de la fi del segle XIII i del començament del XIV, cal esmentar Isaac ben Judà de Lattes, Menahem ben Abraham Meirí, el poeta Pinhas ha-Leví, de Perpinyà, que era probablement germà de rabí Aharon ha-Levi ben Joseph ben Benvenist, una de les més grans celebritats del món rabínic.²⁴⁴

“Pel que fa a Menahem — diu Renan —, era fill de Salomó Meirí, de la família Meir de Perpinyà, i és un dels més famosos comentaristes entre els jueus del migdia de França. El seu nom provençal (o català) era Don Vidal Salomó. Nasqué, segons el seu propi testimoniatge, que es troba al capdavant del pròleg de l'obra *Bet ha-behirà*, vers la fi (elul, setembre) de l'any 5009 del còmput de la creació (1248 de l'Era cristiana), i morí entre els mesos d'av i de shevát (juliol-desembre) del 1306.” Abba Mari de Lunel adreçà una lletra de condol a la comunitat de Perpinyà amb motiu de la mort de Menahem.

A més del *Bet ha-behirà*, suara esmentat, Menahem, que s'embrancha en la polèmica entre els defensors de la filosofia i els ortodoxos, escriví un gran nombre de llibres, la llista crítica dels qual dóna Renan a l'obra *Rabbins français du commencement du XIVe siècle*. D'altra banda, la famosa polèmica sacsejà violentament els esperits al call de Perpinyà, com mostra de manera convincent l'anàlisi que Renan ha fet de les lletres adreçades per jueus catalans al rabí Salomó ben Adret de Barcelona i altres.

He retrobat en antics documents el nom de Don Cresques Vidal, de Perpinyà, germà de Don Bonafós, de Barcelona; el de Samuel Sulami, que donà asil al famós Leví, cosa que indignà Adret, adversari teològic d'aquest darrer; el de Moisès ben Samuel ben Asser, de Perpinyà. Enlloc d'aquests documents no es trasllueixen llurs disputes filosòfiques, ni apareixen tampoc les obres que van escriure.

Un d'aquests documents és de 1412; és redactat en hebreu i conté una llista de jueus, entre els quals figuren un Duran i dos Gerson, Issac i Jacó.

Hi ha molts punts foscos encara en la biografia de Leví ben Gerson. És anomenat mestre Leon de Bagnols;²⁴⁵ potser havia nascut a Bagnols; hom pretén que morí a Perpinyà el 1370, però aquesta data és falsa. Si fos veritat que el seu pare, Gerson ben Salomó, era català, com diu l'autor del llibre *Shalshélet ha-qabalà*, si fos veritat també que Gerson ben Salomó

hagués mort en aquesta vila vers la fi del segle XIII, com pensa Torres Amat,²⁴⁶ podríem suposar amb un cert fonament que la família Gerson era perpinyanesa; aquesta conjectura tindria encara més fonament si teníem en compte que el 1412 trobem també, en una llista de jueus de Perpinyà, un Isaac Gerson i un Jacó Gerson, pertanyents a la jueria d'aquesta vila, els noms dels quals no van seguits de cap indicació de localitat.²⁴⁷

La família Duran era originària de Mallorca. A causa dels avalots de 1391, abandonà l'illa i s'establí a Alger. La representava aleshores el seu cap, Simó ben Tsémah Duran, matemàtic, astrònom, teòleg, metge, i emparentat per part de la seva muller, una jueva barcelonina, amb la família de Mossé ben Nahman i la de Leví ben Gerson. Succeí Isaac Perfet en el càrrec de rabí d'Alger, i tots dos són considerats pels israelites del nord d'Àfrica com els veritables fundadors del judaisme algerià.^{248 [32]}

Segons és de presumir, gràcies a les relacions que existien necessàriament entre el Rosselló i Mallorca, units molt de temps sota la mateixa dominació, una branca de la família Duran anà a establir-se a Perpinyà. El cert és que entre els jueus que pertanyien a la comunitat d'aquesta vila, el 1412, figuren dos individus que, encara que no fossin de la família del rabí de Mallorca, porten, si més no, el mateix nom. El primer es deia Duran Salmies i l'altre Duran Salomó. El nom Duran sovinteja en diverses èpoques, en documents antics relatius al judaisme perpinyanès, anteriors al 1412.²⁴⁹

XI. Els jueus dels dos comtats durant el regnat de Joan II d'Aragó i durant l'ocupació francesa de Lluís XI i de Carles VII. Expulsió dels jueus d'Espanya; alguns es refugien a la Cerdanya i al Rosselló (1458-1492)

Alfons tingué per successor Joan II, germà seu i rei de Navarra de part de la seva primera muller. Aquest príncep fou l'adversari de Luís XI. Tant l'un com l'altre ens han deixat l'exemple d'una conducta deslleial. Tenien grans defectes; posseïen grans qualitats, sobretot Joan II, l'ardiment i la magnanimitat del qual són dignes de lloança. Sabem que no volgué mai carregar massa el poble amb impostos, malgrat les guerres contínues en què passà la vida.

L'ocupació francesa de Luís XI de Carles VIII donà un cop mortal a l'aljama dels comtats, ja reduïda a l'últim extrem sota el regnat d'Alfons.

Les tropes franceses entraren al Rosselló cap al 10 de juliol de 1462. Aviat ocuparen els castells de Perpinyà i de Cotlliure, sota el comandament de Jaume d'Armanyac. El Rosselló i la Cerdanya, sotmesos per la

força de les armes, foren lliurats al govern tirànic dels capitans de Lluís XI. Un d'ells, sobretot, que és qualificat de "capità de cent llances", Boffillo de Judice, va ser encarregat d'executar les ordres implacablement rigoroses d'aquest dèspota. Amb tot, entre la pila de documents que ens resten del govern de Boffillo, no hi trobem res que faci referència als jueus dels comtats; res, tampoc, en el gran nombre de lletres patents i ordenances de Lluís XI conservades en els diversos registres dels nostres arxius departamentals. Gairebé diríeu que el rei de França havia renunciat totalment a ocupar-se dels jueus dels dos comtats, o que aquests havien emigrat quasi tots. Veig, tanmateix, que el 28 d'octubre de 1473, Bonafilia, muller de Bellshoms de Blanes, jueu de Girona, ven a Samoel Benvenist Jofay una casa situada al call dels jueus de Perpinyà, que afrontava amb les de Na Blanca, jueva, i de Joan Traginer, mercader cristià; però el 1476, Joan de Mendossa, "alcayt del castell de Perpinyà", concedeix a diverses persones les cases del call de Perpinyà.²⁵⁰ El 4 de novembre de 1485, apareixen uns particulars que paguen el cens de morabatins per dues cases situades al call vell, una de les quals formava part de la "Scola dels jueus".²⁵¹

Joan II morí a Barcelona el 19 de gener de 1479, havent llegat a son fill Ferran, que ja era rei de Sicília, la corona d'Aragó. Aquesta anava a unir-se, per primera vegada, amb la de Castella. El seu adversari, que fou potser el polític més gran del seu temps, el seguí de prop (30 d'abril de 1483). Ferran era digne deixeble de son pare; Carles VIII era tot el contrari del seu. Esperant de negociar la restitució dels comtats, i segur d'aconseguir-ho més endavant, Ferran es posà en disposició d'exercir l'ofici de rei absolut. Un dels primers actes fou la reorganització de la Inquisició.

Un prelat espanyol li havia ficat al cap que era immoral de veure els jueus barrejats amb els cristians en tota mena d'associament i de tracte, i que provocaven el desordre en molts afers. Si Ferran no hagués estat rei, i rei absolut i fanàtic, hauria respost al cardenal d'Espanya que els jueus acabaven de prestar-li un gran servei davant Granada, on havien proveït les tropes de vitualles amb tanta de moderació en el preu com d'amatença i rapidesa en el proveïment; però el cardenal havia inventat un sant tribunal, constituït per jutges greus i severos, per recercar i castigar els crims d'heretgia i d'apostasia. Era, simplement, la reorganització de la Inquisició sobre bases tan terribles com noves. Com que l'element religiós havia ofegat l'element polític, el tribunal del Sant Ofici esdevingué l'amo absolut de l'estat. Certament, els Reis Catòlics volien sens dubte la *unitat política* d'Espanya, però fou la *unitat religiosa* que passà al davant: van **considerar** que **aquesta seria** la penyora de la tranquil·litat interior de la monarquia. A més, corrien per Europa idees noves, bastant

estranyes, que els conservadors de l'època anomenaven ja subversives: la unitat del dogma podia ser atacada violentament i desaparèixer d'un moment a l'altre. Aquests perills, que, a dir veritat, estaven lluny de ser quimèrics, determinaren potser l'establiment d'aquest avorrible tribunal del Sant Ofici. Pot haver fet algun servei a la monarquia espanyola de la fi de l'Edat Mitjana, però fou certament contrari als interessos d'Espanya, sense comptar que "fou un desafiament llançat a la cara de la justícia eterna", segons l'expressió d'un gran historiador.

L'antiga Inquisició no havia tingut gens de bon acolliment entre les poblacions del regne d'Aragó; la nova els fou encara més desplaent: mentre aconseguia d'aclimatar-se a Castella, el seu codi, immoral i arbitrari alhora, féu esclatar la indignació general arreu del regne d'Aragó. A Catalunya, a València, a Mallorca, països on la confiscació dels béns i el secret de les denúncies eren contraris a les llibertats públiques, la irritació dels esperits van fer cometre un pila d'assassinats.²⁵² "Aquests excessos — diu Henry — no van fer canviar gens ni mica la resolució de Ferran i van provocar el suplici d'un gran nombre de nous cristians, acusats de ser el motors d'aquests greus desordres. Un mot explica l'obstinació de Ferran; aquest mot és la necessitat de diners. Els cristians novells eren jueus rics o fills de jueus batejats, l'heretgia dels quals, declarada provada per la Inquisició, comportava la pèrdua de tots els béns, confiscats en profit del fisc. La fermesa indoblegable de Ferran triomfà pertot arreu, malgrat la viva resistència de Catalunya, que no pogué ser vençuda fins al 1487, és a dir, al cap de vuit anys de l'establiment d'aquest esgarriós tribunal a Castella, i al cap de tres anys que fos introduït al regne d'Aragó."²⁵³

No són potser ben conegudes les causes que provocaren l'expulsió dels jueus; no és possible, en tot cas, que només la necessitat de diners la suggerís a Ferran. Hem parlat més amunt de la pruija de la unitat religiosa; hi hagué segurament altres motius, avui desconeguts; sigui el que sigui, el Reis Catòlics signaren el decret d'expulsió dels jueus d'Espanya el 31 de març de 1492.

"Aquest decret — diu Amador de los Ríos — omplí de consternació aquells que, no feia gaire, pensaven que els temps de les persecucions ja havien passat: fou fins i tot desaprovat, en secret, per molts cristians en qui el sentiment religiós no havia degenerat en fanatisme. No obstant això, la multitud l'aplaudí amb gran entusiasme, i els Reis Catòlics reberen tantes benediccions per aquesta mesura com per la conquesta de Granada."²⁵⁴ Que el públic hagués aplaudit aquesta mesura "amb gran entusiasme", no és cosa que hagi estat comprovada. Amb tot, és ben cert que no la condemnà gens ni mica, aquissat com era pel clergat a menysprear, pillar i matar els jueus. Demés, l'absolutisme dels Reis Catòlics era

tal que hom s'hauria ben guardat de murmurar. L'historiador espanyol que acabem de citar diu ell mateix que la conquesta de Granada els envoltava d'un prestigi immens, i que "ningú no podia contradir llurs voluntats", que ningú "no hauria gosat oposar-se a llurs designis".²⁵⁵

Els jueus havien de sortir d'Espanya a la fi del mes de juliol de 1492. Hem vist que els dos comtats pertanyien encara a França. Els jueus de Catalunya i d'Aragó que no s'embarcaren per a l'orient, travessaren el Pirineu i es posaren sota la protecció del rei Carles VIII. Ja veurem que malauradament no gaudiren d'aquesta protecció gaire temps.

A partir dels primers dies de juliol, trobo aquí lletres de canvi pagables a jueus expulsats d'Espanya. A despit de les prohibicions de l'edicte, a despit de l'excepcional vigilància que hom va intentar d'exercir, els jueus tragueren d'Espanya sumes importants, i ho feren sobretot mitjançant lletres de canvi. Amb data del 19 de juliol de 1492, trobo a les *Nòtule* d'Antoni Pastor, un lletra de canvi de Saragossa sobre Nàpols, pagable a Dauit Cohén, jueus de Belxit (Belchite), o al seu fill Caçon Cohén;²⁵⁶ el 31 del mateix mes, és una lletra de canvi de València sobre Nàpols, pagable a Gento o Xanto Atraix, jueu de Terol, a l'Aragó.²⁵⁷ Dos mesos més tard, aquests dos mercaders jueus nomenaven procurador Antoni Navarro mercader català, resident a Nàpols, per cobrar les lletres de canvi a llur favor.²⁵⁸ D'altres jueus, de Cervera, de Saragossa, de Barcelona, de Montsó, d'Estadella, de Tarragona, de Girona s'havien refugiat a Perpinyà. Struch Abram, Leví Leó, Mossé Vidal, Samiel Salamó, Sdras Belsom, jueus de Girona, s'havien endut els "rolles, llibres e tots altres abillaments" que pertanyien a la sinagoga; el jutge del domini, per manament del 27 d'agost, els ordenà de lliurar-li aquests objectes i els prohibí de treure'ls de Perpinyà.²⁵⁹ Això ens fa entenedre que els oficials del govern francès donaren un cop de mà als del govern espanyol en l'acompliment de l'edicte del 31 de març. A vegades, però, els funcionaris francesos no complien sinó llur deure en prendre mesures aparentment vexatòries per als jueus emigrats. Per exemple, en aquells mateixos moments, i a petició dels síndics dels "sartres e calsaters", el jutge del domini notificava a En Manaffem Mossé i a En Nassan, clavaris de l'aljama de Perpinyà, "que negun o neguna, crestià ho juheu, crestiana ho jusia, no gos ni puscha usar dins la present vila ho térmens de aquella, de offici de mestre de sartres, calsaters, juponers ho pellers, ni tallar robes, calses, jupons e pella de qualsevolla persona fins e tro serà stat examinat e aprovat per los sobreposats, ab consell de alguns del dit offici, ésser abill e sufficient a ésser mestre en lo offici de sastres, calsaters, juponers o pellers".²⁶⁰ Es tractava palesament d'una prohibició motivada pel gran nombre de menestrals jueus que arribaven d'Espanya, i la necessitat de protegir el treball dels obrers cristians de Perpinyà. No hem de veure, doncs, en

aquest cas, cap mena de connivència amb el govern espanyol. Tanmateix, tenim algun exemple de persecució formal.

En efecte, per lletres del 15 de setembre de 1492, datades a Montjoie, el rei Carles VIII donava als donzells Spanyol de Camon i Pere Irraxeta l'ordre de perseguir els jueus expulsats d'Espanya refugiats a les terres dels dos comtats.²⁶¹ Com hem vist suara, alguns havien arribat aquí sense diners i havien hagut de manllevar-ne. Ara els creditors els acuiten i fan vendre els pocs béns que han pogut salvar del naufragi.²⁶² No esperaran que hom els expulsi; però aleshores són llurs propis dirigents els que els agafen pel coll: els secretaris En Juseff Asdayet i En Manafem Mossé convoquen tots els jueus de l'aljama a la sinagoga del call i els prohibeixen d'abandonar la vila abans d'haver pagat el que deguin.²⁶³ El 10 de gener de 1493, els comissaris de Carles VIII, Spanyol de Camon i Pere Irraxeta, els fan saber que seran expulsats i llurs béns confiscats, en virtut d'unes lletres reials a ells adreçades el 15 de setembre de 1492. Els jueus es reuneixen, decideixen d'impugnar aquesta ordre als comissaris del rei de França, i nomenen àrbitres Joan Tarba i Gabriel Serradell.²⁶⁴

Els dos àrbitres pronunciaren la sentència l'1 de febrer de 1493. Aquest diu, en substància: Atenent que les lletres del rei prohibeixen als jueus vinguts i expulsats d'Espanya de romandre al Rosselló, en vista de la mala temporada i l'estat de malaltia en què molts d'ells es troben, n'hauran d'haver sortit *a la fi del mes de març vinent*; hauran d'haver pagat, en aquest termini, 500 francs corrents a la princesa Senyora de Foix; pagaran, a més, 12 "escuts d'or del sol" als dits àrbitres.

El 8 de febrer de 1493, la sentència fou notificada a Roger Dones, comissari substituït de Spanyol de Camon, absent, que declara no tenir res a veure amb la dita sentència, "ultra que are de nou ha arribat altre comissari ab altres provisions, que no estén ni voll prejudicar en aquelles".²⁶⁵

Els jueus dels comtats van començar els preparatius per a la partença. Un d'ells, que havia anat a Marsella, havia clos un tracte amb un armador d'aquesta ciutat, anomenat Sulsion Albertas, que havia d'embarcar a Cotlliure "cent textes [testes] de juheus comorans en Rosselló". El dit marsellès arribà a les aigües de Cotlliure amb la seva galiota anomenada *Sant Elm*. Com que no comparegué ningú, se n'anà a Perpinyà el 15 de març, on trobà Sassan Abussach, al qual recordà el tracte que havia fet a Marsella amb Genton Atran, mort posteriorment en aquesta vila. Sulsion Albertas intimà, doncs, Sassan Abussach i els altres jueus a posar-se en disposició de partir. Prometé d'esperar els passatgers vuit dis més; passat aquest termini, tornaria a prendre la mar.²⁶⁶

Durant tot el mes d'abril, trobo jueus a Perpinyà ocupats a fer-se pagar els deutes o a reclamar els objectes que hom els ha robat o

embargat injustament. Se senten arreu els preparatius per a la partença. El 15 de maig, el procurador de l'honorable Otxuan de la Torra, patró de barca, fa saber a diversos jueus que actualment es troba al port de Cotlliure, i que estiguin aparellats per embarcar-se, amb llurs famílies i béns, abans de la fi de la setmana. Aquest jueus són:

Mestre Isach Salomon, Rabí; mestre Bonjuha; Jussé Adret *maior natu*; Bonjuha Adret; Rabí Samuel Albalà; Salomó Xamorra; Isach de Debrom; Bonafós Bonjuha Adret *dierum minor*; Isach Albalà, Rabí; Samuel Bonjuha Adret. Aquest darrer *dixit* "que ell té malalts".²⁶⁷

Carles VIII tornà al rei Ferran els dos comtats de Rosselló i Cerdanya, que el seu pare havia conquerit a força de diners, de paciència i d'astúcia. El 2 i el 3 de setembre de 1493 tingué lloc la devolució de les forteses de Perpinyà a les autoritats aragoneses. Ferran i Isabel, que havien sortit de Barcelona el 6, van fer entrada a Perpinyà el 13, cap a les dues de la tarda, enmig d'un gran espetec d'aigua.

XII. Expulsió dels jueus dels dos comtats: Setembre-octubre de 1493

Una de les primeres coses que Ferran es donà ànsia a fer, fou d'aplicar als jueus d'ambdós comtats l'edicte perpetu d'expulsió proclamat el 31 de març de 1492 contra llurs correligionaris d'Espanya.

Pel nou edicte donat a Perpinyà el 21 de setembre de 1493,²⁶⁸ el rei ordenava als dits jueus de sortir de tots els seus regnes i terres en un termini de trenta dies, amb la prohibició de tornar-hi mai "sots pena de mort e de confiscació de tots sos béns"; prèviament havien de pagar els deutes en el termini fixat, amb tota llibertat de vendre els béns i d'emportar-se el que els restés de roba vella i mobiliari, a excepció de l'or i de la plata.

La jueria de Perpinyà havia quedat reduïda a un nombre molt petit de famílies, i la majoria dels jueus expulsats de Catalunya, de València i d'Aragó que havien cercat un refugi provisional al Rosselló, durant l'any precedent, s'havien ja retirat cap a diversos països. Aquesta pobra gent estava condemnada a desaparèixer fins al darrer, ja que les ordres del rei Ferran foren complides rigorosament. Tots els béns dels jueus foren inventariats i segrestats immediatament, i mentre que, a ells, els era impossible de cobrar, per manca de temps, els crèdits i fins i tot de recollir els títols, llurs creditors reberen tota mena de facilitats per presentar reclamacions, posar plets i fer-se pagar els deutes.²⁶⁹

Després de la publicació del decret que foragitava els jueus dels dos comtats, Ferran signà alguns edictes particulars que tenien com a objectiu **els jueus de Perpinyà, Cotlliure, Elna i Millars**, cosa que sembla voler dir que no n'hi havia cap en altres llocs en aquell moment.

Per ordre del rei, hom va fer immediatament inventari de tots els béns mobles pertanyents a cada jueu, bo i prohibint expressament, amb amenaça de penes corporals, de distreure'n, vendre'n o llevar-ne res, per tal que el valor d'aquests objectes pogués, en cas de necessitat, respondre del pagament de deutes al fisc.

El 26 de setembre, el procurador reial cridà davant la seva cúria el síndic dels jueus. Començà per exigir-li el pagament d'un cens de 4 lliures i un sou sobre la taula de la carnisseria del call, dret que, segons ell, es pagava anualment al rei. El síndic respongué que ni ell ni ningú dels seus confreres no coneixien l'existència d'aquest cens; que el pagarien, tanmateix, quan hom els n'hagués demostrat la legitimitat. Si una renda d'aquesta mena hagués existit realment, i si els jueus l'haguessin pagada cada any, seria molt sorprenent que cap d'ells no n'hagués tingut coneixença! Amb aquesta observació del síndic dels jueus, es clogué la sessió i s'ajornà per el primer d'octubre vinent.

Aquell dia, sense cap explicació a propòsit de la primera reclamació, els comissaris en van presentar una altra que no esbalaí menys els jueus.

Al primer reng dels creditors, hi havia el patrimoni reial, que, per conducte de Jaume de Casafranca, regent de la tresoreria reial, presentà una demanda per escrit amb l'estat dels tributs i de les sumes que els jueus de Perpinyà devien al tresor. "Requerim — hom hi diu — que els esmentats jueus, que són en nombre de catorze focs o casats (*quatuordecim focs sive casats*), paguen, ultra els censos, morabatins, arrendaments... i altres drets deguts al nostre senyor rei i a la nostra senyora reina, els dos florins d'or per foc pertanyent als dits senyors per raó de la coronació, és a dir, en total vint-i-vuit florins d'or. Ítem el *maridatge*²⁷⁰ degut per quatre filles legítimes i naturals del dit senyor rei i la dita senyora reina, a raó d'un florí d'or per cada maridatge de cadascuna d'elles, que fa en total cinquanta-sis florins d'or; i també el mig maridatge per tres filles il·legítimes del dit senyor rei (*pro tribus filiabus bastardis*), és a saber, mig florí d'or per cada filla, o sigui, vint-i-un florins d'or, el qual dret dels maridatges puja tot plegat a setanta-set florins d'or; més els drets de *cena*,²⁷¹ de *peyta*,²⁷² de *tolta*²⁷³ etc."²⁷⁴

Abram Abenfulo, síndic del procurador dels jueus de Perpinyà, féu observar, "amb tota reverència i humilitat", pel que fa als drets de la coronació del rei i de la reina, "que els jueus del Rosselló no eren pas tinguts de pagar semblant dret, atès que a l'època d'aquella coronació els dits jueus estaven sota el domini i el poder del rei de França; la qual cosa era rigorosament certa.

En segon lloc, tocant a l'article que exigeix el dret de maridatge, pretén que els mateixos jueus no són tinguts de pagar aquests drets per a l'esdevenidor, ja que Sa Reial Majestat, pel seu edicte perpetu a ells

intimat a so de trompetes, els ha exiliats de tots els seus regnes i de totes les seves terres, i perquè només els qui existeixen realment, romanen i habiten en els regnes i les terres del dit senyor rei estan obligats a pagar aquell dret; per consegüent, ells no poden ser tinguts de pagar el dret de maridatge. Pel que fa als altres drets de cena, peita i tolta, Abenfulo reconeix que els jueus els han de pagar, i els pagaran.

No podia dir més ben dit; però el regent del tresor es mantingué amb la mateixa fermesa en les seves conclusions a propòsit del maridatge; els comissaris reials, Antoni de Vivers, procurador reial, i Gabriel Serradell, doctor en dret, van creure, però, que calia consultar la qüestió al rei, al qual adreçaren la carta que segueix:

“Els dits jueus pretenen que en justícia no són tinguts de pagar aquests drets, ni ara ni en l'esdevenidor, sobretot perquè el dret del coronament de la Vostra Altesa encara no s'ha escaigut (per al Rosselló), i molt menys encara el dret de maridatge, puix que fins ara, de filles de la Vostra Reial Majestat, no n'hi hagut cap d'altra de casada sinó la senyora princesa de Portugal, nocés, d'altra banda, que es feren mentre aquest país era encara sota l'obediència del cristianíssim rei de França. Amb més raó pretenen que no poden estar obligats a pagar per les nocés de les altres infantes, que no podran tenir lloc sinó quan ells ja no seran sota l'obediència de la Vostra Majestat. Seria ben estrany, afegeixen, que després d'haver ordenat als dits jueus, com la Vostra Altesa ja ha fet, de sortir del vostre reialme, haguessin en l'esdevenidor, quan ja no seran súbdits ni vassalls de la Vostra Altesa, pagar aquests drets, que no han de ser pagats sinó pels vassalls i súbdits de la Vostra Reial Majestat. Hem trobat llurs raons *algun tant duptoses* i hem pres sobre això consell de juristes, que ens han declarat que les raons donades pels dits jueus *haurien alguna demostració de justícia*, talment que, per justificar més bé la nostra decisió, ens veiem obligats de consultar la Vostra Altesa, que ens manarà ço que li plaurà.”²⁷⁵

Certament, les raons adduïdes pels jueus deixaven en el dubte tot home de seny, i no hi havia ni una ombra de justícia en les demandes del fisc. Malauradament, calia comptar amb el despotisme i l'avidesa del rei Catòlic, la voluntat del qual fou transmesa en els termes següents a Jaume de Casafranca pel tresorer Gabriel Sanchis: “Pel que fa al coronament i el maridatge, heus aquí les conclusions: El Rei, nostre senyor, ordena que els jueus de Perpinyà els hauran de pagar de la manera que ell mateix comunicarà per escrit al procurador reial; i que ells facin com vós els direu, o més ben dit, com vós els heu ja dit; que paguin tant per les quatre filles legítimes com per les tres filles bastardes (*que paguen assí de les quatre fives legítimes com de tres bastardes*), i si no tenen diners ni efectes, serà en béns mobles i propietats. Guardeu-vos de prendre cap

més consell, car la voluntat ben determinada de Sa Altesa és que no han de ser més ben tractats que les altres aljames, les quals, com heu vist, han pagat totes aquest dret.”²⁷⁶

Transcripció a continuació la lletra del rei Ferran als seus comissaris:

“Als magnífichs e amats consellers nostres mossèn Antoni de Vivers, procurador real en los comtats de Rosselló e de Cerdanya, e micer Gabriel Serradell, assessor de aquell. Lo Rey. Procurador real et micer Serradell, amats nostres. Vostra letra del tres del present havem vista, y per aquella havem comprès lo quens consultau acerca la expulsió dels jueus e la exacció del dret de maridatge e coronació en los béns de aquells fahedora, e les rahons que per part dels dits jueus són al·legades prenent no deure pagar. A la qual vos responem dient-vos que de aquest negoci de maridatge e coronació en tots nostres regnes, se ha vist e determinant de justícia los dits drets deure’s pagar, e axí és nostra voluntat ques segueisca la forma e orde que s’ha tengut en Aragó y en Cathalunya, so és, que paguen axí lo dit dret de coronació com de maridatge, axí de la il·lustríssima princessa de Portugal, nostra molt cara e amada filla, com encare de totes les altres filles nostres, axí legítimes com bastardes, e axí casades com per casar. E axí us manam stretament... exequitar fassau en los béns dels dits jueus, fentlos pagar lo desús dit dret, no obstant qualsevol rahons per part dels dits jueus al·legades ni al·legadores, com aquesta sia nostra voluntat. Dat en Stalrich a set dies del mes de octubre mil CCCC XC tres. Yo el Rey.”

No hi havia res més a fer sinó sotmetre’s; tot recurs hauria estat superflu. L’única gràcia que els proscrius pogueren obtenir es reduí al fet que els jueus catalans i aragonesos que es trobaven encara a Perpinyà no fossin obligats a satisfer una altra vegada “als riquíssims cofres e tresors del rey nostre senyor” — són els propis mots del síndic Abenfulo en una súplica del 17 d’octubre de 1493²⁷⁷ —, els drets que ja havien pagat l’any anterior a llur país.

Heus aquí el nom dels trenta-nou jueus que encara no havien abandonat Perpinyà el 8 de novembre de 1493:

“Les cases e testes dels jueus de Perpenyà són los següents:

Primo la casa de Dona Gràcia, muller de Manahem Mossé qº, dita dona, sa filla, son gendre e hun mosso, quatre testes	III testes
Abram Fuentes e sa muller, dues testes	II testes
Juseff Adsayet, sa muller, son nét e hun mosso, quatre testes	III testes
Na Stelina et son fill, dues testes	II testes

Bendit e sa mara, dues testes	II testes
Nisim, sa muller, sa mare, tres infants e sa germana, set testes	III testes
Juseff Leó Salamó, sa muller, son fill et sa mare, quatre testes	III testes
Salamó de Larat, sa muller e son fill, tres testes . . .	III testes
Na Presossa, viuda, germana de dit Salamó de Lara (sic), una testa	I testa
Ysach de Piera, sa muller e un mosso, tres testes . .	III testes
Nassan Mossé, sa filla e sa neboda, tres testes	III testes
Na Lobela e son marit, dues testes	II testes
Jacob lo sabater e sa muller, dues testes	II testes''

Els altres creditors de Perpinyà no foren gaire més amables que els agents del fisc, però almenys no exigiren més enllà del que els devien legalment. Només un de sol declarà que no s'oposava a la sortida dels seus deutors insolvents. Fou el comanador de la Casa de Sant Antoni:

“No és ma intenció ni voluntat — diu — enpatxar la anada dels juheus, car hontsevulla que vagen, o en Avinyó o en Roma o en Nàpols o en altra qualsevol part, yo los trobaré e allí rahó de ells del quem seran tenguts.”

Una lletra del rei mateix ens assabenta que el preu en què havien estat estimats els objectes mobles i la roba vella dels jueus que depenien de l'aljama de Perpinyà, havia pujat a 430 lliures barceloneses. Si calculem que una lliura equivalia a 3 fr. 6 s. i 8 d. en moneda francesa de mitjan segle XVIII, aquestes 430 lliures valdrien 1403 lliures franceses de la mateixa època, o 1385 fr. i 67 c. avui. Els cent vint florins d'or a què el procurador reial feia pujar l'impost del coronament i del maridatge, calculats segons llur valor en el moment de l'expulsió del jueus, és a dir, a raó de 9 fr. i 16 c. (d'avui) cadascun, farien si fa no fa 961 fr. i 85 c.²⁷⁸ A aquesta quantitat, cal afegir-hi els drets de massa o de propietat, la quota dels quals no podem avaluar, car és impossible d'imaginar-ne la base; a més dels drets de cena, de peita i de tolta, la tarifa dels quals no coneixem; de tal manera, nogensmenys, que la reunió de totes aquestes sumes absorbia el valor de tots els objectes mobles i roba vella, i aquests encara no hi bastaven.

Per tal de tenir una satisfacció més completa, el procurador reial ordenà el 5 de novembre l'embargament dels béns immobles dels dissorts jueus, els quals béns consistien aleshores en dotze cases, dos horts, un terreny en què hi havia edificat l'hospici dels jueus, i dos llocs descoberts, designats vulgarment amb el nom de “patis”. El valor de tots aquests immobles, dels quals calgué apartar algunes coses de nova adquisició i no pagades del tot, fou estimat en la ridícula suma de 725 lliures barceloneses, o sigui, 2386 francs aproximadament.

Durant els llargs debats que la discussió dels interessos mutus exigia, el temps passava i el termini fatal s'atansava sense que s'hagués pres cap decisió. A petició dels jueus, el procurador reial demanà i obtingué una pròrroga d'un mes. A la fi, a falta d'adquiridors per als immobles, el fisc se'ls adjudicà.

Els síndics dels darrers jueus de l'aljama havien acordat, el 23 d'octubre, amb un patró de nau anomenat Pere Soler, que prendria a bord els trenta-nou individus, desferra de l'antiga població jueva, mitjançant un noli de 2 ducats d'or, "pagables en or", per cap, exceptuant del noli els infants de mamella i els que les dones prenys portaven al ventre. Pere Soler acabà d'arruïnar aquells malaventurats, que es veieren obligats a demanar al procurador reial de proveir-los d'aliments per a la travessada.

La lletra del rei Ferran, de la qual hem parlat, ens assabenta que fou retingut definitivament, per les sumes reclamades per la corona, el valor de tots els béns immobles i, a més, dues-centes cinquanta lliures barceloneses sobre els objectes mobles embargats, per completar la quantitat a què pujaven les exaccions del patrimoni reial. Tot llur haver fou, doncs, el que restà del valor de la roba vella i els objectes mobiliaris, és a dir, 180 lliures barceloneses, aproximadament igual a 592 fr. i 60 c. Deduint d'aquesta mísera suma els 277 fr. i 88 c. que havien de pagar per noli de la nau que se'ls enduia, veiem que no els quedava, als trenta-nou exiliats, sinó uns 251 fr. i 71 c., o sigui, una suma mitjana de 6 fr. i 45 c. per cap per pagar les coses de menjar per a la travessada i satisfer les primeres necessitats en el moment de desembarcar. Ferran es congratulava amb el seu procurador reial del bon negoci que havia fet també amb l'expulsió d'aquesta pobra gent i la negociació que li havia fet adquirir llurs parracs! Heus aquí el text de la lletra de Ferran:

"Lo Rey.

Procurador real e micer Gabriel Serradell. Per vostra letra de XV del present mes, ab los actes transmesos e per la que fet haveu a nostre general tresorer, que havem vist, havem comprès lo bo recapte donat en la expulsió e negociació dels jueus, com lurs béns immobles són stats stimats a DCCXXV liures, e los mobles a CCCXXX liures acerca, e que per nostres drets haveu adjudicat e apresos los béns immobles, y dels mobles CCL liures, e les restants són stades dexades als dits juheus per nòlits e alimens y altres necessitats lurs; *e és stat tot molt ben fet, y ho tenim a servey*. E quant a les dites CCL lliures, vós, procurador real, les dareu a nostre general tresorer o les convertireu en pagament del salari e sou del alcayt o companyons de aquex castell nostre, per la massada de janer que ve, com per tot lo present mes sien pagats per dit tresorer."²⁷⁹

Tot havia estat fet a cor què vols, cor què desitges, i el rei estava content del seu reial procurador, “és stat tot molt ben fet!”.

Els malaurats jueus, completament alleugerits dels béns d'aquest món, s'amuntegaren miserablement a Portvendres a bord de la nau barcelonina “Santa Maria e Sant Cristòfol”, que els transportà a Nàpols, d'on alguns pogueren passar poc després a Constantinoble.²⁸⁰

Uns quants dies després, Ferran destinà el call de Perpinyà a barri de dones públiques; però les ordres del rei foren aviat anul·lades a causa de les queixes dels frares predicadors, el convent dels quals era massa prop d'un tal establiment. Las cases, patis, horts i d'altres llocs del call foren definitivament venuts a l'encant i cedits en emfiteusi pel procurador reial a favor de diversos particulars, preveres, paraires i mercaders de Perpinyà.

No restaven més jueus a Espanya, ni tampoc als comtats de Rosselló i Cerdanya; “havia estat consumada aquella mesura, inaudita, de l'espoliació i expulsió de tot un poble.”

NOTES

1. *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, II, pàg. 716; Mariana, *Histoire générale d'Espagne*, VI, cap. XIII.
2. *Illis tantumdem hebraeis ad praesens reservatis qui Galliae provinciae, videlicet intra clausuras, noscuntur habitatores existere* (Concil. Max. Hisp. Collect., pàg. 753). Cal llegir *ultra* en lloc d'*intra*, i traduir “dellà les Clausures” (en relació als bisbes reunits al concili de Toledo). Es tracta, en efecte, aquí, dels jueus que residien a les *províncies gal·les*, és a dir, a la Septimània, dellà les Clausures, anomenades també les Cluses. El pas de les Cluses és més conegut avui amb el nom de coll del Pertús. Hi ha en aquest congost dos poblets, anomenats la Clusa d'Amunt i la Clusa d'Avall; formen un municipi que els documents administratius francesos designen impròpiament amb el nom de l'*Écluse*.
3. La vida de sant Teodard (a les *Mémoires de Catel*) diu que els jueus de la Septimània van instar els sarraïns, vencedors d'Espanya, a apoderar-se de la Gàl·lia, i que feren conxorxa amb els caps àrabs amb aquest fi.
4. *In Sancto Laurentio et in Iudegas* (*Marca Hispanica*, nº 164).
5. *In adiacenciam Sce. Marie de Villa Iudaicas* (Arxiu dels Pirineus Orientals [en endavant: APO], B. 45, original en pergami).
6. *Ibidem*.
7. “Venda en franc alou al capítol d'Espirà de l'Aglí, per Ramon i Guillem de Juzegues, de llur honor (propietats) en el territori del Rosselló (F. Fossà, *Recueil*).
8. Juegues avui no és sinó una simple capella del terme de Torrelles. Gairebé no goso assenyalar, de tan fantàstica com és, l'etimologia de *juxta aquas* (*vora les aigües* de l'Aglí) que dóna Just (*Ermitages du diocèse de Perpignan*, Perpinyà 1860, pàg. 42).
9. *Claperium* significa “claper”, “munt de pedres”. Gustave Saige, *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*, París 1881, pàg. 69, esmenta una *Villa Judaica* a la rodalia de Narbona.

10. *Ego Raymundus de Orulo... et... manumissores mea debita persolvant, scilicet Maurotono. L. III. Sol. Mal. et Vitali Judeo. XX. VII. Sol. de Cabalo (sic) et Bernardo de Porta, etc.* (APO, *Cartulari del Temple*, fol. 46v). Orla és un caseriu del municipi de Toluges, a 4 quilòmetres a l'oest de Perpinyà. Els templers hi tingueren una preceptoria des del primer any que s'establiren al Rosselló.
11. *Item sub hac pace sint omnes Judaei et Sarraceni qui videlicet sub fide et custodia in terra nostra habitantes et omnes res et possessiones eorum* (L. d'Achery, *Spicilegium sive Collectio veterum aliquot scriptorum*, III, pàg. 587).
12. APO, *Cartulari del Temple*, fol. 7.
13. A.P.V. Morel-Fatio, "Notes et documents pour servir à l'histoire des Juifs des Baléares sous la domination aragonaise du XIIIe au XVe siècle", *Revue des Etudes Juives* [en endavant: REJ] 4, París 1882, pàg. 54.
14. J.B. Alart, *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne depuis le XIe siècle jusqu'à l'an 1660*, Perpinyà 1874, pàg. 127.
15. APO, *Fons d'Oms*.
16. *Ibidem*, B. 9. Aquest testament havia estat rebut per Pere Calvet, notari de Perpinyà.
17. *Samielis Vitalis Judaei qui hec omnia laudo jure creditoris, et solvo et deffinio domui Milicie quicquid juris habeo racione pignoris vel obligacionis vel alio modo* (APO, *Cartulari del Temple*, fol. 564).
18. APO, B. 63.
19. Rodalia de Perpinyà.
20. Una acta de venda d'una propietat pertanyent a uns menors, feta el 1298, diu que el tutor està obligat a desfer-se d'aquesta part de la successió dels seus pupils per tal d'arrencar-los de la ruïna usurària de llurs creditors, tant jueus com cristians, *tam judaeis gravaminibus usuris quam christianis* (D.M.J. Henry, *Histoire du Roussillon, comprenant l'histoire du Royaume de Majorque*. París 1835, II, pàg. 206). El 7 dels idus de setembre del mateix any, la tutora de l'hereu de Joan Mallol, d'Illa, ven una casa *debitis urgentibus judeorum quibus sub usuris gravibus dictus pupillus fuerat obligatus* (Arxius del Sindicat d'Illa).
21. *Llibre verd menor* dels Arxius Municipals de Perpinyà, fol. 27-29.
22. Henry, *Hist. Roussillon*, I, pàg. 205.
23. *Ibidem*, pàg. 206.
24. *Marca Hispanica*, nº 507.
25. *Ibidem*, nº 511.
26. "Call" deriva de *callis*, que significa "camí". El mot *callis* també era entès en el sentit de *vicus* "carrer" i "barri". El mot "aljama" és d'origen àrab, el sentit primitiu del qual és "comunitat d'homes". Però a les ciutats que tenien jueus, aquests eren anomenats pels àrabs *djama'a al-yahud* "la comunitat dels jueus", o simplement *al-djama'a*. A Espanya, hom aplicà sovint el nom d'"aljama" al barri dels jueus; però als nostres dos comtats designa gairebé sempre la "comunitat jueva", mentre que el mot *callum*, *kallum* o *call*, designa sempre el "barri", el *ghetto*.
27. *In Podio qui tunc ante Perpinianum haedificabatur* (*Procuració real de Mallorca*, fol. 89). Aleshores hom treballava també a l'església de sant Jaume, que està situada a la part més elevada del Puig. És esmentada l'any 1244.
28. A la vora del que avui anomenem Pont d'En Vestit.
29. Aquesta població ha esdevingut el barri de Sant Mateu.
30. El *Podium Leprosorum* prendrà aviat el nom de *Podium Sancti Jacobi*, "Puig de sant Jaume", que ha conservat fins als nostres dies. És esmentat amb aquest nom en un document de 1286.

31. *Noverint universi quod nos Jacobus Dei gracia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispessulani, per nos et nostros laudamus, concedimus et confirmamus vobis universis Judeis populatōribus Podii Perpiniani presentibus et futuris in perpetuum omnia stalica sive patui et domos que assignate sunt vel fuerint vobis assignati in dicto Podio ad habendum, possidendum, expletandum per alodium proprium, franchum et liberum, ad dandum, vendendum, inpignorandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates cuicumque volueritis faciendas, exceptis militibus et sanctis. Hoc salvo, quod si de ipsis domibus venderitis vel alienaveritis Judeis non detis nobis nec nostris foriscapium nec laudimium, sed si eas venderitis christianis, teneamini nobis dare foriscapium et laudimium (APO, B. 10).*
32. Violant o Iolant, filla d'Andreu II, rei d'Hongria. De la seva primera muller, Elionor, filla d'Alfons IX de Castella, repudiada el 1229, Jaume I tingué un fill, anomenat Alfons, que morí el 1260; de Violant, tingué quatre fills i cinc filles. Una d'aquestes darreres, Elisabet, es casà amb el rei de França, Felip l'Ardit, el 1262. Dels quatre fills, Ferran morí sense haver regnat; l'altre, Sanç, fou arquebisbe de Toledo; més endavant ens ocuparem dels altres dos: Pere, que fou rei d'Aragó, i Jaume, que fou rei de Mallorca.
33. Aquest document s'ha perdut. Francesc de Fossà, que l'havia copiat dels arxius de la confraria de paraires o teixidors de sant Jaume, el reproduí a la seva *Mémoire pour l'Ordre des Avocats de Perpignan*, Tolosa 1777, pág. 66. J.B. Alart el reedità als seus *Privilèges et titres*, pág. 200, amb comentaris que reproduïm en part.
34. *Op. cit.*, pág. 199. Tenim una altra prova de la protecció que els sobirans dispensaren als interessos industrials del Puig en una ordenança del rei Jaume I, del 23 de maig de 1262.
35. El 1265, Bonet Astruch pren a lloguer una casa de Berenguer Piquer, situada al Puig, que afronta amb la del jueu Lleó Vidal; el lloguer és per cinc anys i el preu és de 31 sous i 6 diners anuals. El 1278, Ponç Rasedor reconeix haver rebut d'Astruc, fill de Vidal d'Elna, el lloguer d'una casa situada al call del Puig, que afronta amb la del jueu Bonisac Fagim, fill. En un altre lloc, Girmà, juriscònsult, dóna a lloguer a Issac Mossé de Vilamanya una casa que té al Puig.
36. El 1282 hom parla de cases comprades pels jueus *extra clausuram calli* (APO, B. 17). Les cases dels jueus no tenien eixida als carrers dels cristians, però el rei donà alguna vegada autorització per obrir portes que donaven a aquests carrers, concretament el 1356. Aquests permisos foren, més endavant, rebutjats sempre; més encara: el 30 d'abril de 1451 hom va ordenar de tancar a pedra i a calç totes les portes que donaven als carrers dels cristians (B. 405). Es tracta, en aquest cas, del carrer anomenat "dels Juheus de fora lo cayll", que correspon a la Pujada dels Predicadors, i del carrer Nou, situat també *extra callum*; l'emplaçament d'aquest darrer carrer ens és impossible de determinar, però devia trobar-se a l'est del call, és a dir, cap a la plaça del Puig de sant Jaume. L'entrada del call era a la plaça de sant Domingo (avui [1887] de la Revolució). Allí hi havia una porta que a partir de 1451 es tancà amb clau, *tacto simbolo latronis* (B. 405.) Per diverses ordinacions, veiem que era prohibit als cristians de freqüentar el call. Cal creure que als jueus no els devia fer gaire gràcia llur visita. Desitjaven sostreure's a la curiositat dels cristians. És per això que el 1374 els secretaris de l'aljama es queixen al governador del fet que P. Parayre, propietari d'un "alberch" situat davant el "maseyll" del call, l'alçava "a dos solers", des dels quals podria veure tot el que passés dins el call. El governador prometé d'aturar l'obra feta per Parayre, però sota condició que l'aljama pagués una

indemnització. Aquesta era tan elevada que els secretaris renunciaren a tota oposició (*Procuració real*, X, fol. 55).

37. *Llibre verd menor*, fol. 23. Aquest privilegi és datat a Múrcia.
38. *Ordinacions*, I, fol. 8v.
39. "Com si l'hagués robada".
40. No coneixem el text d'aquest document.
41. *Et si qua pignora ab ipsis vel aliquo ipsorum ceperunt aliqui clerici vel layci, in aliquo loco dictarum vicariarum racione predicta a tempore citra quo nos dictum privilegiū sive dictam franquítatem concessimus eisdem, ipsa pignora eis reddi et restitui faciatis incontinenti, non obstante aliquo mandato a nobis in contrarium facto; nec permittatis etiam dictos judeos vel aliquem ipsorum de cetero in aliquo loco dictarum vicariarum racione predicta pignorari vel impedi-ri ab aliquo vel aliquibus clericis vel laycis, imme dictam franquítatem observari inviolabiliter faciatis eisdem, ut est dictum* (APO, *Procuració real*, II, fol. 25)
42. Privilegi dels Juheus cum són franchs de leuda (*Procuració real*, III, fol. 19).
43. "Tot juheu o juhia, e si és prenys paga per lo prenyat, I sou I dr." (*Lleuda de Cotlliure de 1249*). "Item de cascun jueu o jueua, si no és stadant de Pugcerdà, que vaia ni venga de Pugcerdà a Perpenyà o Queragut: I sou. Item si jueu o jueua ve de Cathalunya e va vers Perpenyà o vers Queragut e passa per Pugcerdà, exament, I sou." (*Lleuda de Puigcerdà de 1288*). "Item tot juheu que sia strany o sen vulla passar deçà o dellà, I sou. Item tota juhia I sou. E si és prenys, I sou VI dr." (*Lleuda de Querol*). B. 138, fol. 71-73.
44. Privilegi del 6 dels idus d'octubre de 1269, confirmat pel rei Pere III, el 13 de març de 1385, i pel rei Joan, l'11 de maig de 1390 (APO, B. 177, fol. 25r).
45. *Llibre verd menor*, fol. 24.
46. APO, *Fons del Canigó*. El 12 de les calendes de juny de 1261, el preceptor de l'hospital dels pobres de Tatzó d'Amunt reconeix deure 60 sous coronats de Barcelona a Jucef d'Elna (*Nòtula de Pere Calvet*). Dos mesos després, els religiosos del monestir de Vallbona reconeixen deure 600 sous de Barcelona al mateix Jucef (*Ibidem*). El 1272, el cavaller Ponç d'Illa ven a Davinus Coen de Lunel un crèdit de 125 sous coronats de Barcelona que li devia l'abat de Sant Martí del Canigó (APO, *Fons del Canigó*). El mateix any, l'abat del monestir de Vallbona i els seus monjos reconeixen deure a Mossé, a Vives Vitalis i a Astruch de Belcayre la suma de 1500 sous de Barcelona *ex causa mutui* (*Manual de P. Amorós*). També aquest mateix any, R. Jucef de Castelló i Bondie de Lunel paguen, en nom de l'infant Jaume, una suma deguda per la compra del poble de Torrelles (APO, B. 51). El 10 de les calendes de novembre de 1276, fra A., abat de Vallbona, reconeix deure a Mossé, fill, i als seus tutors, Astruch de *Pulcro cadro* (Bellcaire), i Vives Vitalis 1500 sous *ex causa mutui ad 1. annum*, i dóna per fermaça set habitants de Vilarnau d'Amunt (APO, *Protocollum anni 1276*, notaris, n° 6506). El 5 dels idus de novembre, Astruchus Vitalis venia i cedia a Bonjues i a Jucef, fills i hereus del difunt Jucef d'Elna, i a Salomó Sul'lam de Porta i Bonjuses Asday, llurs curadors, tots els drets que tenia contra l'abadia de Sant Miquel de Cuixà per un deute de 4500 sous de Barcelona (*Manual d'Arnau Miró*). Aquell mateix any, l'abat de Sant Genís de Fontanes es declara disposat a pagar als jueus Jucef de Crassa i Samuel Bonafós 51 lliures i 5 sous barcelonesos que els deu (*Ibidem*).
47. El 14 de les calendes de febrer de 1265, A. Fabre, sabater de Perpinyà, ven a Jucef d'Elna una vinya situada dins el terme de Vernet (a les rodalies de Perpinyà), la qual afronta amb una altra vinya que pertany a Astruc Maïr (*Manual de Pere Calvet* (?), notaris, n° 6504). El 4 de les calendes del mateix

- mes, Salomó de Montpeller havia aprovat la venda que son fill Astruc havia fet a un habitant de Cotlliure d'una vinya situada dins el terme d'aquesta vila, al lloc anomenat *Valle de Pintes (Ibidem)*. El 1335, Natan Samiel, jueu de Perpinyà, posseïa a Pontellà vinyes i camps. El record d'aquesta possessió sembla haver-se mantingut molt de temps a Pontellà, ja que una acta de 1443 assenyala encara, prop d'Aiguaviva, una terra anomenada "Camp del Juheu".
48. Notaris, n 6506.
  49. *Ibidem*.
  50. El 1261, veig a Perpinyà un Jucef d'Elna, i no obstant això, d'un document de 1349 es podria deduir que els jueus no s'establiren a Elna, ciutat episcopal, fins en aquesta darrera data: *Tractatum est quod dominus rex concedat graciose ecclesie elnensi decem casas judeorum qui tamen contribuant cum aljama judeorum Perpiniani, prout in similibus fit in Cathalonia* etc. Aquestes convi-nències concloses entre els oficials del rei Pere d'Aragó i els del bisbe d'Elna foren aprovades pel rei a Saragossa el 9 de les calendes d'agost de 1349 (APO, B. 346, fol. 128).
  51. El 3 de novembre de 1486, a requesta dels jueus, el governador reial ordena que facin tres claus diferents per a la caixa de l'aljama; l'una serà conservada pel clavari, les altres per dos regidors; i l'obertura, caldrà fer-la sempre en presència de dos notables de l'aljama (B. 412). D'un document de l'1 de maig de 1376 es pot deduir que hi havia almenys dos clavaris en aquella època (B. 133, fol. 96).
  52. B. 336.
  53. B. 217, fol. 17
  54. B. 406.
  55. *Fuit a nobis suplicando petitum quod cum secretarii dicte aljame (Perpiniani) propter eorum potentiam et aliter hiis retro temporibus steterint et remanserint in suo officio quantum eis placebat, et ex hoc aljame eidem tam ex cessacione reddicionis compotorum de administratis et receptis de bonis illius quam alias, dampna non modica sint sequta, ordenem* etc. (B. 94, fol. 82). Uns quants dies després, el dijous 28 de maig de 1335, En Samiel Petit, En Bonafós Vidal, En Bonavida Mossé, En Dauí de Cabestany prestaren jurament en qualitat de secretaris "sobre la ley de Mohiséen et en poder del honorat En Ramon Tholosa, procurador real' (*Ibidem*).
  56. Potser cal llegir Ras.
  57. B. 405, fol. 6.
  58. B. 406.
  59. B. *passim* (en els diversos registres de la *Procuració real*).
  60. Certes assemblees generals en què hom establia impositcions, verificava els comptes etc., eren autoritzades pel "comissari i conservador reial dels jueus" esmentat més endavant.
  61. El 3 de setembre de 1381, Boffilus Struch, jueu de Perpinyà, es queixa d'haver rebut cops i nafres de Jacó Dauí, jueu de Perpinyà com ell. Prenen per àrbitres els "discrets" Bonanasch Cresques Alphaquim, Mossé Mager, Benditus Salamonis, Samiel Salom i Vives Mossé, els quals condemnen Jacó Dauí a pagar 35 florins per la "naffra" i l'exilien del Rosselló durant tres anys. La sentència és pronunciada amb l'autorització del governador dels comtats (*Nòtula* de Guillem Fabre, notaris, nº 150). Durant molts anys, hom tancà dins la sinagoga els jueus condemnats a presó. Més endavant, el rei Martí ordenà de constituir dins la **jueria de Perpinyà un local especial que havia de servir de presó per als jueus de l'aljama d'aquesta vila i de la seva col·lecta** (B. 217).
  62. B. 95 (Reg. V de la *Procuració real*), fol. 73. El rei ordena als jueus d'abstenir-se

- de tota mena d'usura i de practicar només el comerç lícit. La pragmàtica renova als jueus el permís de residir al Rosselló, el Conflent i la Cerdanya.
63. Jaume, per una nova pragmàtica del 10 de les calendes de setembre del mateix any, concedia als jueus de Perpinyà, *de gracia speciali*, que a partir de la propera festa de Pasqua *ad duos annos non teneantur dare nobis nisi VI. den. pro libra de pecunia quam habemus et X. sol. pro cabessagio, non obstante quodam instrumentum in quo continetur quod annis singulis teneantur nobis dare pro cabessagio XX. sol. et XII. den. pro libra* (B. 95, fol. 124v).
  64. El 1339, 1340 etc., exempcions de cabeçatge a favor d'Issach Bonet, Natan Samiel i els seus gendres, Dauí Bonjorn del Barri (*del Barrio*), Mossé Alphaquim, físic, Mossé de Saverdun, jueus de l'aljama de Perpinyà, Vidal Cohén, físic d'Illa i Astruc Comte de Puigcerdà (B. 95, fol. 125v i *passim*). Natan Samiel n'era eximit per raó dels serveis que havia fet al rei i a la seva tresoreria, *de quada summa pecunie*. A vegades el rei feia pagar, a compte del cabeçatge, el salari dels seus servidors. Per això, el 12 d'agost de 1340, dóna ordres als secretaris de l'aljama de pagar el sou degut al seu barber Messiot (B. 95, fol. 123v). El 2 de maig de 1341, els mana de pagar el jueu Jacob Ferrassol 17 lliures i 8 sous, que la cort li devia *ratione trium alarogiorum* (B. 95, fol. 122).
  65. J.B. Alart, *Cartulaire Roussillonnais*, Perpinyà 1880, H. 207.
  66. El 1266, els canonges de sant Joan decidien que els diners de les rendes que posseïen dels jueus es destinessin a la construcció del cor de llur església (Josep Coma, *Notícies de la iglésia insigne, col·legiata de Sant Joan de Perpinyà*, ms. de la Biblioteca Pública de Perpinyà).
  67. Isidore Loeb ha estudiat aquesta talla a "Histoire d'une taille levée sur les Juifs de Perpignan en 1413-1414", REJ 14, París 1887, pàg. 55-79, segons el manuscrit hebreu que la conté (ms. de la Biblioteca Pública de Perpinyà, n° 21).
  68. Trobo diversos quaderns de l'ajuda de les mercaderies i de la roba (*merces et raupas*). Una d'aquestes llistes, que és a B. 332, és escrita en hebreu. El mateix registre conté un reglament fet pels secretaris de l'aljama per a la venda de l'impost sobre el vi dels jueus ("vin juhic") de Perpinyà i la seva col·lecta, que comprèn el Rosselló, el Vallespir, el Conflent, la Cerdanya i el Baridà (entre Bellver i la Seu d'Urgell). Esmentem també el *tall lucrorum* o "dels guasanyas" (talla o ajuda dels guanyats).
  69. Loeb, *loc. cit.*
  70. *Manual* de Pere Calvet, notari de Perpinyà. Veiem algunes vegades jueus de Perpinyà que deixen els béns al sobirà en cas que llurs hereus morin sense fills.
  71. En lloc de n'Ischa, En Ischa, o millor En Issach.
  72. *Manual* de Bernat Fabre. És aquest notari que rebé la llista de la talla de 1413, tan intel·ligentment interpretada per I. Loeb. En un altre document de 1385, l'excomunió escoltada pels jueus en el moment de fer el manifest és anomenada així: *Vet vocatum ebrayce herem et Nitduy (Ibidem)*. Els jueus que habitaven fora de la vila havien de presentar-se en persona a la sinagoga de Perpinyà per escoltar el *hérem*. El darrer dia de febrer de 1385, Samiel Macip, *emptor et collector ajude prestitorum judeorum Perpiniani (...) judeorum commorantium extra villam Perpiniani qui sunt de collecta aljame*, fa saber a Samiel de Ripoll, jueu habitant d'Arles (Vallespir), que ha de presentar-se en persona a la sinagoga de Perpinyà per escoltar-hi el *hérem* (*Manual* de Bernat Fabre).
  73. *Constitutions y altres drets de Catalunya*, volum tercer, títol V, 3.
  74. APO, *Cartulari del Temple*, fol. 290r.
  75. *Ordonament del cementiri dels Juseus* dins el llibre de les *Ordinacions*, I, fol. 46, als Arxius municipals de Perpinyà.

76. *Nòtula* de Jordi Barrera, any 1403, 17-187.
77. Entre aquesta porta i el cementiri hi havia el *molí dels jueus*.
78. *Manual* de Bernat Fabre, notaris, n.º 5091.
79. Un tal Tarba reclama, el 1493, un camp situat al "pont de la pedra, dit lo fossar dels jueus".
80. B. 217. Algunes d'aquestes pedres provenien de la pedrera de Baixàs, que encara és explotada actualment [1887]. El 31 de desembre de 1410, Benvenist Struch de Besalun, fill i hereu del difunt Struch de Besalun, jueu de Perpinyà, fa un tracte amb tres picapedrers de Baixàs, que es comprometen a fornir-li *unum lapidem monumenti ebrayce vocatum Mosseau* (en d'altres llocs *Maçeva*), semblant a la pedra que ha estat col·locada damunt la tomba de Bonsenyor Mameti (*Manual* de Bernat Fabre, notaris, n.º 5094).
81. Loeb, *loc. cit.*, pàg. 65.
82. Veiem tot sovint jueus que intenten fugir de Perpinyà. Els reis es veuen obligats a prendre mesures rigoroses per retenir-los en terres del Rosselló; nomenen a vegades alguns saigs suplementaris, encarregats de detenir els jueus a *simple requeriment* dels secretaris de l'aljama, *attento quod quotidie multi judei et judee fugiunt a villa Perpiniani* (B. 209). Un dia, Joan I prescriu al governador dels dos comtats de fer segrestar i inventariar els béns de tots els jueus de l'aljama de Perpinyà de qui se sospiti que volen abandonar la ciutat i anar a establir-se a França (B. 154).
83. Els deutes, amb el ròssec, puguen 28.408 lliures, 6 sous i 6 diners (B. 185, fol. 112 a 125).
84. B. 405; B. 225 etc.
85. B. 169.
86. Encara l'any 1387, el rei Joan conferia a Joan de Vallseca l'ofici d'assessor del governador i *officium commissarii judeorum aljame Perpiniani*, en substitució de Guillem Jordà.
87. B. 330.
88. B. 331.
89. B. 405.
90. B. 332.
91. B. 405.
92. B. 226.
93. B. 335.
94. B. 21, fol. 23v.
95. B. 332; B. 334. El document B. 335 conté una llista de les desgravacions efectuades pels quatre secretaris sobre la venda de la contribució ordinària dels seients o llocs de la sinagoga. Vénen a continuació dues pàgines de noms i de nombres en hebreu.
96. El 1321. *Ego Mayr Boneti, capellanus judeus habitator Perpiniani* (*Nòtula* de Ramon Imbert).
97. El 1329, Bonafós Dauí i Vidal Vives de Besiers exercien aquestes funcions (*Nòtula* de Guillem Maffred, notaris, n.º 4995). Hi havia al call de Perpinyà una casa de l'almoïna dels jueus, esmentada en diversos indrets. Tenia administradors especials, nomenats pel consell i els secretaris.
98. Jaume II de Mallorca morí el 1311. El seu fill Sañç, que el succeí, traspassà d'aquesta vida el 1324, i deixà el tron al seu nebot Jaume III, que fou el darrer rei de Mallorca.
99. B. 226. Al llibre primer de les *Ordinacions* (fol. 55v), hom parla de jueus marxants, comerciants ambulants, *portantes raubam ad collum et argentum et stament et lanam et libros causa vendendi per villam Perpiniani*.

100. Llibre primer de les *Ordinacions* de la curia del batlle de Perpinyà, fol. 9v.
101. *Ibidem*, fol. 9v.
102. *Ibidem*, fol. 7v.
103. B. 300.
104. *Ordinacions*, I, fol. 7v, citat per J.B. Alart, *Documents sur la lange catalane des anciens comtés de Rousillon et Cerdagne*, París 1881, pàg. 106.
105. *VI Kls. aprilis anno dni. M. CCC. XIII. Ordinatum fuit per dominum Bernardum Dauini militem bajulum Perpiniani, de mandato illustrissimi domini nostri regis Maioricarum, quod omnes judaei dicionis dicti dmi quod (sic) non portabunt capas habeant portare rotam fili vel cirici in rauba suprema in medio pectore unum palmum cane Montepusellani (sic) subtus oram postis pectoris; que rota non sit talis coloris talis erit dicta rauba. Et si de cetero inveniatur aliquis judaeus per sagiones curie qui non portet predictam rotam sub forma et condicione predictis, quod dictus judaeus amitat raubam supremam quam tunc portabunt, de qua roba (sic) sagiones habeant terciam partem et curia dni. regis duas partes.*
Que rota sit hujus magnitudinis
 (*Ordinacions*, I, fol. 54v).^[33]
106. B. 94, fol. 45v. És Gregori IX qui, el 1234, havia exigit de tots els reis de la península el compliment del cànon del concili general del Laterà de 1215 relatiu al senyal distintiu i al vestit dels jueus.
107. *Llibre verd menor*, fol. 54v, i *Ordinacions*, I, fol. 6v.
108. “Aprés aysò [el manament del batlle], venc en audència del Senyor rey e fe manament que no fos cridat, mes que hom fes manament als secretaris que o degessen dir generalment als juheus en la Sinagoga” (*Ordinacions*, I, fol. 8r).
109. Hi ha unes crides, fetes en nom de Pere III, que veden l’exportació d’or, argent i altres metalls, treballats o no, cavalls, armes, queviures i municions de guerra, *jueus i jueves*, llana, porcs, etc. (Reg. XVI de la *Procuració real*, B. 136).
110. Per lletra de l’1 de maig de 1376, datada a Montsó, Pere III prohibí al governador dels comtats i als seus lloctinents de donar aquesta mena de permisos als jueus de l’aljama de Perpinyà, tot deixant aquest dret al procurador reial (Reg. X de la *Procuració real*, B. 133, fol. 94v).
111. Però el rei exigia fermances d’una tal natura que el jueu no podia fer altre que tornar a casa. El 28 d’agost de 1365, el rei escrigué a Arnau d’Orcau, governador dels comtats, per dir-li que autoritzi Struch Dauí Choén, Mahir Samiel i Vidal Samiel, jueus de Perpinyà, a sortir del Rosselló per anar a França, “on esperen exercir el comerç amb més de profit que a les seves terres”, sota condició, tanmateix, que deixaran a Perpinyà, o en algun altre lloc del domini reial, llurs mullers i fills, i donaran garanties suficients per al pagament de les contribucions a què estaran obligats com a membres de l’aljama d’aquesta vila, durant l’absència (B. 121, fol. 49v). El mateix permís fou donat el 3 de febrer de 1366 a Jussé Thovia i a Dauí Jacob Choén (*Ibidem*, fol. 82v). Aquest darrer devia ser un dels grans comerciants del call de Perpinyà. Veig que el 24 de novembre de 1369 el procurador reial li dóna una altra vegada lletres de guiatge per anar a comerciar a França, amb l’assentiment i la voluntat de Cresques Nassí i Jussé Thovia, secretaris de l’aljama, *nec non de presentando se coram nobis*, afegeix el procurador reial, *infra duos dies postquam redierit a dicto regno et fuerit in villa Perpiniani (Ibidem)*.
112. “Nós en Ramon de Perellós, cavaller, governador de Rosselló et de Cerdanya, per tal com tu, Issach, juheu habitant de Carçassona, vols venir a Perpenyà per comptar ab als cuns juheus als quals es tengut, guiam e asseguram tu, dit

Issach, axí que per quals sevol deutes o altres causes civils o per peytes d'alyama o d'altres no pugues ésser pres ne aturat en persona, ans puxes entrar salvament e estar e tornar tota vegada quiet volràs, dins dos meses de la dada de la present avant comptadors, per los quals e no més avant volem que dur aquest guiatge..." Aquesta lletra fou confirmada el 14 d'octubre següent per Adday Taurós Mossé, *magister* Vitalis Samiel i Cresques Dauí Jacob, secretaris de l'aljama de Perpinyà (Nòtula de Guillem Fabre, notari de Perpinyà).

113. No coneixem el text ni la data d'aquest estatut, que és esmentat en el que donem més avall.
114. *Llibre verd menor*, fol. 219r.
115. *Petrus Dei gracia rex... nobili et dilecto gerenti vices gubernatoris in comitatibus Rossilionis et Cerritanie ceterisque officialibus nostris ville Perpiniani presentibus et futuris et locatenentibus eorumdem salutem et gratiam. Cum ut per syndicos universitatis ville Perpiniani ad nos noviter missos pro curia quam nunc Cathalanis Cervarie celebramus fuit nobis expositum reverenter nos concesserimus judeis eiusdem ville quod possint emere quacumque ora diey qualibet victualia prout faciunt christiani, hocque factum esse dicatur contra ordinacionem factam per olim Reges Maioricarum, qua cavetur quod nullus judeus aut judea sub pena V sol. audeat emere aut emi facere in die mercati nec die dominica vel festiva, nisi post pulsacionem tercię, gallinas, pullos, anceres, anates aut aliam voletariam, ova vel caseos, et eciam contra longum usum in dicta villa de predictis observatum, etiam post impetracionem privilegii memorati, et propterea nobis fuerit supplicatum ut super hiis dignaremur de opportuno remedio providere, ideo supplicatione predicta benigne admissa, vobis et cuilibet vestrum dicimus et mandamus quatenus ordinacionem et usum predictos totaliter observetis, dicta non obstante concessione cui per usum contrarium extitit derogatum* (*Llibre verd menor*, fol. 225v).
116. *Podium Textorum*, antigament *Podium Leprosorum*. El rei Sanç havia donat ordre a tots els teixidors d'anar a habitar al Puig (B. 61).
117. *Redemptoris cujus corpus sanctificatum, quod dum fertur per illum vicum causa visitandi infirmos vel alias taciter blasfematur... Quinimo eosdem ab omni vico predicto incontinenti expellatis et eis inhibeatis ut nullatenus in dictis hospiciis stare audeant nec ea intrare quousque nos fuerimus in dicta villa personaliter constituti, quoniam nos eo tunc re subjecta oculis et auditis utriusque partis rationibus super hoc providebimus de remedio condecienti* (*Llibre verd menor*, fol. 242r).
118. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 206.
119. B. 118 (Nòtula d'Andreu Romeu), fol. 6.
120. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 208.
121. Fol. 4r.
122. "Los secretaris dels juseus de la vila de Perpenyà, comparens per alguns manamens ad éls feyts per alguns affermansa sotsdelegats de feyt del avalot dels juseus del dit loch de Perpenyà,... disen que cert és quels dits secretaris no han deguna juredicció, ni nul temps no husaren de juredicció, ni és acostumat que ad éls sia, com és cosa que toch juredicció, y dir que éls fassen enformassió és usar de juredicció, e so que éls no sabrien fer, car axò pertany a senyors d'avocats e escrivans crestians... Item disen que certs notaris e serts prohòmens foren elegits per lo lochtenen de governador e per los senyors cònsols que presessen lo dit [la declaració] de tots aquels qui pretendihen aver perdut en lo dit avalot ni que lou (?) avien perdut; per què agen ho d'aquels, car los secretaris

- nultemps non feren escriptura... E dits secretaris no saben tot so que juseu o juseua aja perdut en lo dit avalot" (B. 329).
123. J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XIX, pàg. 221.
124. *Ibidem*.
125. *Ibidem*.
126. *Ibidem*, vol. XVI, pàg. 194.
127. *Ibidem*, vol. XVIII, pàg. 21. És el dietari de Mascaró, que diu: "La guerra santa contra els jueus va tenir lloc (1391)... Començà a València, després es va fer a Barcelona. Hom els perseguí durant cinc dies dins el call, cremant i destruint tot el que pogué trobar. El veguer general del rei, G. de Sant Climent, féu traslladar al Castell Nou tots els jueus que va poder salvar; però hi foren assetjats pel poble a cops de fletxa, i més encara per la fam i la set. El dimarts 7 d'agost es comprometeren a acceptar el baptisme, cosa que va fer la majoria d'ells; però els altres, i sobretot les dones, es van estimar més deixar-se matar". Mascaró acaba així el seu relat: *Ista autem destructio judeorum incepit primitus in regno Castelle, in diversis civitatibus ante predictam destructionem. Post modum fuit continuata in civitate Valentina, Barchinona, Illerda, Terrachona, Gerunde ac Perpeniano...*
128. Un document del 16 de desembre de 1392 parla d'una casa de jueus situada fora del call, la qual és *disrupta a die qua judei deserverunt Callum propter metum insulti* (*Manual* de Bernat Fabre).
129. El 6 de febrer de 1392, els secretaris i altres jueus de l'aljama tenen consell *in aula castris regii vulgariter nominata la Sala Romana*. L'endemà veig encara uns jueus que deliberen *in patuo dicti castris* (*Ibidem*).
130. Envers el clergat, el rei Martí no es comportà amb gaires contemplacions, fins i tot fora dels fets que assenyalem aquí. Un dia, comissionà Joan Sirvent, ardiaca d'Elna i auditor de la cort reial, perquè cerqués i perseguís al Rosselló diversos capellans i sacerdots reials, així com altres eclesiàstics, culpables de disbauxes i altres excessos, que el bisbe no podia reprimir "en vista de llur qualitat de familiars del rei", i també nombrosos incendiaris, qüestors i lladres d'esglésies, concubinaris i usurers, "que prestaven a un interès immoderat" (B. 188). El 30 d'agost de 1397, el batlle de Vinçà va fer procedir contra un tal Pere Vilar, dels Banys d'Arles, sabater, perquè anava en companyia de l'anomenat Ramonet Lombart, *qui verberavit quemdam judeum al Pont de Lentilla, infra terminos de Jocho* (Alart, *Cartulaire*, II, Vinçà, p. 84). Uns quants anys després, hom va fer unes crides a Perpinyà prohibint expressament de pegar o de fer pegar a cap jueu (B. 234).
131. B. 175.
132. Veig, per un document inserit a B. 330, que hom havia fet, poc temps després, alguns atestats de retirada de diversos mobles i efectes dels jueus, trets del call i dipositats a casa de particulars, per ordre del governador, per impedir que fossin pillats pels avalotadors cristians; la qual cosa confirma el que hem dit més amunt respecte a això.
133. B. 331. El *Manual* de Pere Vila per a l'any 1418 conté una llista "de las casas qui són dins la clausura del Call e fan morabatins" (paguen el cens de morabatins). Transcriu els primers articles:
Primo Honoratus Petri, olim vocatus Yssach Samson, filius et heres, ut dixit, universalis Samson Yssach judei qº, obtulit quoddam instrumentum publicum in et cum quo Vitalis Salamo judeus Perpiniani habitator Appamiarum (Pàmies) *vendidit dicto Samsoni Yssach quoddam hospicium intus clausuram Calli judeorum Perpiniani in vico vocato "Vitalis Struch" scitum, confrontans*

cum tenencia Zarchi Salamoni et in dicta via vocata "Vitalis Struch" et cum tenencia Dauini Salamoni judei q^o et cum tenencia Dauini Cohen. Quod fuit actum Carcassone anno dominice incarnationis M. CCC. LXXX nono. VII^a die septembris, receptum per magistrum Thomam de Clarano notarium auctoritate regia Carcassone; pro tunc dictum hospiciam erat franchum et liberum, juxta tenorem dicti instrumenti, et sic nullum faciebat morabatinum. Al marge: "Ha dit que fa sinch morabatins; fall hi, segons se diu, IIII sous VI diners".

Dicta die - Item Johannes Magistri, olim vocatus Abram Yssach de Caldes, obtulit instrumentum quo Cresques Maymo, judeus olim ville Perpiniანი nunc habitavit Petralate (Peralada) vendidit dicto olim Abram Yssach de Caldes quendam solum terre sive "sòtol" et unum solerium cum uno portico sive "portxet" intus dictam clausuram Calli, scitum in loco vocato "Lo Mas del Morer", confrontans cum quadam privata dicti mansi et cum aera ejusdem mansi et cum aliis. Actum XXVII novembris M. CCCC. VIII. receptum per Fabre notarium, salvo jure corone in IIII morabatins uno solido et sex denariis censualibus et in directo dominio (Manual de Pere Vila, notaris, n° 1452).

134. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 203. El 23 de novembre de 1407, hi hagué una reunió a la sinagoga del call. Entre els assistents, observo que hi ha: Vitalis Bendit, Samiel Bomacip, Jacó Struch, *magister* Abram Veger, *magister* Bonet Maymó, *judei secretarii hoc anno*, Struchus de Besalun, *magister* Mahirius Boneti, Abram Cabrit, Salamonus de Bellcayre, Leonus de Cabestany, Bonafós Pater, Cresques Alphaquim, Mossé Cohén, Ferrarius Bomacip, Benvenist Bonet, Duran Salamies, *consiliarii*. Vidal Bendit prengué la paraula el primer per exposar les queixes que un gran nombre de jueus havien manifestat a propòsit del cens que gravava llurs cases: "Ara volem vos certificar que tot jorn a nós vénen molts dels singulars juheus de la dita aljama exposan e dients que per los censes quels dits propietaris han a pagar, ells e cascun d'ells ne són molt affligits e les cases ne vénen a total ruïna e decasament e destrucció"; afegeixen que el protector dels creditors els fa "grans e repentines exequcions e fortz", de tal manera que "de cascuna exequció han a pagar XII. diners, de què a vegades monten més los salaris dels sags que no fa lo cens quey restarà a pagar". Decideixen que, per a l'extinció dels deutes, tota la comunitat ("el comú") pagarà als creditors o a llur protector les imposicions extraordinàries de morabatins establertes sobre les propietats del call. (B. 334).
135. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 209.
136. B. 232 (Reg. XV de la *Procuració real*), fol. 36. Aquest document, i així mateix l'ordenança de 1415, han estat analitzats per Henry als seus *Mélanges historiques sur l'ancienne province du Roussillon*, inèdits (Ms. de la Biblioteca Pública de Perpinyà).
137. Ja l'any 1375, unes provisions de Pere III havien hagut de regular la forma del pagament dels deutes contrets envers els jueus de Perpinyà per diverses comunitats i persones del Rosselló, a les quals hom havia concedit moratòries arran de la invasió de l'Infant de Mallorca (B. 329).
138. Els jueus de l'aljama de Perpinyà havien pagat 220 lliures per la imposició del coronament de Ferran I (B. 335).
139. APO, B. 217, fol. 26-33.
140. Alfons s'hi havia casat a València el 12 de juny de 1415. Era filla d'Enric III, rei de Castella. Nascuda el 14 de novembre de 1401, només tenia dinou anys quan el marit li deixà les regnes del reialme d'Aragó. Va morir a València el 7 de **setembre de 1458, sense haver tingut fills.**
141. I no pas el rei Alfons, com diu Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 211.

142. B. 217, fol. 36.
143. *Alfonsus Dei gracia rex Aragonum... gerenti vices gubernatoris generalis in comitatibus Rossilionis et Ceritanie, vicario Rossilionis et bajulo ville Perpiniani ceterisque officialibus... Quia nos ex quibusdam causis rationabiliter inducentibus animum nostrum ad ista, eximimus Aljamam Judeorum ville Perpiniani et singulares de eadem, tam Judeos quam Judeas, a foro, districtu, jurisdictione et cognicione vestri et cujuslibet vestrum, et submittimus illam et illos foro, districtui, jurisdictioni et cognicioni fidelis nostri Bartholomei Miralles procuratoris pro nobis in dictis comitatibus et locum tenentis ejusdem, dicimus et mandamus vobis ne de cetero de aljama predicta neque de causis civilibus vel criminalibus ipsam vel singulares ipsius tam in genere quam in specie tangentibus intromittere vos curetis...* Dat a València el 27 d'octubre de 1417.
144. *Alfonsus Dei gracia rex Aragonum... gerenti vices gubernatoris generalis in comitatibus Rossilionis et Ceritanie, vicario Rossilionis etc. Pro parte Judeorum Aljame ville Perpiniani fuit nobis humiliter supplicatum quod licet per nos fuerit eis concessa et per eos vobis presentata quedam nostra provisio seu litera sequentis tenoris (aquí hi ha la provisió del 27 d'octubre de 1417, reportada més amunt). Aliqui tamen vestrum non verentur contra formam preinserte nostre ordinationis venire declarationes et alia in contrarium faciendi sub velamine constitutionum Cathalonie et capitula Curiarum; et quia dicti judei non comprehenduntur sub dictis constitutionibus et capitulis, redarguentes vos de predictis per vos in contrarium predictae provisionis factis, vobis dicimus et districte precipiendo mandamus sub pena 2 mille florenorum d'executar ad unguem la dita provisió. Datum Perpiniani die 2 mensis julii 1427. El 17 de maig de 1428, Ramon Coma, procurador fischalis curie patrimonii regii, a requesta del procurador reial, fa presentar la dita lletra a Pere Fontcuberta, donzell, batlle de Perpinyà, el qual respon "que ell era prest e aparellat de complir e servir los manaments del senyor Rey e totes les coses contengudes en la present letra, e que ell confessava tenir en pura comanda, en nom del dit lochtenent de procurador reyal, la fradina juhia la qual era en casa sua, de la qual era debat vuy entre lo dit lochtenent et lo dit batlle".*
145. Alart, *Privilèges et titres*, pàg. 232. L. de Gazanyola, *Histoire du Roussillon*, Perpinyà 1857, creu que la Inquisició fou introduïda als dos comtats després del 1243: "Hi existia — diu — el 1323." Com podeu veure, nosaltres ens remuntem més de seixanta anys enrera amb el procés de Ponç de Vernet.
146. No prou satisfeta de condemnar els morts que considerava que havien estat heretges, la Inquisició en feia exhumar les restes i les lliurava a la foguera.
147. Alart, *Privilèges et titres*, pàg. 233.
148. *Die veneris intititata IIII idus septembris anno 1333 circa horam tercię Raymundus Isarni de Salsis, volens ut dixit obedire sancte matri Ecclesie et mandatis domini Inquisitoris prave Heresis et eius locumtenentis, intravit gratanter domum vocatam La Murada, que est in villa Perpiniani, ubi heretici capti detinentur, presentando se Perpinyano Sabaterii, sagioni domini nostri regis Maoricarum deputatoque ad custodiendum hereticos qui in dicta domo capti detinentur. Et existens intus dictam domum dixit quod pridem religiosus vir frater Arnaldus Guile ordinis Fratrum Predicatorum locumque tunc ut dixit tenens venerabilis et religiosi viri fratris Raymundi... dicti ordinis Inquisitoris dicte prave et inique heresis, compasciens necessitati et infirmitati quam ipse Raymundus Isarni patiebatur, concessit ex gracia eidem R^o Isarni quod exiret dictam domum et extra ipsam domum ubicumque vellet staret et stare posset, dummodo infra unum mensem ex tunc proximum et sequentem nondum elap-*

- sum rediret ad dictam domum. Et ideo..., et eciam de mandato sibi hodie ut asseruit facto per religiosum virum fratrem Johannem Cerdani, priorem conventus fratrum predicatorum de Perpiniانو locumque tenentem domini Inquisitoris prefati, infra dictum mensem nondum elapsum redierat et intraverat dictam domum seu carcerem etc. (*Nòtula* de Ramon Imbert, notaris, nº 19).
149. Gazanyola, *Hist. Roussillon*, pàg. 237, que, d'altra banda, va errat de comptes en datar aquests documents el 1323.
150. B. 100. A Carcassona, una de les presons de la Inquisició s'anomenava *La Mure*; era una tomba de vius, segons l'enèrgica expressió de L. Fédié, *Histoire de Carcassone*, pàg. 71.
151. B. 95.
152. B. 110, fol. 64r.
153. B. 134, fol. 29.
154. B. 163, fol. 12. El salari de fra Jaume Domènech era de 93 lliures anuals.
155. *Nos Petrus Dei gracia... quia vos religiosus et dilectus consiliarius noster frater Jacobus Dominici, ordinis Predicatorum, Magister in sacra pagina, inquisitor heretice pravitatis in regno Maioricarum et Comitibus Rossilionis et Ceritanie, plures libros hystoriales et alios ad preces nostras et pro nobis transtulistis de latino in vullgari eosque composuistis et compilastis ex aliis libris historialibus non sine magnis quippe laboribus et expensis, pro quibus et in satisfaccionem quorum DC florenos auri de Aragone vobis diu est dedimus* etc. (B. 136, fol 116r).
156. *Ffrater Petrus Ruppe, ordinis Fratrum Predicatorum, in sacra pagina magister, Inquisitor heretice pravitatis in regno Majoricarum et comitatibus Rossilionis et Ceritanie ceterisque aliis eisdem subditis vel annexis a sede apostolica deputatus, Reverendis Patribus Bernardo Mauricii et Bernardo Rogerii, conventus Cauchiliberi ordinis antedicti, salutem in actorum fidey domino et jhu xpo. Quoniam terrarum distancia et negociorum fidey occupacio minime permitant nos assidue in singulis partibus jurediccionis nobis comisse personaliter de presenti adesse, et ne ipsum negocium fidei nobis incumbenti factura et minima propter nostram absenciam patiatur, idcirco vobis... comitimus quod in toto comitatu Vallispirii, includendo locum Cauquiliberi in speciali, possitis hereticos seu aliter de fide suspectos credentes, fautores, defensores, receptores eorumdem... citare capere vel arrestare*. Perpinyà, 3 de setembre de 1399 (*Manual* d'Esteve Morer, notaris, nº 1035).
157. *Nos Petrus... vobis fideli de scribania nostra Alamanno Petri de Verduno... damus universa... bona nostre curie adquisita que fuerunt Johannis Dauiti dummodo infra unum mensem ex tunc proximum et sequentem nondum elapconversi, qui conventus de crimine heresis fuit in villa Perpiniანი his diebus ad incendium condemnatus. Datum Valencie VI Kls. junii 1346* (B. 97, fol. 131r). Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 253, no creu que el Rosselló hagués fornit de víctimes la Inquisició; s'equivoca, com veiem, de mig a mig.
158. *Alfonsus Dei gracia rex... episcopo Elnensi, vicariis, inquisitoribus... Pro parte aljame judeorum ville Perpiniანი fuit nostre celsitudini humiliter supplicatum quod cum vos, in casibus vobis non licitis seu permissis et in quibus nullam cognicionem seu jurediccionem adversus dictos judeos habetis, trahatis dictos judeos seu diversos ex eis ad vestrum judicium seu examen, citando eos et accusaciones contra eos admittendo et eciam aliquos capiendo et alias eos diversimode molestando, in ipsorum judeorum dampnum non modicum et jurediccionis nostre regie prejudicium et notorium detrimentum, dignaremur super hiis de aliquo remedio providere, Nosque supplicacioni huiusmodi an-*

nuentes benigne, habitis super hiis consilio et deliberacione maturis, vos tenere presentis requirimus et monemus quatinus de dictis judeis aut aliquibus causis, littibus vel questionibus eos tangentibus cognoscere vel eos ad iudicium vestrum trahere seu de eis vos intrromittere nullatenus presumatis, nisi in casibus vobis licitis et permissis juxta notata per Innocencium in Capitulo quod super voto et voti redemptione videlicet si contra legem faciunt in moralibus et si heresis contra legem judeorum inveniatur; alioquin cum indemnitati iurium nostrorum defficere nequeamus certos vos reddimus per presentes quod procedemus contra vos et bona vestra per remedia debita et opportuna, et contra illos qui ledere presumerint jura regia alias assueta. Barcelona, 12 d'octubre de 1416. El 18 de desembre de 1416, l'Inquisidor respon: *Quod ipse contra judeos Perpiniani vel aliquem ipsorum unquam processit nisi quatinus per jura comunia et privilegia Romanorum pontificum et illustrium dominorum regum Aragonum reperit fore indultum; et cum in preffata littera domini nostri Regis continetur quod Inquisitor non procedat contra judeos nisi in duobus casibus, juxta notata in capitulo quod super de voto et voti, dicit quod novissime fuerunt ordinata multa salubria in favorem fidei christiane et ut cicius ipsi judei ad lumen veniant veritatis per dominum Benedictum papam XIII, que fuerunt laudata et approbata per recolende memorie dominum Fferdinandum genitorum illustrissimi domini Regis nunc regnantis, et juxta quod novissime Inquisitores habent potestatem in multis casibus in ipsos judeos; et ideo dictus Inquisitor vult consultare predictum dominum Regem, facturus postmodum juxta sue beneplacitum voluntatis, petens hanc inseri et continuari...* (B. 339).

159. "Ara hojats què us notifica lo molt honorable Mossèn Macià Des Puig, cavaller, batlle de la vila de Perpenyà, a requesta del reverent frare P. Solà, del orde dels Presicadors, maestre en Sancta theologia, Inquiridor de la heretical pravitat en los comtats de Rosselló e de Cerdanya e de les terres a ells adjacents: Que com per la gràcia del Sperit Sant, il·luminador de tota perfecció e de totes virtuts, molts dels juheus e juhies se sien batejats e venguts a la sancta fe catòlica e a creensa del vertader Maçies e salvador nostre Jhu Xt, promès e pronunciat per los sants Profetes, e com ara per gran dolor sien atrobades moltes juhies mullers de cristians novellament convertits, les quals juhies ne après de hun any a elles donat, ne encara après de dos ni de tres anys nos sien volgudes bateiar, ans encara vuy ab gran durícia stan en lur judaysme e pertinàcia, e com la habitació de les dites juhies ab lurs marits sia visiblement e manifesta en gran contumèlia del creador e en gran dirrisió de la sancta fe cristiana e de les serimònies d'aquella, encara més com alguns cristians e crestianes novellament convertits cohabiten ab lurs pares e mares, fills e filles, oncles e ties e ab altres juheus o juhies, recullints los dits juheus o juhies en lurs cases, menjant e bevent e dormint en gran vilipendi de la sancta fe cristiana e en gran derogació de la ordinació sobre açò feta per lo molt alt senyor rey En Jacme de Mallorques de bona memòria, la qual fou dada en Perpenyà a XI de les Kalendes de maig del any M.CC.XC.VI., la qual és de la tenor següent:

Que negun batejat o batejada qui sien stats juheus no gausen intrar al Call dels juheus per menjar ni beure ni intrar en lurs cases ni haver ab ells familiaritat ni ésser participans ni conversants ab ells; e qui contre lo dit manament farà, pagarà lo batejat o la batejada per cascuna vegada vint sous, e si no porà pagar, pendrà vint assots, el juheu o la juhia qui axò sofferrà, pagarà per cascuna vegada C. sous; de les quals penes pecuniàries lo denunciador haurà la terça part.

Emperamor d'açò, lo damont dit reverent Enqueridor, per auctoritat de son

offici de la Sancta Inquisició, volent se conformar ab la dita ordinació del dit senyor rey en Jacme, de bona memòria, e volent provehir a tants grans scàndols, erròs e dampnatges qui de aysò per tollerància en contumèlia del Creador et de la Sancta fe cathòlica se seguexen es porien seguir, ab son venerable Consell ha ordenat que negun o neguna dels dits cristians novells no haja conversar ni participar ab juheus ni ab juhies ni intrar en lo Call dels juheus ni en les cases de juheus ni de juhies de menjar directament o indirecta, ni pendre negunes coses menjadores dels dits juheus o juhies, sots pena de XX sous o de star al Càrcer de la Murada per hun mes per cascuna vegada que lo contrari faran, de la qual pena pecuniària haurà lo denunciador la terça part. *Die veneris intitulata XVI augusti anno M.CCCC.XX. presens preconitzacio fuit publicata per villam Perpiniã*" (B. 217, *Procuració real*, XIII, fol. 11).

160. B. 217.

161. B. 217.

162. *Martinus episcopus servus servorum Dei ad futuram rey memoriam. Veram christianorum fidem habere non creditur qui ad christianorum bapisma non spontaneus sed invitus cognoscitur pervenire. Consideracione itaque premissorum inducti, necnon universorum judeorum in Ispaniarum partibus comorantium precibus inclinati, ut judei per christianos ab bapismum suscipiendum inviti compelli non possint, eciam si judei ipsi cuiquam promissionem fecerint, nisi in actu bapismi constet de persone baptizande libera voluntate, nec propterea aliquam penam incurrant, auctoritate apostolica statuimus per presentes, constitutionibus apostolicis ceterisque contrariis non obstantibus quibuscumque. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostri statuti infringere vel ei ausu temerario contrahere. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursum. Dat. Rome apud Sanctam Mariam Maiorem (XII) Kls. octobris Pontificatus nostri anno quarto* (B. 232, fol. 119v, còpia de 1422).

163. *Alamannus... Ad noticiam nostram serenissimo domino Alfonso Aragonum rege insinuante pervenit qualiter judei in ipsis partibus comorantes per nonnullos ex vestris contra sanctorum canonum instituta molestantur ut ad bapismum trahantur inviti. Quare cum dictus dominus Rex pro ipsorum judeorum conservacione justicie cum instancia per suas literas intercesserit et hoc nobis inconveniens videatur et contra juris formam, universitatem vestram tenore presencium requirimus et monemus quatinus a molestiis huiusmodi omnino cessantes judeos preffatos inquietare contra juris formam ut preffertur de cetero desistatis. Datum Ylerde XVIII Kal. decembris anno a nativitate Domini M.CCCC.XVIII Pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Martini divina providencia Pape V. anno secundo* (B. 219, fol. 21r).

164. *Ibidem*. Sabem que aquest pseudo-papa havia passat algun temps a Perpinyà, on havia convocat un concili (1408). Hi tornà el 1415 per conferenciar amb el rei Ferran d'Aragó i l'emperador Segimon. Benet XIII esquivà sempre de respondre d'una manera precisa a les propostes que li foren adreçades per tornar la pau a l'Església. Havia fet molt per Ferran, que li devia, en certa manera, el tron d'Aragó. Irritat pel fet que el rei no l'havia secundat, segons ell, amb prou d'ardor, abandonà Perpinyà cuita-corrents i es retirà a Peníscola. Aconsellats per fra Vicent Ferrer, el Rei i els prínceps que havien reconegut Benet XIII l'abandonaren. El 24 de desembre, una ordinació de Ferran va notificar la cessació de l'obediència, que es féu solemnement a Perpinyà el 6 de gener de 1416. El 16 d'agost de 1418, Alfons prohibí tota mena de comunicació per terra o

- per mar amb el lloc o castell de Peníscola “on olim B. ab als cuns seus adherents dies ha s’és inclús, e de present s’enforteeix” (B. 219). Benet hi morí, en la seva obstinació, l’any 1424.
165. 10 de novembre de 1424. *Reverendus et religiosus vir frater Petrus Solani, ordinis Fratrum Predicatorum conventus Coquiliberi elnensis diocesis, in sacra pagina professor Inquisitorque heretice pravitatis in comitatibus Rossilionis et Ceritanie; attendens quod ipse dominus Inquisitor dictum suum officium Inquisitionis habet, tenet et possidet vigore concessionis sibi facte de dicto officio per Reverendum in Cristo patrem magistrum Johannem de Podio Nucis, dicti ordinis Magistrum Generalem nunc vero Cathaniensem Episcopum, et postea dictum officium per sedem apostolicam confirmatum obtinuit tenore Bulle que sequitur...* Segueix, en efecte, la butlla datada a Florència el 8 de juny de 1419 (Nòtula de Jordi Barrera).
166. Ordre donada a Alomar, notari, *quatinus tradat omnia instrumenta et scripturas factas tempore Magistri Sola q^o Inquisitoris tangentes En Bonafós Roget judeum* (B. 262, fol. 122v).
167. B. 342.
168. Nòtula de Guillem Pi.
169. B. 829.
170. *Ibidem*. Hi havia a Illa una comunitat jueva força important. Els documents de 1403 i 1404 esmenten també, amb domicili en aquesta vila, Bonastruch Daví, Jussef de Blanes, Salamies Cohén i la seva muller Gojona, Mossé Lahó o Lehó Alamany i la seva muller Joyha, Issach Jaffudà etc. Però la comunitat es va extingir gairebé en aquesta mateixa època, car una peça de terra que feien servir de cementiri (“lo fossar dels juheus”) fou venuda el 1405 i dedicada a conreu el 1422, *cum pro nunc non sint in villa de Insula judei nec pro temporibus futuris amodo spectantur esse*. Trobo encara a Illa, l’any 1407, un jueu que és “físic” o metge públic, *Magister Jussef de Cereto* (Nòtula de Bernat Borgua). Aquest darrer ens recorda que el fossar dels jueus de Ceret va ser venut també per aquella època (B. 178).
171. Es tracta concretament aquí de dos privilegis, l’un de Jaume el Conqueridor, del 2 de les calendes d’octubre de 1236; l’altre de Jaume II d’Aragó de les nones d’abril de 1300. Heus aquí en substància el primer, segons la lletra de 1378: *Nos Petrus Dei gracia rex Aragonum... Attendentes serenissimum dominum Jacobum memorie recolende Aragonum regem abavum nostrum concessisse per privilegium... judeis Barchinone et aliis habitantibus in Cathalonia quod quando cumque et quocienscumque ab aliquo christiano vel christianis contra ipsos judeos vel aliquem eorum super aliqua demanda placitum seu questio moveretur aut esset exorta, quod non obtineretur in aliquo sententia contra eos nisi probatum esset legitime per christianum et per judeum; quodque dictum dominum regem Jacobum abavum nostrum cum alia sua carta, que erat declaracio premisse carte, ipsis judeis concessisse predicta tam super facto criminum quam super facto debitorum, ut hec et alia in cartis ipsis seriusius edocetur... El rei afegeix: Attendentes eciam fuisse per aliquos hesitatum et revocatum in dubium minus bene si judeus batizatus aut judea babtizata sub nomine christiani debeant intelligi et comprehendendi, videlicet quod quando cumque judeus vel judea babtizati in dictis causis civilibus vel criminalibus ut testes intervenerint et testimonium perhibuerint habeantur pro Christianis sic et quantum quod habeat intervenire testimonium judeum cum eis, ut in dictis cartis privilegiorum supra continetur, idcirco notificamus et confirmamus serie hujus privilegia supradicta, et dictum dubium declarantes volumus, sta-*

tuimus et ordinamus quod in quibuscumque causis civilibus et criminalibus que moveantur seu moveri contigerit in futurum contra judeos vel judeas, quamvis baptizatus vel baptizata seu conversi testificati fuerint in eisdem, habeat et debeat intervenire judeus ut testis, juxta predictorum privilegiorum et cartarum seriem et tenorem, quoniam indubitanter est verum judeum baptizatum sub christiani nomine fuisse comprehensum et debere subintelligi et comprehendi (B. 217, fol. 90).

172. *Nòtula* de Bernat Fabre, any 1402, notaris, nº 2151.
173. B. 336, fol. 115, notaris, nº 761 (*Aljama dels jueus de Perpinyà*, 1417-1454).
174. *Nòtula* de Ferriol Bosquerós.
175. *Nòtula* de Guillem Fabre, notaris, nº 150.
176. El 19 d'agost de 1420, Bartomeu Miralles, procurador reial, assabentava Antoni Carbó, protector de la "corona" dels creditors de l'aljama, que havia de mostrar els títols en virtut dels quals percebia drets d'alienació i d'altres sobre certes cases del call, com veurem pel document que reproduïm més avall. El call havia ja minvat, i aquest mateix Carbó declarava poc de temps després que tots els jueus i totes les jueves forasters que voldrien establir-se al call per poblar-lo serien francs i quitis de tota mena de censos, talles, exaccions i contribucions percebudes o a percebre per la satisfacció dels dits creditors (B. 226). "En Barthelemi Miralles, procurador real etc., al honrat n'Anthoni Carbó, protector, procurador e conservador dels cresedors de la aljama dels juheus de la vila de Perpenyà, salut e honor. Com nós per interèsser, profit e utilitat del patrimoni del senyor Rey vullam quitar a luir les dretes senyories, luysmes e foriscapis alienats e transferits per lo senyor rey en Martí, de bona memòria, en los dits cresedors sobre la aljama de Perpenyà e singulars de aquella, los quals al present vos sforçats percebre e cullir, no sabem *quo titulo*, e pagarvos lo preu que realment e de fet hajats o hajen pagat per causa de la dita alienació e ço que siam tenguts, per ço etc. vos manam mostrar los títols... [Altrament] procehirem en pendre e haver a mans del dit senyor Rey les dretes senyories, loysmes, foriscapis, censes, morabatins e altres drets imposats o constituïts en e sobre les cases e altres propietats dins lo call antich e non constituïts. Dada a Perpenyà, a 17 d'agost 1420" (B. 219, fol. 98r). Remarqueu l'expressió "lo call antich" (en altres llocs "lo call vell"), que indica prou clarament que la jueria havia estat barrejada i destruïda el 1391.
177. *Nòtula* de Bernat Fabre, notaris, nº 2150.
178. B. 336.
179. *Ibidem*.
180. Preceptor de Cenit, de l'orde dels Hospitalers de sant Joan.
181. B. 337.
182. Diverses cases del call havien estat venudes a cristians per alguns conversos. Per exemple, due jueves, mare i filla, convertides al cristianisme, havien venut una mica abans llur casa del call a un prevere de l'església de sant Joan (B. 336).
183. Els censos, quasi tots reduïts a la meitat, continuen enunciant-se en antics morabatins, avaluats en 9 sous barcelonesos cadascun. Durant els primers anys del segle, la comunitat havia venut algunes cases situades dins el call, infeudades primitivament pels administradors de l'almoïna fundada per Meïr Abram; sobre el valor d'aquestes cases, hom havia gravat una renda anual de deu morabatins en profit dels creditors de l'aljama, el morabatí avaluat també a 9 sous de Barcelona (B. 334). Per "renda de morabatins" hom entenïa ordinàriament els drets d'alienació pagats en morabatins (B. 332).
184. Sobretot a Santa Coloma de Queralt, on hi hagué batlles jueus i metges públics

- jueus. "Cresques, juheu, fou llarchs anys batlle de la vila de Santa Coloma; Bonjuha, també juheu, ne fou metje aconductat pels jurats per servir la vila... Observenlo que tinch a la vista que's dóna lo títol de *don* a juheus, *don Mossé, don Cahim*, Indicaria assò que'ls juheus guanyavan consideració entre los cristians a proporció que s'anavan atansant los temps moderns?" (Joan Segura y Valls, "Il·lustració al segle XV. Costums, mobles, indumentaria, vocabulari", *La Veu del Montserrat* 9, Vic 1886, pàg. 336, 344, 360, 367-368). El jueu Alatzar Golluf, mort el 18 de juny de 1389, havia estat tresorer de la reina Violant, tercera muller de Joan I (B. 330).
185. Bonjuha Gracià, jueu corredor de Perpinyà, declara haver fet en nom de Julià Garrius, tresorer del rei, i per les necessitats de la cort, diverses operacions comercials, entre d'altres la compra de 60 cargues de pastell, venudes per Guillem de Gallavella, mercader de Tolosa, al preu de 10 florins la carga, en les quals ha perdut 33 lliures barceloneses (B. 187). És aquest mateix Garrius, tresorer del rei, qui manlevava un dia a un jueu de Perpinyà 200 florins d'or, a un interès d'onze florins per tres mesos (B. 178).
  186. El 1308, els procuradors reials arrenden per dos anys a Salomó Bonet, jueu d'Illa, Bonjuses Abram d'Agde, Bendit Mossé i Astruch Bonet, jueus de Perpinyà, les rendes del rei a Millars, al preu de 975 lliures barceloneses anuals; Abram Bondia, jueu d'Arles, Mossé Cresches Bendit i Mayrona, muller de Bonet de Perpinyà en són fiadors (B. 22). El 1360, la majoria de les rendes de la Cerdanya són arrendades a jueus de Puigcerdà (B. 111). El 1370, la renda reial d'Angostrina (Cerdanya) és arrendada a Vidal Bonsenyor, jueu de Puigcerdà.
  187. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 211.
  188. Gazanyola, *Hist. Roussillon*, pàg. 279.
  189. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 198.
  190. B. 226, fol. 20.
  191. B. 405 (*Manuale curie patrimonii regii*, reg. I).
  192. *Ibidem*.
  193. REJ 2, París 1881, pàg. 18, nota 4.
  194. Trobo fins i tot el 1413 un tal *Magister Thomas terre Alte Alemannie*, que cura especialment el mal de pedra, *de petra sive de grava* (*Manual* de Pere Baseli, notaris, nº 1721).
  195. Cal tenir present que durant un segle i mig (de 1204 a 1345) Montpeller i Perpinyà estigueren sota el domini dels mateixos reis, els d'Aragó i de Mallorca. La Universitat de Lleida no fou fundada fins al 1300; Catalunya estava aleshores sota un domini diferent dels nostres dos comtats. No ha de fer estrany, doncs, que els joves del Rosselló anessin a Montpeller per adquirir les nocions científiques que cap altra ciutat del migdia de França no els hauria pogut donar aleshores amb els mateixos avantatges. Potser, fins i tot, el rei Pere III, en fundar la Universitat de Perpinyà, el 1349, volgué consolar els nostres avantpassats de la separació política que acabava de produir-se entre ells i Montpeller, definitivament annexada a la monarquia francesa. Les universitats d'Itàlia enviaven també alguns metges; trobem, entre d'altres, el 1361, un tal Guillem Lombardo, originari de Piacenza i graduat de la Universitat de Bolonya, establert a Vinça en qualitat de metge públic o físic, i pensionat pel consell municipal.
  196. *Nòtula* d'Arnau Miró, notaris, nº 4713.
  197. *Johannes Pecolli de Sancto Ypolito solvo et difinio vos, Bonjuses Helies et Jacob Elies ejus filium, judeos medicos castris de Clayrano, ab universis usuris, lucris et interesse per vos habitis*. Bernat Vilanova de Sant Hipòlit reconeix deure a

- Jacob Bonjusses, *medico de Clayrano*, i als seus, 64 cargues de sal que li havia venut (*Nòtula* de Ramon Gerald, notaris, nº 3943).
198. *Nòtula* de Guillem Fabre i Guillem Morer, notaris, nº 4948.
199. *Nòtula* de Ramon Ferrer, notaris, nº 34.
200. *Nòtula* de Guillem Fabre, notaris, nº 127.
201. *Nòtula* de Guillem Fabre, notaris, nº 132.
202. *Nòtula* de Francesc Gironí.
203. *Nòtula* de Jaume Molines, notaris, nº 4687.
204. Aquesta pesta devastà els dos comtats. A Perpinyà, la població fou literalment delmada. Com sabem, Raymond de la Chau de Vinas va escriure un *Traité de la peste de 1348*.
205. Al segle XIII, Cotlliure ja tenia un hospital, sota la direcció d'un comanador, assistit d'un capellà. L'1 de desembre de 1292, Guillem de Puig d'Orfila instituïa una important fundació en aquest establiment a mans dels prohoms locals (*Cartulari* de Cotlliure). No em sé estar de retreure que el savi químic Mateu Orfila era descendent d'aquest Guillem. La família s'extingí fa molt de temps al Rosselló, però una branca s'havia establert a l'illa de Mallorca, on subsisteix encara avui. Diverses altres ciutats i pobles dels comtats tenien també hospitals. N'hi havia un al call de Perpinyà. El 4 d'octubre de 1414, Leuí, jueu castellà, i la seva muller Sara, conclouen un acord amb Jussé Struch, Issach Geffudà i Vidal Efraym, *rectoribus confratrie hos[pita] lis sartorum judeorum Perpiniani qui ebrayce vocamini barurim*,^[17] prometen administrar bé, durant tot l'any i segons les convíncions, *domum hosp[ita]lis pauperum judeorum qui ebrayce vocatur heddes*,⁴ que capitula sunt [...]: "Primo que nós sim (per "siam") tenguts la dita casa hospital tener endressada et recullir los pobres juheus qui de qualsevolrà parts del món en aquella volran repausar niy staran, per aytant temps com vosaltres volrets quey stien. Item quels aurem bon solàs els tenrem netz ab blanchs lansols axí com mils porem" (*Manual* de Guillem Fabre, notaris, nº 5096).
206. Prenc l'anàlisi d'aquest document d'una lectura feta per J.B. Alart durant una sessió de la Societat Agrícola, Científica i Literària dels Pirineus Orientals, sota el títol d'"Un médecin public à Collioure en 1372".
207. *Et michi Issach Cabrit fisico et judeo dicte ville Perpiniani die et anno proxime dictis unum scutum auri de Francia michi debitum racione laboris per me facti in quadam collacione que fuit habita inter medicos istius ville pro ultima infirmitate in qua existerat dictus dominus Patriarcha, in qua collacione ego ut fisicus fui presens et consilium meum prebui* (Èpoques de la Cambra apostolical, a la *Nòtula* de Bernat Masdamont, fol. 193ss, notaris, nº 1603).
208. *Nòtula* de Bernat Maney, notaris, nº 429.
209. *Manual* de Gabriel Resplant, notaris, nº 1014.
210. *Nòtula* d'Andreu Romeu, notaris, nº 101. Es tracta de l'inventari dels béns d'un especier que devia prestar diners als jueus, ja que portava un "libre de deutes de juheus".
211. *Manual* de Jaume Molines, notaris, nº 452.
212. *Manual* de Guillem Bernat, notaris, nº 306.
213. *Manual* de Bernat Masdamont, notaris, nº 1610. "Saentràs" [= "ça entràs"] correspon al llatí *quondam* o *qui obiit*, "difunt".
214. Guiu de Chaulhac fou capellà d'Urbà V. Va ser un metge expert, que trencà amb **les fórmules de l'escolàstica** i amb **els arcans** de la gran obra. La seva *Gran Cirurgia*, que hom esmenta aquí, aparegué el 1363. Fou traduïda al romanç o català, com veiem pel títol que porta en aquest inventari.

215. És evidentment el cèlebre cirurgià Lanfranco de Milà. Guillaume Yvoire, a la traducció francesa que féu de les seves obres, l'anomena Alanfranc. Sabem que les seves obres foren traduïdes a l'hebreu també.
216. Thederic, probablement el cirurgià del segle XIII Tederic de Lucca.
217. Aquest Roger és, sens dubte, el metge cirurgià Roger de Parma, sobre el qual hom trobarà una extensa informació al volum XXI de la *Histoire Littéraire de la France*. Arnau de Vilanova el cita al seu tractat *De venenis*.
218. Platearius, antic cirurgià molt conegut, sovint esmentat al *Speculum* de Vincent de Beauvais. Veiem que el tractat de Platerius reportat aquí havia estat traduït al català.
219. Fora que no sigui un original català avui perdut. B. Hauréau fa remarcar que existia un altre *Thesaurus pauperum*, que és de Pere Hispà. No s'han de confondre aquestes dues obres. No se sap el lloc de naixença d'Arnau de Vilanova, però tot fa creure que era català. Va tenir molta anomenada; però les circumstàncies de la seva vida no són gaire conegudes. Va escriure molt sobre medicina, car era físic. No ha estat demostrat que hagués estudiat a Montpeller, com alguns han afirmat, però sembla cert que practicà i ensenyà la medicina en aquesta ciutat més endavant. El 1317, la Inquisició examinà els llibres d'Arnau, hi trobà proposicions herètiques o suspectes d'heretgia i les condemnà formalment. Hi ha una llista completa de les obres publicades, inèdites o perdudes d'Arnau de Vilanova, feta per Barthélemy Hauréau, al volum XXVIII de la *Histoire Littéraire de la France*.^[5] Quatre famílies de nom Vilanova han figurat en la història del Rosselló:
1. Una família de l'Empordà, probablement originària de Vilanova de la Muga, a l'oest de Roses, els passos de la qual són difícils de seguir. Un dels seus membres, Bernat de Vilanova, és qualificat de *miles* (1256-1273);
  2. A Perpinyà, veig, el 1322, un Bernat de Vilanova, notari i conseller del rei Sanç de Mallorca; de 1369 a 1382, Pere de Vilanova;
  3. Una família originària de València, el membre més antic de la qual, conegut al Rosselló, és Francesc de Vilanova, de 1389 a 1428;
  4. Una família originària de Corçà (diòcesi de Girona). Un dels membres d'aquesta família, Arnau de Vilanova, és conegut el 1544.
220. Guido, és a dir, Guiu de Chaulhac.
221. El metge Guillem de Salicet és esmentat diverses vegades per Henri de Mondeville, el famós cirurgià de Felip el Bell, rei de França. Salicet nasqué a Piacenza cap a 1245. És l'autor del *Liber in in scientia medicinali et specialiter perfectis qui Summa conservationis et curationis appellatur*, seguit d'un tractat intítulat *Cyrurgia*.
222. Nòtula de Francesc Gras, notari, nº 33. A la nòtula 32, del mateix notari, veig que el llibre anomenat *Macdassia* fou venut per 3 lliures de tern barceloneses, en diners comptants. Aly Abraam deixava en el seu testament *V sol. Barc. elemosine judeorum infirmorum calli Perpiniani*.
223. Nòtula de Ramon Record, notari, nº 4987.
224. Conté els objectes que segueixen: (1) .I. pareyl de baces d'aram, (2) .II. citres [sitres] d'aram, (3) .III. tasses d'argent, (4) .I. copa d'argent de part de dins ab armaut [ermaut = esmalt] vert e blau, (5) .I. cobertó de sendat vermeyl, (6) .II. coxineres obrades de seda, (7) .I. pareyl de tovaýloles obrades de seda als caps, (8) .II. pareys de tovaýles, (9) Miga dotzena de tissors, (10) Item cot e gonela de pes [pells] blau clar e en lo cot ha pels blanques d'anyels, (11) Altre cot e gonela de mesclat sens pells, (12) Mantell de pes [pells] de blau ab cordes e vetes de seda ab taxels [teixells] d'argent, (13) .I.ª mantelina mesclada ab cordó morat,

- (14) .I. pareyl de vànohes, (15) .I. pareyl de casses d'aram, (16) .I. mantell blau ab cordes, (17) Cot e gonela e gramaya de blau, (18) I^a cotardia blava, (19) .I. morter de coyra (*sic*), (20) .I.^a caixa de noguer, (21) .I. lanta [llàntia] de lautó, (22) .I. manto mesclat, (23) .I. lavador d'estayn, (24) .I. fornal de coura, (25) .II. correges d'argent, (26) .I. foger de ferra, (27) .II. canalobres ferri, (28) .I. frontals blancs e altres grochs de seda, (29) .I. pareyl de vèls de coton, (30) .II. coffes de broyda de seda, (31) .I. coffret, (32) miga dotzena de cuyleres d'argent, (33) .I. fferres, (34) .I.^a cortadia ab pels blava, (35) .I. mantel de blau clar, (36) .I. palmel de noguer, (37) .II. gerres de tener ayga, (38) .II. morters de pera, (39) .I. sagel d'argent ab cadena, (40) .I. barralet petit d'argent ab sa cadena d'argent, (41) .I.^a ploma d'escriure d'argent, (42) .III. bótes grans de tener vin.
225. Vegeu, sobre aquest mot, REJ 16, París 1888, pàg. 277.
226. *Sic* per David.
227. Com es veu per l'article següent, *pesses* vol dir "parts" o "quaderns" d'un llibre.
228. *Nòtula* de Guillem Fabre, notaris, nº 161.
229. *Manual* de Guillem Fabre, notaris, nº 129.
230. *Nòtula* de Guillem Fabre, notaris, nº 127. Perpinyà tenia una moneda especial, que corria als comtats, ensems amb la de Magalona i la de Barcelona. Aquesta darrera experimentà diversos canvis; el sou de quèrn o quatern, de 44 per marc d'argent, d'11 1/2 diners de metall fi, fou substituït, el 1221, pel sou doblenc, de 88 per marc. Aquesta moneda fou reemplaçada per la de tern, establerta el 1258 per Jaume I d'Aragó i confirmada posteriorment per una constitució de les corts celebrades a Barcelona el 1290. El Rei havia declarat que aquesta moneda seria *perpètua*, exclusivament fabricada a Barcelona, d'una llei de tres marcs d'argent i nou de coure, i composta de diners i d'òbols, l'aliatge, el tipus i les llegendes dels quals serien idèntics. Quant al pes, fou ordenat que cada marc de l'esmentat aliatge (marc de Barcelona) es dividiria en 18 sous de diners i 20 sous d'òbols. Ni la moneda de Magalona ni cap altra no podrien ser donades ni rebudes en pagament. Vers 1412, la lliura contenia 20 sous, anomenats *dinarin* en algunes llistes de repartició redactades en hebreu, i el sou valia 12 diners o *pessitin*.
231. *Nòtula* de Ramon Ferrer, notaris, nº 130.
232. *Nòtula* de Pere Ornós, notaris, nº 540.
233. *Manual* de Bernat Fabre, notaris, nº 5095.
234. *Nòtula* de Jordi Barrera, notaris, nº 274.
235. *Inventari dels béns dels jueus*, B. 339.
236. El *Manual* de Bernat Fabre per a l'any 1379 porta un doble alfabet hebreu damunt la coberta.
237. Ja hem dit que els monuments de pedra d'origen jueu manquen totalment. Afegim que no existeixen tampoc aquí monedes jueves.
238. REJ 1, París 1880, pàg. 82. S'equivoquen els autors de l'*Annuaire* dels Pirineus Orientals per a l'any 1834 en dir que Ezobí o Hyssop era de Perpinyà, i encara van més lluny d'osques fent-lo viure al segle XV. Henry, *Hist. Roussillon*, I, pàg. 451, cau en el mateix error.
239. Imprès a Constantinoble el 1523, la "Safata d'argent" fou traduïda al llatí per Reuchlin amb el títol de *Rabbi Jos. Hyssopus Perpiniensis judaeorum poeta dulcissimus ex hebraea lingua in latinam traductus*, Tübingen 1514, in-4°. Més endavant, Mercier, professor d'hebreu al Col·legi Reial, en donà una nova traducció, acompanyada del text original, a continuació de la versió del *Càntic de Rabí Hai*. La darrera edició és la de Berlín 1860. El poema d'Ezobí hi és acompanyat d'un tractat de R. Haya Gaon, amb notes de M. Steinschneider.

240. E. Renan, *Histoire Littéraire de la France*, volum XXVII, pàg. 703.
241. *Ibidem*, pàg. 632.
242. Notaris, nº 4706.
243. J.B. Alart, *Les stils de Villefranche-de-Conflent*, París 1862, pàg. 8.
244. Renan, *loc. cit.*, pàg 524. El nom vulgar català del poeta Pinhas ha-Leví era Don Vidal Profet o Profayt. Habitava Perpinyà, però posseïa una propietat a Canet.
245. Bartolocci, *Bibliotheca magna rabbinica*, I, pàg. 734, el considera nat a Bagnols, un poblet del Gard.
246. F. Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona 1836, pàg. 28.
247. Renan esmenta un Gersom, fill de Salomó, autor d'una mena d'enciclopèdia d'història natural i de filosofia, intitulada *La Porta del Cel*. Segons alguns manuscrits, aquest Gerson o Gersom, que vivia a la segona meitat del segle XIII, era català, i alguns autors el consideren pare del rabí Leví ben Gerson de qui parlem aquí.
248. Ab. Cahen, "Les Juifs dans l'Afrique septentrionale", al *Recueil de la Société archéologique de la province de Constantine*, 1867.
249. Boaça, "Note sur quatre documents en langue hébraïque conservés aux Archives du département des Pyrénées Orientales", al volum 17 del *Butlletí de la Societat Agrícola, Científica i Literària de Perpinyà*. Trobo un Mossé Duran de Cabestany (*Capite stagno*), el 1276, a Perpinyà (Notaris, nº 4710), *Magister Duran Leó*, que figura en una llarga llista de jueus, feta el 25 de maig de 1380, amb Duran d'Arles (*Nòtula* de Francesc Gironí). Una llista de l'1 de març inclou Duran Salamies.
250. Francesc Puignau, *Rubriques*, VI, fol. 351.
251. B. 412. L'escola o sinagoga del call sembla haver estat treta del seu lloc els primers anys del segle XV; un document hebreu de l'11 de maig de 1412, que és una llista del repartiment d'una desgravació de 8 lliures i 15 sous, potser s'hi refereix: "Nosaltres, secretaris sotasignats, hem afectat, amb acord unànime, les rebaixes damunt inscrites al preu a pagar per la venda dels seients de la sinagoga, comprats per En Vidal Viosch (rebaixes constituïdes per) 8 lliures i 15 sous que ens restava a pagar, segons el contracte de venda, passat el segon dia del mes de març de 412 (1412), pel notari En Bernat Fabre". Boaça, a qui manllevem aquesta traducció, té raó de dir que, ignorant com ignorem les diferents circumstàncies que acompanyaren aquest text, ens és impossible de saber exactament què vol dir. ¿Vidal Viosch era només el mandatari de la comunitat jueva, que en lloc de vendre els seients de la sinagoga, els ha, al contrari, comprats? ¿O bé cal admetre que Vidal Viosch ha fet l'adquisició dels administradors de la sinagoga pel seu propi compte i pel d'un gran nombre de jueus, el nom dels quals figura a l'acta? Hi havia hagut un contracte de venda dels seients de la sinagoga, el 2 de març de 1412; per desgràcia, aquest document no ha arribat fins a nosaltres. Vegeu Boaça, *loc. cit.*
252. *Directorium Inquisitorum Eymerici*, § 3, 11, 12, 15, 16, 17.
253. Henry, *Hist. Roussillon*, II, pàg. 248.
254. J. Amador de los Ríos, *Études historiques, politiques et littéraires sur les juifs d'Espagne*, París 1861, pàg. 141-142.
255. *Ibidem*.
256. Notaris, nº 801, fol. 39. "Rede de Ambrosio Pannochi e Company in Neapolis Jhs en Çaragoça a XVIII de julio 1492 pagat a la usança por aquesta secunda de cambio no havendo por la primera a Dauit Cohén judío de Belxit o a su fixo Caçón Cohén mil quoranta tres ducados d'oro de cámara, dezimos I^m

XXXXIII ducados, por el valor aquí del dicho Dauit Cohén fazet buen pago y ponet a conto de los vuestros de Roma sobre de nosotros y thomat quitanzas, Jhs vos g. Vuestros, Pedro e Miguel Torrero.

257. *Ibidem*, fol. 38.

258. *Ibidem*.

259. B. 413 (*Manuale curie*, IX), fol. 43r.

260. *Ibidem*, fol. 44r. Entre els jueus vinguts d'Espanya, podem esmentar: Salomon Habusmel àlias Xamorro i Jussé Habusmel, de Saragossa; Matzolto, vídua de Fahim Amaxiton, Salomon Manafem, Senton Avin Caleya, Abram Benfulo, Fahim Jacob, Jucef Almosnino, Jamilla, vídua de Casson Coffén, de Montsó; Salomon Coffén, de Lleida; Mossé Raynes, d'Ossa (Huesa del Común), a l'Aragó. El 24 de setembre de 1492, Falaguer Rimoch i Samuel Almosnino, representants de 61 caps de casa dels jueus d'Estadella; Rabí Salmó Paperri, Bonanad Abin Baruch, Abram Abdus dit "Xiquello" i d'altres, en nom de 74 caps de casa de l'aljama de Montsó; i En Assan Mossé, de Perpinyà, venen de manllevar 135 lliures, que les aljames de Montsó i d'Estadella deuen en pagament del salconduit concedit — mitjançant 20 sous per cap de casa — pel virrei de Rosselló i Cerdanya, a les aljames forasteres refugiades en aquestes regions (B. 338). Els diners, els foren prestats per Ferrer d'Ala i Bernat Sanxo, mercaders de Perpinyà. L'11 d'octubre de 1492, aquests demanaren l'embargament dels béns dels deutors, que havien estat dipositats a casa d'Abram Menaffem, jueu del call de Perpinyà. Citaren, doncs, Abram Menaffem, però aquest respongué que no havia de retre comptes dels béns en qüestió sinó a aquells que els hi havien lliurat. Els dos mercaders perpinyanesos segrestaren aleshores les mercaderies de Bonanat Abin Baruch, que en protestà. El 25 d'octubre demanà que fos interrompuda la venda d'una bala que li havia estat embargada per ordre de Bernat Sanxo i Ferrer D'Ala, "atès que és stada feta concòrdia entre lo dit F. d'Ala, com a detenedor de la roba de la aljama de Monsó, ab los jueus de dita aljama, que per la quantitat que dit Ala resebia de dita aljama que devien pagar per testa tres ducats e mig; e com dit jueu hage pagada la sua part e la part de tota sa família, demana que dues bales de roba que... té... li sien restituïdes... Lo dit Ala demana esserli satisfet per tots los jueus de la dita aljama de Montsó qui són vuy en la present vila etc." (B. 413, fol. 46 i 48).

261. *Cum magnificus vir Spanyol de Camon, domicellus, a Christianissimo domino nostro domino Ffranchorum rege fuerit commissarius, una cum magnifico Petro Irraxeta domicello, cum illis verbis et quilibet in solidum creatus, ordinatus et deputatus cum suis patentibus regiis litteris pergamenis... Dat. in Monte de Goydie XV mensis septembris anno 1492, ad procedendum adversus et contra quoscumque judeos mares et femellas et eorum et cujuslibet ipsorum bona degentes in terris, villis, castris et locis sitis in comitatibus Rossilionis et Ceritanie, bannitos et expulsos per serenissimum regem Castelle et Aragonie a suis regnis, terris, civitatibus, villis, castris et locis et alia peragendum prout et quemadmodum in dictis commissionis litteris regiis est contentum, dictum, expressum et ordinatum; et cum inquam idem magnificus vir Spanyoll de Camon, prout asseruit, de proximo est a presenti villa Perpiniani recessurus, et ne voluntas dicti domini nostri Ffranchorum regis frustretur sed ad totalem effectum deducatur, confidens meritorie, prout eciam asseruit, de fide, industria et legalitate magnifici viri Rogerii Dones, etiam domicelli, tenore hujusmodi presentis publici instrumenti eundem Rogerium Dones presentem substituit et seu in suum locum posuit et surrogavit, videlicet ad procedendum et enantan-*

dum contra dictos judeos et eorum bona et alia faciendum et peragendum que in dictis comissionis litteris regii continentur etc. Actum Perpiniiani die 21 mensis januarii 1493 (*Nòtula* de Jaume Ça Torra, notaris, nº 1518, fol. 5r).

262. B. 413, *passim*.

263. *Ibidem*, fol. 41r. Els procuradors dels creditors dels jueus de Cervera refugiats a Perpinyà, tot reclamant un deute a Jussef Asdayet uns quants dies més tard (29 de gener de 1493), diuen al jutge del domini “que és pública fama que los jueus se’n volen anar e tots jorns se’n van e venen lurs béns”. Demanen, per tant, que hom segresti els béns de l’esmentat Asdayet (B. 413, fol. 58r).

264. Heus aquí els noms dels jueus que impugnaren el dret dels comissaris francesos a expulsar-los:

Mossé Xamarro	Samuel Albalech
Salomon Maymó	Jeffudà de Quersí
Isach de Besés	Magister Salomon Alpaperri
Salomon Xamarro	Jeffudà Abba
Bonafós Bonguha	Struch Abram
Bonanat Avimbaruch	Salomon Albalech
Salomon Almosnino de Copliure	Bonguha Adret <i>major</i>
<i>Magister</i> Pinxi	N’Astruch Menefem
Jeztón Abba	Ysach Albalech
Mossé Vidall	Jacob Toledano
Salomon de Piera	Salomon Baró
<i>Magister</i> Bonguha	Salomon Salom de Copliure
Salomon Samuel	Jucef Adret
Ysach de Bron	Salomon Avinloro
Ysach de Maseres	Salomon Bonguha
Johanà Castellà	Sason

(*Manual* de Jaume Ça Torra, notaris, nº 1518, fol. 5-7).

265. B. 338.

266. *Manual* de Jaume Ça Torra, fol. 10v.

267. *Manual* d’Antoni Pastor.

268. “Nós don Fferrando, per la gràcia de Déu rey de Castella, de Aragó etc. Recorde’ns en dies passats ab nostre real edicte perpètuament durador haver provehit e manat, per les causes en aquell contengudes, que tots los jueus, axí hòmens com dones, axí majors com menors, isquesen de tots nostres regnes e terras ab ses famílies e companyas dins lo temps en dit nostre real edicte prefigit, e que no fossen gossats tornar en aquells ne en part de aquells per star, habitar e passar ne en altra qualsevol manera sots pena de mort e de confiscació de tots sos béns, en les quals incorren ipso facto e sens altre procés, sentència o declaració, segons que en lo dit nostre real edicte, al qual nos referim, és més extesament contengut. E per quant nós, per lo servey de nostre senyor Déu, deduynt a degut effecte lo dit nostre real edicte, segons som tenguts e obligats per lo descàrrech de nostra real conciença, volem sia exequit e observat en tot e per tot en los nostres presents comtats de Rosseló e de Cerdanya, per ço, ab tenor de les presents, de nostra certa sciència y deliberada, manam a tots e qualsevol jueus, axí hòmens com donas, de qualsevol edat sien que habiten y stan en los dits nostres comtats, axí los naturals del comtat com los no naturals que sien per qualsevol causa venguts hi estiguen en ells, que dins spay de temps de trenta dies, del die de la data present en avant comptadors, isquen perpètuament de tots los dits nostres comtats e regnes e terres nostres e ha nostra

jurisdicció subjectes, ab sos fills, filas e familiars jueus, axí hòmens com dones, de qualsevol edat sien, e no sien gosats ne presumesquen venir ni tornar en aquells, axí per star com per passar ho en altre qualsevol manera, sots les penes en lo dit nostre real edicte contengudes, en les quals volem axí matexs encorregan ipso facto qualsevol personas de qualsevol ley, stat, grau e preheminiència que sien que receptaran, aculliran, empararan o deffensaran los dits jueus, axí públicament com secreta, dins los dits nostres comtats, passat lo dit terme a ells prefigit; dins lo qual terme, e no més avant, prenem los dits jueus axí hòmens com donas sots nostra protecció e salvaguarda real axí y en tal manera que per persona alguna nols sia fet mal, dan, injúria ne vexació alguna contra justícia, sots les penes que incorren los qui trenquen salvas guàrdias de son rey e senyor natural. Donam, emperò, licència als dits jueus que, paguat que hauran tots e qualsevol deutes per ells deguts, axí de rendes reals com altres qualsevol, puixen traure e portar fora los dits comtats lo quals restarà de sos béns, axí per mar com per terra, puiys no sie en or ni en plata ni en les altres coses prohibides de traure fora los dits nostres comtats, segons que per altres nostras provisions e comissions de la data de la present és més estesament contengut, manants expressament etc. Dat en lo nostre castell de Perpenyà a XXI de setembre en l'any de la nativitat de N. Sr. Mil CCCCLXXXX tres. Yo el Rey" (APO, *Inventari dels béns dels jueus*, B. 339).

269. "Don Fferrando per la gràcia de Déu rey... als amats conseller e faells nostres moss. Antoni de Vivers, cavaller e procurador real nostre... e micer Gabriel Serradell, dr. en leys de la vila de Perpenyà... [ordre de fer publicar crides en virtut de l'edicte precedent... perquè tothom a qui els jueus deguin alguna cosa faci una reclamació perquè el pagament sigui efectuat *ab tota rectitut*, i semblantment en el cas de tot el que sigui degut als jueus], prenent per inventari, si necessari serà, los béns dels dits jueus, axí béns mobles com immobles, deutes e censals dels dits jueus... Quant, emperò, se sguarda a la solució de les rendes reals nostras, volem e us manam que sia per vosaltres feta extimació de la propietat del que montaran les dites rendes reals, comptant aquella a rahó de vint e sinch mil sous per mil, la qual quantitat vós, dit procurador real nostre, reebreu en dinés comptants o en or o argent dels dits jueus, y en deffecte de dinés comptants, or o argent, en altres qualsevol béns. E pagat e satisfet que hauran dits jueus les dites rendes reals et altres creadors, los restituyreu los altres béns seus, los quals puxen traure fora los dits nostres comtats, puix no sia en or o argent e altres coses prohibides de traure etc. Perpenyà a XXI de setembre del any de la nativitat de N.S. 1493 (B. 339, fol. 3). Les crides ordenades pel Rei foren fetes a Perpinyà el 24 de setembre.
270. El dret conegut al Rosselló amb el nom de "maridatge" consistia en un tribut percebut, en concepte de dot, pel sobirà, comte o rei, per les noces de cadascuna de les seves filles. El caràcter i els costums privats del sobirà, i la condició de la moral pública, variables al llarg dels segles, devien fer aquest impost més o menys greu, més o menys freqüent, sobretot després que hom assimilà, per dir-ho així, el casament de les filles il·legítimes al de les legítimes. En primer lloc, en efecte, els súbdits i vassalls no pagaven per aquelles sinó la meitat de la quantitat fixada per aquestes. Si bé és possible de reconèixer, fins a un cert punt, els progressos de la moral pública en una nació, d'un segle a l'altre, cal admetre que la diferència és menys remarcable pel que fa a la moral privada dels sobirans. Diríeu que en aquest cas el progrés de la moral camina a recules. En un testament del 925, un cert comte del nostre país dóna el nom de la seva fillada natural: un noi i quatre noies; va ser, com podeu veure, una mena de sant

- al costat d'alguns dels reis d'Aragó, de Castella i de França, que legitimaven bords doblement adulterins. Sigui el que sigui, el dret de maridatge fou pagat per les comunitats rosselloneses, d'acord amb el nombre de focs, per totes les infants o princeses reials d'Aragó, legítimes o no. És un fet conegut i més que recondut perquè n'hàgim de donar aquí les proves; però aquests pagaments de dot no van tenir mai un caràcter d'extorsió tan tirànic o tan descarcat com en les circumstàncies damunt exposades.
271. Tribut anual que pagaven a Aragó per l'alimentació de la casa reial.
272. Tribut recaptat sobre el mateix pagament.
273. Exacció arbitrària per les despeses de cobrament.
274. B. 339, fol. 36-37.
275. B. 339, fol. 38. Els juristes a qui Antoni de Vivers i Gabriel Serradell havien demanat consell eren Joan Tarba, jutge del domini, Bernat Benedicti, advocat fiscal, Francesc Gigenta, jutge de la cúria del veguer del Rosselló, i Vallespiret Joan Tort, doctor en l'un i l'altre dret.
276. B. 339, fol. 39v. Aquesta lletra és escrita en castellà; però tots els altres documents que traduïm o analitzem aquí són redactats en català, com el decret del 21 de setembre, el text del qual hem donat més amunt.
277. B. 339, fol. 42v.
278. Josep Salat, *Tratado de las monedas labradas en el principado de Cataluña*, diu que després de 1490 el florí d'or valia 26 *reales*, 30 *maravedís* i 6 *avos*. Suposant la paritat del canvi, cada florí valdria 9 fr. i 16 cèntims. Donem tots aquests càlculs segons Henry, que analitzà alguns dels documents esmentats més amunt (*Mélanges historiques sur l'ancienne province du Roussillon*, pàg. 97-98 [cf. nota 136 de més amunt]).
279. La lletra del rei és datada a Saragossa el 30 de desembre de 1493. (B. 339, fol. 50v).
280. El tracte clos entre Abram Manaffem, Salamó Larat, Juseff Asdayet i els altres jueus amb Pere Soler fa així: "E més promet lo dit Pere Soler de levar e carregar en la sua nau tots e quants juseus volran entrar e muntar ab lurs mullers e família en ella, e aquells aportar, migensant la gràcia de Nostre Senyor Déu, en la ciutat de Nàpols, e aquells hagen et són tinguts a pagar per cascuna testa dos ducats en or; entès, emperò, que los infants qui mamen no hagen ne sien tenguts en pagar nòlit algú, ne les dones prenys no hagen a pagar per lo prenyat que aporten" (B. 339, fol. 46).

Notes del traductor

- [1.] Es tracta, d'una banda, del *Talmud* i, de l'altra, del llibret anomenat *Ma'asé* (o *tolédot*) *Yešú*, "Fets (o història) de Jesús". Aquest darrer és una pseudo-història de Jesús, de to molt anticristià, que corria entre els jueus als temps medievals. Faig remarcar que P. Vidal no sembla haver-se adonat que l'ordinació de Ferran I de 1415 que reporta a continuació no és pròpiament sinó la pragmàtica de Benet XIII, *Etsi doctoris gentium*, publicada arran de la disputa de Tortosa (vegeu-ne el text complet a J. Amador de los Ríos, *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, Madrid, reedició de 1973, pàg. 970-985).
- [2.] Siguin els que siguin els motius de l'ús de *Don* entre els jueus catalans (no sembla haver-hi encara explicació definitiva), el mot no és de cap manera castellà, sinó que procedeix d'un *dom(i)nus* del llatí vulgar, i fou utilitzat arreu

- de Catalunya durant segles per diversos estaments socials (cf. J. Coromines DECat, III, pàg. 178-179).
- [3.] *Barurim* (*berurim*, en transcripció més exacta), és el nom amb què es denominaven els caps o oficials de les aljames, i, més en general, els regidors o sobreposats de les associacions jueves.
- [4.] *Heddes* (en transcripció més exacta: *heqdés* [avui *heqdes*]) vol dir “obra pia”. Pot ser, com en aquest cas, un hospital per als pobres, o bé un asil de desvalguts o alguna institució per als indigents o els transeünts; en definitiva, un local per a l'exercici d'una obra de misericòrdia.
- [5.] Per a una actualització de les dades biogràfiques d'Arnau de Vilanova, vegeu l'article de Miquel Batllori a la G.E.C., s.v. *Vilanova, Arnau de*.
- [6.] Es refereix a tota la part de la Bíblia hebrea anomenada “Profetes” (*Nēviim*), que comprèn Josuè, Judges, Samuel, Reis, Isaïes, Jeremies, Ezequiel i els dotze profetes menors (que valen per un llibre en aquest càlcul). Tot plegat fa vuit llibres. És possible que el mot *Volum* sigui una transcripció defectuosa de *Nēviim*.
- [7.] És versemblant que *Macdassia* provingui de l'expressió *Miqdàs Yah* [*Miqdàs Yah*], “Temple de Déu”, aplicada a tota la Bíblia, com ja suggerí Millàs i Vallicrosa (vegeu *Inventaris de llibres de jueus gironins*, “Butlletí de la Biblioteca de Catalunya” VIII, Barcelona 1928-1932, pàg.36). Profiat Duran lloa i justifica l'ús d'aquesta expressió a la introducció de la seva gramàtica hebrea, *Ma'asé Efod* (ed. Friedländer-Kohn, Viena 1865, pàg. 11-12): “Per totes aquestes coses [les analogies que Duran reporta entre la Bíblia i l'antic Temple] va fer ben fet qui donà a aquest gran llibre el nom de *Miqdàs Yah* “Temple de Déu”, car és en veritat el temple del Senyor, que les seves mans van construir: *Les taules eren obra de Déu i l'escriptura era escriptura de Déu (Ex 32,16)*”.
- [8.] Transcrit, més exactament: *'Esrím we-'arba*, eren els “vint-i-quatre” llibres de la Bíblia, per als jueus de l'Edat Mitjana, segons el càlcul que segueix: 5 del Pentateuc, 8 dels Profetes (cf. nota [6] de més amunt), 3 del grup Salms-Proverbis-Job, 5 del grup Càntic-Rut-Lamentacions-Eclesiastès-Ester, 1 format per Daniel, 1 format per Esdres i Nehemies, i 1 de les Cròniques.
- [9.] *Miqrà* vol dir “lectura” (és la mateixa arrel semítica de l'àrab *Alcorà*) i s'aplicava tant al conjunt de llibres de la Bíblia com a cadascun d'ells.
- [10.] *Perús* [*Perus*] significa “comentari”, sobretot de la Bíblia, però també del Talmud.
- [11.] Midraix del segle VIII o IX.
- [12.] En transcripció més exacta: *hidussim* [*hidusim*], són “innovacions” d'un autor en la interpretació dels textos talmúdics. Aplegades en volum, serveixen d'eina per a l'estudi del Talmud.
- [13.] Deu ser una mala transcripció d'alguna variant medieval de “quaderns”.
- [14.] *Hummàs o Aftarós* [*Hummas* o *Haftarot*]. *Hummas* significa un “cinquè”, és a dir, cadascun dels cinc llibres del Pentateuc i, per extensió, tot el Pentateuc. *Haftarot*, que vol dir, “conclusions”, són els fragments dels Profetes amb què es conclou la lectura setmanal de la perícopa (*paraša*) del Pentateuc.
- [15.] *Rison o risson* [*rison*] vol dir “primer”. Aquí es refereix al “primer” llibre del Cànon d'Avicenna.
- [16.] *Ba'al ha-'Ittur*, transcrit més exactament. Voldir “l'autor del [*Séfer*] *ha-'Ittur*”, o sigui, Isaac ben Abba Mari de Marsella (segle XII). Fou una obra molt utilitzada per a les qüestions de ritual i de *halakhà*.
- [17.] Transcrit més exactament: *Hummàs de Be-Midbar Sinai ab Aftarós*. És el llibre bíblic dels Nombres amb les corresponents lectures dels Profetes (*Haftarot*).

- [18.] *Perús de [Ra]bi Daviu de Josuha e Samuel*: el comentari de rabí David [Quimhí] a Josuè i Samuel.
- [19.] Potser és l'obra *Ša'aré ha-musar*, "Els portals de la virtut [o de la vida moral]", testament atribuït erròniament a Maimònides.
- [20.] *Perús de Be-Ressís e de Ve-Elle Semós*, transcrit més exactament. És el comentari al Gènesi (*Be-Rešit*) i a l'Exode ([*We-Elle*] *Šemot*) de rabí Salomó Išḥaquí o RAŠÍ.
- [21.] *Zamanim (Zěmanim)*, "Temps [litúrgics]", és el llibre III del *Misné Torà* de Maimònides.
- [22.] *Neziquín*, "Danys", és el llibre XI del *Misné Torà* de Maimònides.
- [23.] *Pirqué de [Ra]bí Eliézer*, midraix del segle VIII, molt conegut i llegit llavors i ara.
- [24.] *Targum*, paràfrasi aramea del Pentateuc (*Torà*).
- [25.] Comentari al Pentateuc de Mestre Abraham ben "Ezrà.
- [26.] *Diqduq*, una "gramàtica" hebrea.
- [27.] Probablement *Ossanós (Hoša'not*, en transcripció actual), que són l'aplec de pregàries, amb *Ps* 118,25 com a tornada, que formen part de la litúrgia del sis dies de la festa de les Cabanelles (*Sukkot*).
- [28.] Comentari de rabí Salomó Išḥaquí, RAŠÍ, als tractats talmúdics *Ḥgugigà*, *Sukkà*, *Yom Ṭov* (anomenat també *Bešà*), *Roš ha-Šanà*, i *Mo'ed Qatan*.
- [29.] *Hal lel* és el nom que hom dóna als salms 113-118, recitats en diverses ocasions de l'any litúrgic.
- [30.] La història de Mordekhai i Haman és la que relata el llibre d'Ester, però aquí no sembla que es tracti del llibre bíblic, sinó d'alguna obra literària que s'hi inspirava.
- [31.] Es refereix als capítols dedicats a l'astronomia —una de les poques parts conservades— de l'obra enciclopèdica de Leví ben Abraham anomenada *Liyat hen*, "Garlanda plaent".
- [32.] Aquestes dades genealògiques de les famílies Gerson i Duran no semblen avui correctes. Vegeu Ch. Touati, *La Pensée philosophique et théologique de Gersonide*, París 1973, pàg. 33-35.
- [33.] El dibuix de la rota, tal com aparegué a la publicació original, és molt reduït. Un altre autor rossellonès explicaria, poc després, que al document original el cercle té "environ trois centimètres": Émile Desplanque, *Les infâmes dans l'ancien Droit Roussillonais*, Perpinyà 1893, pàg. 37.